

„... az Úr figyelt, és meghallotta”¹

Vakmerően beszéltetek ellenem – mondja az Úr. Ezt kérdezitek: Mit beszéltünk ellened? – Azt mondtátok: Hiábavaló az Istennek szolgálni. Mi haszna, hogy teljesítettük, amit ránk bízott, és hogy gyászban jártunk a Seregek Ura előtt? Inkább a kevélyeket tartjuk boldogoknak, hiszen a gonosztevők gyarapodnak, kísértik az Istent, mégis megmenekülnek.

Amikor erről beszélgettek egymás között azok, akik félik az Urat, az Úr figyelt, és meghallotta. És beírták egy könyvbe az Úr előtt emlékezetül azokat, akik őt félik és megbecsülik nevét. Az én tulajdonommá lesznek – mondja a Seregek Ura – azon a napon, amelyet elhozok. Könyörületes leszek hozzájuk, amilyen könyörületes az ember a fiához, aki tiszteli őt. Akkor ismét látni fogjátok, hogy különbség van az igaz és a bűnös között, az Istent tisztelők és az őt nem tisztelők között.

Eljön az a nap, amely olyan lesz, mint az izzó kemence. Olyan lesz minden kevély és minden gonosztevő, mint a polyva, és elégeti őket az az eljövendő nap – mondja a Seregek Ura –, nem marad sem gyökerük, sem águk. (Mal 3,13–19)

Keresztyén Gyülekezet, szeretett Testvéreim itt, a templomban és a televízió képernyői előtt!

Advent idejét éljük. Meggyújtottuk a második gyertyát az adventi koszorún. Bekapcsoltuk a ház körül az izzósorokat. A városok utcái, terei és a kirakatok aranyba öltöztetve. A kis falvak kivilágított házai és az ablakokban díszelgő gyertyák, különösen így az első hóesés alkalmával, mintha meseországba hívogatnának minket.

Szinte az ember gyermeki vágya ébred újra a ködös estéken átvilágító fények láttán. Amikor bent, a jó meleg szobában ropog a tűz a kályhában, és belengi a házat a mézeskalács illata. Próbálunk elcsendesedni, még lélekben is készülünk a karácsony közeledtére. Szinte már magunkénak érezzük a költő, Juhász Gyula sorait (Karácsony felé): „Szép Tündérország támad föl szívemben / Ilyenkor decemberben.”

Talán ezzel a megnyugvással, ezzel a várakozással érkeztünk ide ma reggel is a templomba, vagy ültünk le a televízió elé. Várunk

valami szépet, lélekmelengetőt a hosszú munkahét után. És egyszer csak mint egy nem várt kellemetlen vendég ront be az életünkbe Malakiás kemény prófétai szava. Mint ahogy a vekker a téli, sötét, ködös reggelen ébreszt minket, mondhatni, úgy térít észhez minket a próféta szava. Ki fog majd megállni azon a napon? – hangzik az ítéletre figyelmeztető szó a csendes adventi hangulatban. Mintha ünneprontó akarna lenni Malakiás. Nem lehetett volna egy televízióban közvetített istentisztelet igehirdetéséhez az adventi hangulathoz jobban illő alapigét válasz-

És egyszer csak *mint egy nem várt kellemetlen vendég ront be az életünkbe Malakiás kemény prófétai szava.*

¹ A televízió m1-es csatornáján hangzott el 2013. advent 2. vasárnapján

tani? –gondolják sokan. Vagy talán már bennünk van a hiba? – teszik fel a kérdést néhányan, magukba nézve. Talán mi tettük az adventet ilyen olcsó örömmé, idillikus hangulattá. Világító fényfüzerek, adventi vásár és forralt bor: ennyi maradt csak az adventből mára... Ez szinte természetes, hiszen már rég feledésbe merült, amire a lila oltárterítő is figyelmeztet, hogy *advent a böjt és a bűnbánat időszaka*. Az elcsendesedés, az imádság és az őszinte önvizsgálat ideje.

Éppen ezért szólít meg minket Malakiás: most van itt a bűnbánat órája, amíg tart a kegyelem ideje. Erre hívta egykor az ő népét a próféta, de szavai aktuálisak ma, két és fél ezer évvel később is. Ma is arra figyelmeztetnek minket, hogy Isten kegyelme még tart, de nem tudjuk, meddig. Bármikor visszatérhet az Ítéző Bíró, és nekünk majd meg kell állnunk a színe előtt. Ezt a végső napot, az ítéletet senki nem kerülheti el.

Kedves Testvérek, ahhoz, hogy jobban értsük Malakiás próféta figyelmeztető szavait, vizsgáljuk meg alaposabban, mikor is hangoztak el ezek a mondatok! Malakiás próféta Izrael történetének egy olyan korszakában hirdette a megtérésre hívó szót, amikor úgy tűnt, hogy az országban minden rendben van. A Kr. e. V. században vagyunk. Izrael népe már közel száz éve visszatért

A szívük mélyén már rég elhagyták az Urat, elfordultak az egy élő Istentől, és csak látszatra tartják a hitüket.

a babiloni fogságból. Újra felépülhetett Jeruzsálem városa és benne a templom. Megtartják az ünnepeket, az istentiszteleteket, az áldozatokat bemutatják a templomban. Úgy tűnik, minden rendben van... De az Úr Malakiáson keresztül felemeli a szavát a népe ellen, hiszen mindez

csak látszat. A szívük mélyén már rég elhagyták az Urat, elfordultak az egy élő Istentől, és csak látszatra tartják a hitüket. – Nem félnék engem! – mondja a seregek Ura.

Ebben a helyzetben kell Malakiásnak azt a feladatot vállalnia, hogy az Istentől elforduló népnek hirdeti a megtérésre hívó szót. A próféta egy sajátos módszerrel továbbítja Isten szavát, párbeszédes formát alkalmaz. Így olvashatjuk (3,13–14): „Vakmerően beszéltek ellenem – mondja az Úr. Ezt kérdezitek: Mit beszélünk ellened? – Azt mondtátok: Hiábavaló az Istennek szolgálni.”

Eszembe jut az a néhány nappal ezelőtt történt eset, amikor Lettországból, Rigában egy bevásárlóközpont tetőszerkezete szakadt le, sok embert maga alá temetve. Másnap az esti híradóban néhány másodpercig mutatták a mentési munkálatokat és azt, ahogy a kordonon kívül a hozzátartozók aggódva várakoznak. Egy férfi könnyes szemmel mesélte: már két napja állok itt, várom, hogy a feleségem előkerüljön. De már nem tudom, hogy egyáltalán remélhetek-e bármi jót.

Bizony így van ez. Fájdalom, gyász, katasztrófa, félelem az arcokon. És ehhez még csak a híradókat sem kell követni. Elég, ha szétnézünk a szűkebb környezetünkben. Mennyi nehézség, súlyos betegség, fájdalom vesz körül minket! Újra eszembe jutnak a televízió híradójában látott rigai férfi szavai: Már nem tudom, hogy remélhetek-e bármi jót is.

2 Lőrincz Csaba | „... az Úr figyelt, és meghallotta”

Kedves Testvéreim, azt gondolom, sokunk számára ismerősek ezek a szavak. És gyakran még a hívő ember is – szégyenkezve, talán még önmagának sem meri őszintén bevallani, de – tépelődik ezen a hitében. Mégiscsak igazak Malakiás szavai, amikor a nép panaszát idézi (3,14–15): „Hiábavaló az Istennek szolgálni. Mi haszna, hogy teljesítettük, amit ránk bízott, és hogy gyászban jártunk a Seregek Ura előtt? Inkább a kevélyeket tartjuk boldogoknak, hiszen a gonosztevők gyarapodnak, kísértik az Istent, mégis megmenekülnek.”

A hívő emberbe szinte belemar a felismerés: hogyan gondolhatok én ilyenre, hogyan érthetnék egyet azokkal, akik szerint hiábavaló az Istent szolgálni. Pedig nem új keletű kétségek ezek.

Már a zsoltáros is tépelődik ezen, ahogy azt a 73. zsoltárban olvashatjuk (3–5.13–15): „Mert felindultam a kérkedők miatt, látva a bűnösök jólétét. Mert halálukig sincsenek kínjaik, és kövér a testük. Nincs részük az emberek gyötrelmében, nem érik őket csapások, mint más embereket. ... De én hiába tartottam tisztán a szívemet, hiába mostam kezemet ártatlanságomban, mert csapások értek mindennap, fenyítések minden reggel. Már arra gondoltam, hogy én is úgy beszélek, mint ők, de akkor megtagadtam volna fiaid nemzetségét.”

Bizony a hívő ember gyakori kétsége ez a próbák idején. De olyan csodálatos az a vigasztalás, amely a mai igében felcsendül, hogy Isten jól ismeri a mi kétségeinket, kérdéseinket, sőt nemcsak, hogy ismeri, de a választ sem hallgatja el előlünk. Lehet, hogy a mai nap, vagy éppen a közeledő karácsony egy ilyen kétségbeesett állapotban, egy ilyen mélyponton találja a mi hitünket. Amikor az ember úgy érzi, nincs remény, nincs értelme a hitnek (mert mennyivel boldogabb, aki nem is foglalkozik Istennel), akkor szólal meg az igazi adventi evangélium (3,16): „Amikor erről beszélgettek egymás között azok, akik félik az Urat, az Úr figyelt, és meghallotta. És beírták egy könyvbe az Úr előtt emlékeztetül azokat, akik őt félik és megbecsülik nevét.” Malakiás azt mondja válaszul a kételkedő, hitetlen népnek, hogy mégsem felesleges az Urat szolgálni. Mert csak azoknak íratik fel nevük Isten előtt emlékeztetül, akik őt félik, és nevét megbecsülik.

És valóban lehetséges, hogy a próbatételek idején úgy tűnhet a hívő embernek, bizony boldogabbak és sikeresebbek, akik nem törődnek Istennel, de így folytatja Malakiás (3,17–19): De akik engem félnek és megbecsülik nevem, „az én tulajdonommá lesznek – mondja a Seregek Ura – azon a napon, amelyet elhozok. Könyörületes leszek hozzájuk, amilyen könyörületes az ember a fiához, aki tiszteli őt. Akkor ismét látni fogjátok, hogy különbség van az igaz és a bűnös között, az Istent tisztelők és az őt nem tisztelők között. Eljön az a nap, amely olyan lesz, mint az izzó kemence. Olyan lesz minden kevély és minden gonosztevő, mint a polyva, és elégeti őket az az eljövendő nap – mondja a Seregek Ura –, nem marad sem gyökerük, sem águk.”

Kedves Testvérek, ez egy teljesen érthető kép. Az istenfélő ember megkapja méltó jutalmát. De mit is jelent az Istent félni? Azt jelenti, hogy szeretem őt teljes szívemből, teljes lelkemből és

Isten jól ismeri a mi kétségeinket, kérdéseinket, sőt nemcsak, hogy ismeri, de a választ sem hallgatja el előlünk.

Elfogadom és elismerem, hogy ő az egyedüli Úr az én életemben, és nem engedek be más istent a szívembe.

teljes erőmből. Azt jelenti a hétköznapiakra nézve, hogy követem akaratát, sőt kérem vezetését döntéseimhez és egész életem irányításához. Elfogadom és elismerem, hogy ő az egyedüli Úr az én életemben, és nem engedek be más istent a szívembe. Érdemes ezt őszintén megvizsgálni a mi életünkben. Nem szolgálunk-e két úrnak? Hiszen ez volt Izrael népének is a bűne. Más isteneket is beengedtek az életükbe az egy élő Istenen kívül. Istent félni azt is jelenti, hogy mindent elkövetek azért, hogy hallgathassam igéjét; sőt ne csak hallgassam, hanem tegyem is azt, és változtassak életemen; hogy ne csak kötelességet teljesítsek a vasárnapi templomba járással (Malakiásnál a korábbi fejezetekben az Úr pontosan ugyanezért emeli fel szavát); valóban higgyem, hogy Isten az ő igéjét az én érdekemben mondja, nekem pedig az a feladatom, hogy ezt komolyan véve úgy változzon Isten tetszésére az életem, hogy a keresztyénségem ne csak a templompadban mutatkozzék meg, hanem látszódjék a mindennapjaimon és a másik emberhez való viszonyomban is.

Ezt jelenti az Istent félni és nevét megbecsülni. Malakiás pedig Isten szavát tolmácsolva egy ígéretet kapcsol ehhez. Aki így tesz, aki ezzel a hittel él, aki mindvégig kitart ebben a hitben, ahhoz az Úr könyörületes lesz.

Malakiás kortársai csak reménykedhettek ebben a kegyelemben, de nekünk, az Újszövetség népének ez már élő valóság. Mert ez a könyörületesség teljesedett be az emberiség számára

Malakiás kortársai *csak reménykedhettek ebben a kegyelemben, de nekünk, az Újszövetség népének ez már élő valóság.*

ötszáz évvel Malakiás szavai után: amikor Betlehemben megszületett a Megváltó. Az a Jézus Krisztus, aki itt élt ezen a földön, de mennybe-menetelekor azt ígérte, velünk lesz minden napon a világ végezetéig. Az a Jézus, aki minden napon de különösen is most, az advent idején

közelít hozzánk. Be akar térni a mi életünkbe. Csak az a kérdés, hogy mi beengedjük-e őt őszintén hittel a szívünkbe, hogy új életet hozzon. Ahogy énekeltük ma is: „Ádventi csendben téged várunk. / Jöjj, Urunk Jézus, maradj nálunk.” (EÉ 148)

Kedves Testvéreim! Hiábavaló az Istennek szolgálni... – panaszkodott egykor Izrael népe. Gyakran fájdalmában felkiált a ma élő hívő ember is: mi hasznom abból, hogy teljesítettem Isten akaratát? Igen, valóban lehet, hogy nem látszik meg rögtön az eredmény, mert a hívő embert is érik próbatételek, fájdalom, nehézség, gyász. De a mi Urunk soha nem ígérte, hogy az istenfélő ember életében nem lesznek próbatételek, nem lesznek nehézségek, és hogy minden sikerülni fog. Viszont ígérte az ő kegyelmét Jézus Krisztusban azoknak, akik benne bíznak, akik mindvégig hűségesen kitartanak mellette.

Ez az adventi üzenet nem ünneprontás, csak arra figyelmeztet, ne elégedjünk meg azzal, hogy ezeket a heteket karácsonyig csak a külsőségekben, csak a hangulatában akarjuk megélni. Vegyük komolyan a próféta szavait, aki életünk átgondolására hív! Merjünk őszintén magunkba nézni, őszinte bűnbánattal Isten színe elé állni! Merjünk Jézus Krisztusban, a kegyelem Urában bízni és egy életen át nála megmaradni! Mert ő hűségesen megtartja ígéreteit. A többit pedig majd a végén, azon a napon meglátjuk. Adja Isten, hogy tudjunk ezzel a hittel készülni Urunk visszatérésére. Ámen.

Az utolsó idők

Az utolsó időkről szóló tanítás a keresztyén dogmatikának alapvető részét képezte a legkorábbi időktől kezdve. Az egyház mindig is vallotta és hirdette azt, hogy Jézus Krisztusnak e világban való megjelenésével, halálával és feltámadásával gyökeres fordulatot vett a történelem és az emberiség élete, és ezzel megkezdődtek az utolsó idők. A bibliai tanítás szerint az utolsó idők beteljesedésének kezdete a mennybe távozott

Krisztus visszajövele hatalommal és dicsőséggel (Mk 13,26–27), amelyre különféle jelek figyelmeztetik az embert (Mk 13,28). Krisztus visszajövetelét követi a halottak feltámadása, majd az utolsó ítélet (1Thessz 4,13–17). Ennek

végeztével valósul meg az örök élet, amelyet az Újszövetség az új ég és az új föld teremtésének, illetve új Jeruzsálemnek is nevez (Jel 21,1 kk). Minthogy pedig Jézus ígérete szerint „... vannak az itt állók között némelyek, akik nem ízeleik meg a halált addig, amíg meg nem látják, hogy az Isten országa eljött hatalommal»” (Mk 9,1), ezért a korai keresztyén nemzedékek meg voltak győződve arról, hogy az ő visszatérése legfeljebb éveken belül, de még mindenképpen az ő életükben fog bekövetkezni.

Ebből adódik, hogy az első keresztyének teológiai tájékozódásának feltűnően sarkalatos vonatkozása volt az utolsó időkről szóló tanítás. Amikor azonban kiderült, hogy Jézus visszatérése „késik” – minthogy „... az Úr előtt egy nap annyi, mint ezer esztendő, és ezer esztendő annyi, mint egy nap” (2Pt 3,8) –, ez a témakör fokozatosan hátrébb szorult az egyház gondolkodásában, és sokkal komolyabb hangsúly helyeződött a keresztyének e világban való életére, szolgálatára, kegyességére. A középkor alkonyára, Luther korára már ez az állapot volt jellemző.

Ennek ellenére kétségtelen, hogy Luthernek a bűcsűgyakorlat elleni nyilvános fellépése rendelkezik az utolsó idők tanításához kapcsolódó vonatkozással, tudniillik a tisztítótűz kérdésében. A középkor hajnalára kialakult nézet szerint a tisztítótűz (purgatórium) egy fajta köztes állapot, amelyben azok az elhunytak vezekelnek, akik a haláluk pillanatában úgynevezett „bocsánatos” – vagyis nem „halálos” – bűnökben találtattak, és így noha nem kárhoznak el, de nem is bizonyultak méltóknak közvetlenül az üdvösségre. Ez a tanítás magában hordozta annak a veszélyét, hogy az élők valamilyen módon – például engesztelő áldozattal, Istennek tetsző kegyes cselekedetekkel – befolyásolhatják a tisztítótűzben lévők sorsát, megrövidíthetik azok szenvedését. Ez pedig nem más, mint a bűcsű.

Luther a bűcsű gyakorlata feletti kritikája során magának a tisztítótűznek a létezését nem vonta kétségbe, noha annak természetesen nem találta meg a bibliai alapját. A tisztítótűzről szóló tanítás valóban mindössze a középkor által kanonizált apokrif hagyományban, közelebbről A makkabeusok második könyvében jelenik meg, amely szerint egy hadjárata után Júdás Makkabeus engesztelő áldozatot mutat be elesett bajtársaiért. Azonban itt Júdás arra is figyelmeztet,

Az utolsó időkről szóló tanítás a keresztyén dogmatikának alapvető részét képezte a legkorábbi időktől kezdve.

teti az embereit, hogy a halál a bűn következménye. Ráadásul azt olvassuk a történetben, hogy ha Júdás „... nem hitt volna az elesettek föltámadásában, fölösleges és értelmetlen dolog lett volna a halottakért imádkozni.” (2Mak 1244)

1518-ban a 95 tételéhez fűzött magyarázataiban Luther kijelenti: „Nem beszélek a tűzről és a tisztítótűznek a helyéről; nem azért, mintha ezeket tagadásba venném, hanem mert ez egészen más vitának a tárgya, és nem amelybe én most belefogtam. Aztán meg mert nem is

Kétségtelen, *hogy Luthernek a búcsúgyakorlat elleni nyilvános fellépése rendelkezik az utolsó idők tanításához kapcsolódó vonatkozással*

tudom, hol légyen a tisztítótűz helye, bár Szent Tamás odanyilatkozik, hogy az a föld alatt van.¹ Én azonban inkább Szent Ágostonnal tartok, és vallom, hogy a lelkek tartózkodó helyei el vannak rejtve, és azokat értelmünkkel meg sem közelíthetjük.” Ugyanakkor abban is bizonyos,

hogy „erre sem terjed ki sem a pápa, sem más ember hatalma”. Az 1520-ban őt kiátkozással fenyegető Exsurge Domine... kezdetű pápai bullára adott válaszában így utal erre: „Mert én gyakran megvallottam: nem tudom, mi van a tisztítótűzben, amint ők tudni merészelik, noha még kevésbé tudják nálam...”

Luther persze egyáltalán nem vonta kétségbe az utolsó ítélet komolyságát. Hiszen éppen ezért akart abból kizárni mindennemű emberi közreműködést. Az ugyanis – hasonlóan a megigazuláshoz vagy a megszentelődéshez – számára egyedül és kizárólag Isten munkájának számított, amelyet mi semmilyen módon nem tudunk befolyásolni.

Természetes tehát, hogy Luther számára a feltámadás és az örök élet egyenes folytatása volt Krisztus megváltó művének. 1Kor 5,1-re utalva így beszél erről: „Igaza van Pálnak: ez a testünk csupán a lélek földből készült porsátora. Megavult ruha. Mivel azonban lelkünk a hit által immár az új, örök, mennyei életben van, és nem halhat meg, nincs más várnivalónk, mint hogy e nyomorult sátorház is megújuljon, és soha többé el ne pusztulhasson. A jobbik rész már odafent van: a test sem maradhat idelent. Ha a Krisztus feltámadott, annak is fel kell támadnia,

Luther számára *a feltámadás és az örök élet egyenes folytatása volt Krisztus megváltó művének.*

aki benne hisz és rajta csüng. Mert azért ment előttünk, hogy kövessük. A mi feltámadásunk is elkezdődött már, mert az igével és a keresztséggel naponként feltámadunk Krisztusban.” Ez azonban nem természetes mindenki számára.

Kétféle emberről beszélhetünk ugyanis: keresz-

tyénekről és hitetlenekről, és a kettő közötti különbség éppen a halál és az ítélet fényében válik nyilvánvalóvá. A hívő ember biztos reménységgel tekinthet még a saját halálára is, hiszen bizonyos lehet Krisztus szabadító irgalmában. Luther egy halottak napjára (november 2.) a naini

1 Aquinói Tamás nem állt egyedül azzal a véleményével a középkorban, hogy a purgatórium valóságos földrajzi hely. Általánosan elterjedt vélekedés szerint egy írországi barlangban „találták meg” a bejáratát, amelyre az idők során nem elhanyagolható búcsúipart épített ki a helyi egyház. Érdekességként említjük meg, hogy a Gyöngyösi-kódex szerint ezen a barlangnyíláson keresztül Zsigmond királyunk pohárnokának, Tar Lőrincnek a személyében magyar ember is lemerészkedett a tisztítótűzbe.

ifjú története (Lk 7,11–17) alapján írt igehirdetésében fejti ki 1Thessz 4,13-ra utalva, hogy „Pál apostol mindenekelőtt nagy különbséget tesz a keresztyének és más emberek között, és ke-
reken kijelenti, hogy aki nem keresztyény, vagyis aki Krisztusban nem hisz, őt üdvözítőjének el
nem ismeri, és nem remél bűnbocsánatot és örök életet egyedül az ő halála folytán, annak nincs
reménysége, az sem a maga személyét, sem másokat illetően a halálban vigasztalást nem lel-
het, annak csakis örök halálra és kárhozatra lehet kilátása”. A keresztyének – akiket Luther itt
„dicső és magasztos ékességgel felruházott” csoportnak nevez – ellenben egészen másképpen
viszonyulnak a halálhoz, minthogy „nekik van reményük, és vigasztalódhatnak”.

De mi ez a vigasztalódás? Természetesen nem olyan reménység, amelynek gyökere a vi-
lág szerinti megnyugvásban keresendő, miszerint az ember tisztességesen elvégezte a maga
munkáját, és így könnyű szívvel készülődhet a nagy útra. „E világ fiai gyakran keresnek ebben
megnyugvást, ámde szegényes testi vigasztalás ez, amely a halállal szemben semmi reményt
és biztosítékot nem nyújt.² De igenis az a valódi remény és keresztyény vigasztalás, ha szeretted
halottas ágyánál vagy pedig saját életed véghatárán állva hiszed, hogy Jézus Krisztus meghalt és
feltámadott, és hogy Isten mindazokat, akik elszunnyadtak, a Krisztus által életre fogja kelteni.”
A halállal és az elmúlással szemben tehát egyetlen reménységünk van: a keresztre feszített és
feltámadott Jézus!

Érdemes szólnunk arról is, hogy Luther egyáltalán nem tekintette ellentétesnek Isten végte-
len szeretetével azt, hogy a végső időkben szenvedések és szorongattatások alá veti az övét.

Napjainkban viszont gyakran találkozunk azzal

a tanítással, miszerint Isten szereti az embert,
így végül nem fog elítélni senkit: mindenki-
nek nagylelkűen megbocsát, és a pokol majd
üresen marad. Szélsőséges gondolkodásmód
ez, amely éppenséggel Isten szentségének, az

ember bűnös voltának és Krisztus áldozatának komolyan vételét igyekszik leépíteni. Magától
értetődik, hogy Luther egyáltalán nem akart hallani az ilyesféle tanításokról. Sőt! Egy advent
2. vasárnapján Lk 21,25–36 alapján elmondott igehirdetésében nagyon is valóságosnak tekinti
az utolsó idők jól ismert jeleinek a fenyegetését. Eszerint a hívőknek is át kell élniük, meg
kell szenvedniük az utolsó időknek azokat a szorongató borzalmait, amelyekről Jézus beszélt
a tanítványoknak. Ők azonban mindezt másként kell hogy értékeljék, mivel azokban nem a
megakadályozhatatlan pusztulás előjeleit, hanem a szabadulás közelségét fedezhetik fel. Luther
ezt egy hasonlattal érzékelteti: „Azért is neked, mint hű keresztyénynek, az ítélet napjának elője-
leit úgy kell gondolnod, mintha te gyilkosok és haramiák kezei között valamilyen sötét és mély
tömlöcben fogságban sínylődnél, és hallanád, amint a te derék királyod nagy hatalommal meg-
érkezik, hadseregével megkezdí az ellenséges vár ostromlását, börtönöd falait löveti, úgyhogy
körülötted minden romba dőlni készül. Ekkor ugyebár nem félnél az ágyúzástól és ostromtól,
hanem inkább örömmel hallanád azt, tudván, hogy mindez a te kiszabadításod miatt történik.”

A hívő ember *biztos reménységgel tekinthet
még a saját halálára is, hiszen bizonyos lehet
Krisztus szabadító irgalmában.*

2 Talán érdemes volna egyszer összevetni Luther szavaival jelenkori temetési-búcsúztatási gyakorlatunkat!

A sokféle szenvedés és kataklizma tehát „nem nektek, hanem azoknak szól, akiknek kegyetlensége miatt annyit panaszkodtatok és sóhajtoztatok”.

Luther egyébként nemcsak a szószéken, az egyetemi katedrán és könyveiben hirdette az utolsó időkről szóló biztató tanítást, hanem azokat a valóságban is átélte. Példaként érdemes felhozni egy 1522-es, Johannes Staupitznak írt levelét, amelyben lehetséges vértanúsága fenyegető árnyékára utalva megjegyzi: „Az én megégetésemről is tanakodnak, de én napról napra egyre inkább hívom ki a Sátánt és uszályát, hogy minél előbb jöjjön el Krisztusnak ama napja, mely lerontja az Antikrisztust!”

Egyetlen reménységünk van: a keresztre feszített és feltámadott Jézus!

Amikor pedig elérkezett a számára megszabott idő, Luther maga is megnyugvással fogadta a véget. Justus Jonas elbeszélése szerint az utolsó szavai ezek voltak: „Békességben és szívesen távozom. Áldjon meg az Isten mindnyájátokat.” A szobájában lévő asztalkán pedig egy papírdarabot találtak, amelyen néhány mondatot hagyott hátra. A legutolsó így hangzott: „Koldusok vagyunk. Ez az igazság.”

Felhasznált források:

Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó.
Házi kincstár. Dr. Luther Márton vasárnapi és ünnepi egyházi beszédei minden rendű és rangú családok lelki épülésére. Evangéliumi egyházi beszédek. Braunschweig–Pozsony, [1896,] Stottmeister L. és társa műintézete és vallásos iratok kiadóhivatala.

Maszyk Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömnepére és emlékeztére*. 1–2. köt. Budapest–Pozsony, 1904–1905, Luther-Társaság.

Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*. 3. kiad. Budapest, [é. n.,] Ordass Lajos Baráti Kör.

Witte, Karl (szerk.): *Jer, örvendjünk keresztyének! Luther írásaiból mindennapi áhítatra*. 2. kiad. Győr, 1944, Harangszó.

Az Úrral dicsekszünk

Igetanulmány 1Kor 1,27–31 alapján

²⁷Sőt azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítsen a bölcseket, és azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében erőtlének, hogy megszégyenítsen az erőseket: ²⁸és azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében nem előkelők, sőt lenézettek; és a semmiket, hogy semmikké tegye a valamiket; ²⁹hogy egyetlen ember se dicsekedjék az Isten színe előtt. ³⁰Az ő munkája az, hogy ti a Krisztus Jézusban vagytok. Őt tette nekünk Isten bölcsességgé, igazsággá, megszentelődéssé és megváltássá, ³¹hogy amint meg van írva: „Aki dicsekszik, az Úrral dicsekedjék.”

Ha meg akarjuk érteni ennek az igeszakasznak a *Sitz im Lebenjét*, háttérét, akkor röviden szólni kell a korinthusi gyülekezet helyzetéről, amelyet emészt egyrészt a közösségben megjelenő pártoskodás és az ebből fakadó konfliktusok sokasága, másrészt az egyes gyülekezeti tagok kegyességét is meghatározó, az emberi bölcsesség túlértékeléséből fakadó és táplálkozó elbizakodottság. Pál apostol nem nézi jó szemmel, hogy a különféle kegyességi irányzatokhoz tartozó hívek székértáborokba tömörülve viszályt szítanak, megosztva Krisztus testének egységét (vö. 1Kor 12,12). Már levele 1. fejezetének közepén is éppen azért érvel Krisztus keresztyénjével (1Kor 1,18), és a keresztséggel

A döntő dolgok *nem az ember személyén és vallásos kegyességén múlnak.*

(1Kor 1,13), hogy ebben a helyzetben is világossá tegye szeretett gyülekezetének, hogy *a döntő dolgok mennyire nem az ember személyén és vallásos kegyességén múlnak*. Sőt, Pál a baj orvoslására csak akkor lát lehetőséget, ha leás az evangélium gyökeréig, és Jézus Krisztust, *őt is mint megfeszítettet állítja a gyülekezet figyelmének középpontjába*. Hisz Isten az ő Fiának szenvedése alá rejtőzve viszi véghez a megváltás hatalmas szolgálatát. Ami látszólag erőtlenség, sőt botrány, megaláztatás, bolondság, lám, mégis bölcsőbb a világ minden bölcsességénél. Ez az, amit ész és elme nem képes megragadni. *Ez az a látás, a hit látása, mely egyedül a Szentlélek által adatik*. „Hiszem, hogy saját eszemmel és erőmmel nem tudnék Jézus Krisztusban, az én Uramban hinni” – tanítja nekünk Luther.¹ Vagyis a hit nem az értelem felfogóképességére támaszkodik, hanem Isten igéjén csüng, s a Szentlélek világossága által szemléli az eseményeket. Az ember nagy keserve, hogy sokszor csupán arra tekint, ami a szeme előtt van (1Sám 16,7). Nekünk azonban nemcsak arra kell figyelni, hogy miként fecseg a felszín, hanem arra is, hogy mi van a mélyben. A szíveket és lelkeket vizsgáló Isten is bennünk szeretne gyökeres változást, fordulatot hozni, új és helyes irányba állítva életünket.

¹ Luther Márton: *Kís káté harmadik hitágazat*

Bibliatanulmányunk 1. versét, ami a levél 1. fejezetének 27. verse, az ἅλλὰ (alla – 'sőt') szóval vezeti be az apostol, ami egyértelműen jelzi a szoros összefüggést a korábban leírt mondatrésszel, amely így hangzik: „Mert nézzétek csak a ti elhívátásokat, testvéreim; nem sokan vannak köztetek, akik emberi megítélés szerint bölcsek, hatalmasok vagy előkelők.” A 26. versben Pál felhívja a figyelmet a gyülekezeti tagok sajátos elhívására, s rögzíti is, hogy nem sokan vannak közöttük, akik az „emberi megítélés szerint” bölcsek vagy befolyásosak lennének. A κατὰ σάρκα (kata szarka) kifejezés a dolgok nyitja, amely minket is fontos

Nem a mi szegénységünk, hanem Isten gazdagsága számít, amellyel minket felruház.

distinkciók megtételére készítet. Egyfelől azért izgalmas az apostol érvelése, mivel világossá teszi, hogy még az emberi megítélés alapján sincs oka a gyülekezeti tagoknak a dicsekvésre, hiszen csak kevesen vannak köztük a magas rangban álló, előkelő emberek. Másfelől pedig azért, mivel *amiben most élnek, nem emberek akaratából való, hanem Istentől van!* Ebben a rendben nem számít a κατὰ σάρκα. Pál így beszél egy helyütt az új életről: „Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem; azt az életet pedig, amit most testben élek, az Isten Fiában való *hitben* élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.” (Gal 2,20; *kiemelés – W. G.*) A keresztyén ember a földi életét nem csupán κατὰ σάρκα ('test szerint, emberi megítélés szerint'), hanem ἐν πίστει (en piztei – 'hitben') éli. Luther a galata levél magyarázatában írja Ábrahám igazi gyermekeiről, hogy „a test szerinti Ábrahámról az Írás nem akar tudni. Tehát azok Ábrahám gyermekei, akik Istenben hisznek, ahogyan Ábrahám.”² Ezért lehetnek a pogányok is örökösei az ígéretnek, mivel nem számít, hogy ki vagyok, honnan jöttem, milyen terheket, nehézségeket hordozok. *Nem a mi szegénységünk, hanem Isten gazdagsága számít, amellyel minket felruház.* Olyan jó lenne eljutni arra a felismerésre, melyről Luther a 2. hitágazat magyarázatában így tesz bizonyosságot: „Hiszem, hogy Jézus az én Uram és Megváltóm!”³ Isten személyesen hív általa, és csak a Krisztusban bízó hit tesz igazzá, semmi más, senki más.

27–28. vers: A vers kezdete mindjárt megerősíti, hogy Isten rendjéről, rendeléséről, kiválasztásáról van szó. Másképp senki nem lehet tanítvány. Az ἐξελέξατο (exelexato – 'kiválasztani') ige is jelzi mindezt. Ugyanez az igealak szerepel János apostol tanúságtételében, ahol maga Jézus mondja az evangéliumban: „*Nem ti választottatok ki engem, hanem én választottalak ki, és rendeltelek titeket arra, hogy elmenjeteek és gyümölcsöt teremjeteek, és gyümölcsötök megmaradjon, hogy bármit kértek az Atyától az én nevemben, megadja nektek.*” (Jn 15,16; *kiemelés – W. G.*) Ez alapján rögtön kijelenthetjük, hogy nem igaz az a feltevés, miszerint azért ilyen összetételű a gyülekezet, mivel a kiszolgáltatottabb, alacsonyabb rangú, kevésbé értelmes ember fogékonyabb a vallásra. Kelszosz vádolta ezzel a keresztyéneket a III. században. Lenézte, kigúnyolta mindazokat, akik Krisztus keresztségében reménykedtek. Pál egészen másképp érvel. Ő a gyülekezet összetételét is Isten kiválasztására és elhívására vezeti vissza, mert egyedül

2 Martin Luther: *Galaterbrief* (1519), Hässler kiadás 10. kötete 129.

3 Luther Márton: *Kis káté*

Isten az, aki meggyőzheti az ember szívét, hogy a Megfeszített erőtlenségében rejlik az ő ereje, s a kereszti képtelenségében van elrejtve az ő bölcsessége. Ilyen értelemben valóban „együgyű” a keresztyén ember, de ebben az esetben ez nem degradáló, lekicsinylő kifejezés, sokkal inkább a hit és a reménység megvallása. Pál és nyomában az apostolok, s mindenki, aki az üdvösség reménységét hordozza a szívében ezért az egy ügyért, a Krisztus evangéliumáért él, mert ezáltal van bűnbocsánat, élet és üdvösség.

Isten előtt hatályon kívül kerülnek az emberi értékek. Istennek ezzel az egy aktusával, a kiválasztással érvényét veszti az előkelőség és a bölcsesség. Minden e világi rendet felülír azzal a döntésével, hogy nem azokat választja ki, akiket más választana. *Pontosabban szólva olyanokat is kiválaszt, akiket más nem választana.* (Érdemes ebből a szempontból is megfigyelni Jézus tanítványait.) Nyilván nem arról van szó, hogy az eddig érvényes emberi értékek helyére más emberi értékek kerülnének. Igénk nem egy trendfordulóról beszél, legalábbis nem a világi rend megváltozásáról. Eddig az előkelők, a befolyásosak számítottak igazán, most majd a kicsinyekre, a lenézettekre és az elesettekre is felragyog az Úr napja. Óvakodnunk kell attól a kísértéstől is, amely a bolondságot állítja a gyülekezetek elé követendő normaként, hisz ebben az esetben újra az emberi cselekedetekre kerülne a hangsúly. Egyházi rendezvényen hallottam néhány évvel ezelőtt egy huszonéves fiatal bizonyágtételét. Ezzel kezdte mondandóját: én bolond vagyok. Pál és nyomában az apostolok soha nem állították ezt magukról. Lehet, hogy a Krisztusba vetett hitük miatt a környezetük, a hallgatóságuk így ócsárolta őket – például Ap-Csel 26,24: „»Bolond vagy te, Pál!«” –, ők mégis hitték és vallották, hogy a kereszti ígéje, mely ugyan egyeseknek bolondság, másoknak pedig botrány, számukra, akik üdvösségre jutnak: *Isten ereje.* Ha úgy gondolkodnánk, mint az előbb megemlített, kétségkívül tiszta szándék által vezérelt fiatalember, akkor a bolondság, a szegénység, az elesettség egy elérendő cél lenne, amelynek teljesítése az érdemszerzés csalóka útjára, és az Isten szeretetének cselekedetek által való kiérdemlése felé terelné gondolatainkat. Ebben az esetben ugyanott vagyunk, mint korábban, csak az értékek neve és természete cserélődött fel. *Isten hitet teremtő munkáján és választásán van a hangsúly, amely felülír minden emberit. Ha pedig emiatt megvet, vagy épp bolondnak tart minket a világ, ám legyen!*

Ezért kell elfelejteni a szokásos kategóriákat, mert ez emberi értékek közti különbözőségekből fakadóan minden esetben viszály, kirekesztés, ítélezés támad. Az új rend, amelyet Isten Krisztus keresztyén által meghirdetett, s hirdettet mind a mai napig ebben a világban, és amelynek mi magunk is a tanúságtevői vagyunk, nem személyválogató. Ebben a közösségben mindenkinek helye van, aki hisz. Nem tehetjük ugyanakkor magunkévá azt a veszélyesen demagóg gondolatot, amelyet sokféle és sokféle formában hallhatunk manapság, miszerint

Minden e világi rendet felülír azzal a döntésével, hogy nem azokat választja ki, akiket más választana.

Ezért kell elfelejteni a szokásos kategóriákat, mert az emberi értékek közti különbözőségekből fakadóan minden esetben viszály, kirekesztés, ítélezés támad.

itt mindenkinek helye van, aki elfogadja azt, hogy mindenkinek helye van. Ettől már csak egy logikai ugrás az a fajta ártó dogmatikai szubjektivizmus és az ebből fakadó erkölcsi relativizmus, amely alapján az egyházban mindenki azt tesz, amit akar, azt hirdet, amit akar, úgy, ahogyan akarja, akkor, amikor akarja, sőt mindenki abban hisz, akiben akar. Pál és nyomában az apostolok egészen másról beszéltek. Valóban nincs kirekesztés, hisz az egyház – mint Krisztus teste – lényege szerint szeretetközösség. *Itt mindenkinek helye van, aki hisz a Megfeszítettben. Tényleg nem a szociológiai háttér számít, hanem hogy Krisztusban vagyunk-e.* Mert ő valóban felkínálja magát mindenkinek.

Ennek az isteni kiválasztásnak – a Szentírás tanúságtétele alapján – a szegények valóban jobban örülnek. „Boldogok vagytok, szegények...” – mondja Jézus (Lk 6,20). Ráadásul tudjuk az

Istennek ugyanakkor ezzel a módszerével, a kicsinyek kiválasztásával is határozott célja van!

evangéliumból, hogy a gazdag ifjú szomorúan távozott, mert nagy vagyona volt (Mk 10,17–25). Ha Mária énekére figyelünk, ugyanezt látjuk. Ujjong a szíve, hálaéneket énekel, mert Isten rátekintett kicsinységére, megalázott voltára (Lk 146–56).

Isten munkájára ugyanis az egyetlen lehetséges

emberi válasz a hála és a dicséret. Istennek ugyanakkor ezzel a módszerével, a kicsinyek kiválasztásával is határozott célja van! *Az emberi nagyság megszegyenítése, sikertelenségre kárhoztatása az ő dolgaiban.* Luther szerint az ember mindaddig nem alázható meg szíve mélyéig, amíg be nem látja, hogy üdvössége érdekében semmit nem tehet. Még a legkiválóbbnak is rá kell döbennie, hogy Isten kegyelmére szorulnak. Mert *Isten az orvos minden embernek.* Azt adja és kínálja, amire igazán szükségünk van! *A mélységben lévő felkarolja, az előkelőknek elveszi büszkeségét* (Mária énekére már utaltunk). Tudunkra akarja adni, hogy csak ő számít. Ő teremt hitet – a semmiből (*creatio ex nihilo*). Ő cselekszik bennünk és általunk. Luther írja kiváló vitairatában: nem megtalálja, hanem megteremti az emberben, ami méltó az Ő szeretetére.⁴ Ez pedig evangélium, valódi örömhír! Mert amikor a megrettent tanítványok azzal a kérdéssel fordulnak oda Jézushoz a gazdag ifjú kudarca után, hogy ki üdvözülhet, Jézus így válaszol: embereknek lehetetlen, de Istennek nem, mert neki minden lehetséges (Mk 10,26 k.). Még az is, hogy mi magunk is üdvözülünk. *Ezért meg kell állapítani, hogyha Isten kiválasztó módszere által megszegyenülnek a valakik, akkor már nekik is van esélyük arra, mint egykor Pál apostolnak, hogy majd ismét úgy legyenek valamivé, hogy már nem önmaguk számára, hanem Isten dicséretére élnek.*

Pál apostol személyes példája igazolja mindezt. A filippi levél 3. fejezetében felsorol mindent, amit emberileg nézve elért, letett az asztalra. Híthű farizeus, zsidó származású, Benjámin törzsből való, keresztényüldöző, buzgó stb. Mit mond utána? „Ellenben azt, ami nekem nyereség volt, kárnak ítéltam a Krisztusért. Sőt most is kárnak ítélek mindent Krisztus Jézus, az én Uram ismeretének páratlan nagyságáért. *Őerte kárba veszni hagytam, és szemétnek ítélek mindent, hogy Krisztust megnyerjem.* Hogy kitűnjék rólam őáltala: nincsen saját igazságom a

4 Luther Márton: *Heidelbergi disputáció*. Magyarországi Luther Szövetség, 1999. 15.

törvény alapján, hanem a Krisztusba vetett hit által van igazságom Istentől a hit alapján, hogy megismerjem őt és feltámadása erejét, valamint a szenvedéseiben való részesedést, hasonlóvá lévén az ő halálához, hogy valamiképpen eljussak a halottak közül való feltámadásra.” (Fil 3,7–11; kiemelés – W. G.) Miért ítél Pál mindent kárnak és szemétnek? A szemét nagyon sokszor eltakarja az igazán lényegest. Az értékes kincseket beborítja, láthatatlanná teszi. Pál azért tart mindent szemétnek, amit a Krisztussal való megdöbbentő találkozása előtt ön maga erejéből s ön maga bölcsessége szerint elért, mert

azok takarták el előle a lényegest, valóságot. A valóságot ön maga elvesztettségéről, egyúttal Isten szeretetéről, amely Krisztusban megjelent. Az a Pál, aki saját nagyszerűségében, hitében

„Nem megtalálja, hanem megteremti az emberben, ami méltó az ő szeretetére.”

bízva ment a keresztyéneket elfogni, mint egy nyomorék, úgy érkezett meg Damaszkuszba. Isten ledöntötte a lábáról, majd felemelte, s megteremtette Pált, a népek apostolát, aki méltó az ő szeretetére. Akit Isten kegyelme így megérint, annál az élet értelmének és tartalmának látásában döntő fordulat áll be. Igaz ez az egyéni és a közösségi életére is. Érdeemes ebben az összefüggésben 2Kor 11-et is megvizsgálni. Pál írja a maguk zsidó származására oly büszke ellenfeleivel vitatkozva: „Héberek ők? Én is. Izráeliták? Én is. Ábrahám utódai? Én is. Krisztus szolgálói? Esztelenül szólok: én még inkább, hiszen többet fáradoztam, többször börtönöztek be, igen sok verést szenvedtem el, sokszor forogtam halálos veszedelemben.” (2Kor 11,22–23) Ezután olvashatjuk a „páli érenykatalógust”. Milyen furcsa az ő látása: a gyengeségeivel dicsekszik. Miért? Hogy szolgálata nyomán kirajzolódjék, láthatóvá váljék Isten ereje.

29. vers: Mindez azért történik így, hogy senki ne dicsekedjék Isten színe előtt! Aki dicsekszik, tulajdonképpen elhiszi magáról, hogy valamivel kiérdemelte Isten figyelmét. Az ilyen dicsekvés az emberi különbözőségekből fakad, felerősíti azt, az egységet pedig romba dönti. Tegyük a szívünkre kezünket: *Mi az, amit magunktól elértünk? Mi az, amit nem ajándéku l kaptunk? Aki dicsekszik, Isten előtt félreérti a helyzetét.* Nem alkupozícióban vagyunk, mint valami ügyfél, aki alkudozhat vele, hanem gyermekek vagyunk, akik minden jót az ő végtelen irgalmából és szeretetéből kapunk.

30–31. vers: Istentől eredően vagytok Jézus Krisztusban. Isten színe előtt ugyanis minden lefoszlik rólunk, amire hivatkozhatnánk, de Isten ezt a lelki mezítelenségünket felöltözteti és elrejt i Jézus Krisztusban. Vagyis őrá tekint és nem a mi méltatlanságunkra. Isten azért teszi a semmiket valamivé, hogy a keresz t igéje révén Jézus Krisztussal, az élő Úrral kapcsolja össze őket, s felruhazza mindazzal övéit, amivel híján vannak. Jézus Krisztus azonban nem csupán közvetítője ezeknek a javaknak. Nem azt mondja Pál, hogy Jézusban mindezeket a javakat megtalálhatjuk, s tőle függetlenül birtokolhatjuk. Jézusé e javak sokasága mind, s általa a mienk lehet. Ő maga lett értünk bölcsességgé, igazsággá, megszentelődéssé és megváltássá. Az εγενήθη (egenéthé – ’lett’) alakja is jelzi, hogy itt a múltban történt egyszeri eseményről van szó. A passzív forma pedig utal a cselekvés alanyára, Istenre. Magyarázók vitatkoznak,

Milyen furcsa az ő látása: a gyengeségeivel dicsekszik.

hogya a kereszty vagy a keresztség eseményéről van-e szó ebben az esetben, de ez mesterkélt probléma, hiszen az utóbbi az előbbi folyománya, személyre történő alkalmazása.

A javak sokaságából az első a σοφία (szophia – 'bölcseesség'). Nem spekulációt jelent. Nem filozófiai kategória. *Isten akaratának megismeréséről van szó.* „A bölcseesség kezdete az Úr-nak félelme.” (Péld 9,10; vö. Zsolt 111,10) Egyedül Krisztus által ismerhetjük meg Istent. Jézus a kulcs, *ő maga a tiszta teológia, ami elé nem szükséges, és nem is szabad semmilyen jelzőt tenni.* A δικαιοσύνη (dikaioσύνη – 'igazság, megigazulás') a második: ő a mi igazságunk. Nem a cselekedetek teszik a hívő embert igazzá, hanem a Krisztusban igazzá lett ember cselekszi a jót. S ugyanígy értendő a ἁγιασμός (hagiaszmosz – 'megszentelődés') kifejezés is.

Gyermekek vagyunk, akik minden jót az ő végtelen irgalmából és szeretetéből kapunk.

Életünk benne és általa szenteltetik meg. Szent csere történik: én a bűnömet, a gyalázatomat, a gyengeségemet viszem hozzá, ő pedig felruház a tisztaságával, kegyelmével és erejével, ahogyan reformátorunk tanítja: „Kedves Jézus,

te vagy az igazság számomra, de én a te számodra a bűn vagyok.”⁵ Jézus mondja: „... én őértük odaszentelem magamat, hogy ők is megiszentelődjenek az igazsággal.” (Jn 17,19; kiemelés – W. G.) Általa vagyunk igazak és szentek. Ezt azért kell már az előbbieket összefüggésében is hangsúlyozni, mivel sokan vallásos cselekedeteikre úgy tekintenek, mintha azok tőlük volnának. *A megiszentelt élet is Isten ajándéka.* Jó fa terem jó gyümölcsöt (Mt 7,17–19). Nincs okunk hát dicsekedni. Jézus mondja: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: aki énbennem marad, és én őbenne, az terem sok gyümölcsöt, mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni.» (Jn 15,5) Nélküle csak a semmit tudnánk cselekedni. Nélküle semmik maradnánk. De ő gazdagon ellát javaival minket, amelyek közül a negyedikként említett e felsorolás szerint az ἀπολύτρωσις (apolütrószisz), amely a megváltást jelenti. A λύτρον (lütron) váltságdíj, amit rabszolgákért fizettek, akik aztán szabadok lettek. Jézus vére a mi váltságunk és szabadságunk: *a bűn és a halál uralma alól benne és általa ragadott ki minket a féltőn szerető Isten.* Aki benne van, annak nincs kárhoztatása. „... sőt ítéletre sem megy, hanem átment halából az életre.” (Jn 5,24)

Nem a cselekedetek teszik a hívő embert igazzá, hanem a Krisztusban igazzá lett ember cselekszi a jót.

Összefoglaljuk az elmondottakat. Az isteni kiválasztás és elhívás soha nem a múlt leírása, hanem kihatása van a jelenre és jövőnkre is, egészen addig, amíg itt, e földön élünk. A kereszty igéje által hangzik ma is a hívás. *Krisztus erőtlenné lett értünk, hogy minket erejével fel-*

ruházzon. Krisztus bolondná, csúffá lett értünk, hogy mi megismerhessük Isten akaratát. Krisztus bűnné lett értünk, hogy mi szentté legyünk általa. Krisztus meghalt érünk, hogy megváltson minket.

Mindig vannak, akik többre vágyanak. Mintha kevés lenne a kereszty igéje. Már hamar, az ókorban megjelentek azok a népszerű filozófiák, amelyek követői magasabb tudásra és ke-

⁵ Luther válogatott művei 7. Levelek. Budapest, 2013, Luther Kiadó 46.

gyességre, valamit mélyebb istenismeretre vágytak. A kereszti ígéje elég az egyszerű embernek – gondolták. Aszkézissal, filozofálgatással, különféle metódusokkal lehet csak eljutni a teljes ismeretre. Ma is, még egyházunkon belül is sokféle fúj a „keleti szél”, beemelve az evangélium tanítása mellé olyan tetszetősnek tűnő, ám a Biblia igazságával össze nem egyeztethető filozófiákat, amely hallatlan veszélyt jelentnek. Mi azonban valljuk és hirdetjük, hogy nincs más út az Atyához, csak a megfeszített Krisztus. De ő elég nekünk. *Itt bizony elvállik a dicsőség útja és a kereszti útja.* El kell döntenünk, hogy Isten láthatatlan dolgaiba akarunk bepillantani, vagy pedig a valóságot akarjuk szemlélni? Krisztus kereszti mögött akarjuk keresni elrejtett akaratát, vagy a keresztre tekintve akarjuk szemlélni a valóságot?

A keresztnél nincs nagyobb és tökéletesebb kinyilatkoztatás. Ez nem csupán egy speciális eset, amely Korinthusban érvényes, hanem olyan örök igazság, amely mindvégig megáll. Isten így cselekszik. Önmagát is elrejtí a gyengeségben. Így az embernek sincs más lehetősége, mint elfogadni. Elfogadni saját helyzetét, és elfogadni Isten nagy kegyelmét. Így lesz egyelő a lenézett és az előkelő, a valaki és a senki, a gyenge és az erős, a bölcs és a balga. Az elhívottak pedig mindnyájan megtapasztalják Isten jóságát. Az elitre, a magukat valamire tartókra jellemző, hogy önmagukból élnek. *A tanítványra más jellemző: Krisztus erejéből táplálkozik.* Ő tart meg, és ő erősít meg az igaz hitben a kereszti ígéje által. *A kereszti pedig nem kudarc vagy vereség, hanem Isten hatalma, ereje, bölcsessége és győzelme.*

Hogy mit jelent minden más dicsekvéssel felhagyni, s egyedül az Úrral dicsekedni, azt találóan fogalmazza meg Luther egy 1533-ban feljegyzett asztali beszélgetésében: „*A keresztyén ember bizonyos ebben, igaznak fogadja el, és így szól: nem firtatom az életem szentségét, sem a méltatlan voltát, hanem Jézus Krisztusba vetem hitem, aki egyedül az én Üdvözítőm, akit Isten tett számunkra bölcsességgé, igazsággá, szentséggé és megváltássá.*” Ezeket a kincseket csak ő adhatja s adja meg övéinek.

Mi azonban valljuk és hirdetjük, hogy nincs más út az Atyához, csak a megfeszített Krisztus.

A kereszti pedig nem kudarc vagy vereség, hanem Isten hatalma, ereje, bölcsessége és győzelme.

Luther és az istentisztelet. Az istentisztelet reformációja¹

Az istentisztelet Krisztus gyülekezetének létformája. Ott él az egyház, ahol „... az evangéliumot tisztán és igazán hirdetik, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki.” (CA 7) Ez az istentiszteleten valósul meg. A gyülekezet legfontosabb megnyilvánulása, éltető tevékenysége tehát az istentisztelet.

Sok minden történik még az egyházban: tanítás, hitoktatás, teológiai kutatás; a gyülekezet különböző rétegeinek (gyermekek, ifjak, öregek, asszonyok, férfiak, presbiterek, értelmiségiek stb.) igénye szerinti igealkalmak, rendezvények; diakóniai szolgálat; testületi munka, adminiszt-

A gyülekezet legfontosabb megnyilvánulása, éltető tevékenysége tehát az istentisztelet.

ráció, anyagi javakkal való gazdálkodás és így tovább. De a legfontosabb, az egész gyülekezet összefogó, reprezentáló és éltető alkalom: az istentisztelet; pontosabban – ahogy Luther sokszor mondja – a mise, amin ő a vasárnapi,

illetve ünnepnap i úrvacsorás istentiszteletet értette.

Nyilván az istentisztelet reformációja égető és fontos kérdése volt a reformátoroknak, még a teológiai tanítás reformációjánál is fontosabb, mert az istentisztelet a gyülekezet létformája. Luther nagy-nagy alázatára vall, hogy nagyon óvatosan kezdett az istentisztelet reformjához. Nem rontott neki hübelebalázs módjára, pedig tudjuk róla, hogy bátor és nagyon temperamentumos ember volt. Azóta már mi is megtanulhattuk az egyháztörténelemből, és gyakorló gyülekezeti lelkészként is megtapasztalhattuk, hogy aki az istentisztelet rendjét akarja megreformálni, az darázs-fészekbe nyúl. Mert ilyenkor a hagyományhoz való ragaszkodás a hitelvek és észérvek fölé nő, függetlenül attól, hogy jó vagy rossz hagyományról van szó.

Valahányszor reformációi témákról beszélünk, a hagyományról igen pejoratív kijelentéseket szoktunk tenni. Sokszor túllövünk a célon. Alapvető reformátori tanítás volt ugyanis, hogy az ige áll mindenekfelett, ezért a hagyományt nem rendelhetjük az ige mellé, ahogy azt a középkori egyház tanította és gyakorolta, és a római katolikus egyház ma is hangoztatja. Persze a hagyomány fogalmába sok minden belefér. A hagyomány egy hatalmas raktárhelyiséghez hasonlítható, egy igazi kincsesbányához, ahol azonban a sok értékes régiség mellett rengeteg hasznavehetetlen, sőt mérgező limlom is található. Amikor a reformátori tanítás a hagyományt az ige alá rendeli, akkor a hagyományon elsősorban a teológiai tanítást, a zsinatokon megfogalmazott dogmákat, az egyházatyák, a híres, nagy teológusok tanítását, a pápai tanítóhivatal rendelkezéseit és nem utolsósorban az istentiszteleti rendet és szertartásokat értjük. Ilyen értelemben a reformátori tanítás, hitvallási irataink és a Luther által megreformált istentiszteleti rend is hagyomány.

¹ Elhangzott Nyíregyházán 2014. február 19-én, a Keresztkérdések c. sorozat egyik előadásaként, amely sorozat a reformátori tanítás legfontosabb témáit ismertette a gyülekezettel.

Nos, amikor a reformátor bírálta a hagyománynak az ige mellé rendelését, nem azt tanította, hogy minden hagyomány rossz és kidobandó, mint azt ma sokan gondolják. Csak fontossági sorrendről van szó: arról, hogy minden hagyományt az ige mércéje szerint kell megvizsgálni!

Luther jónak, értékesnek és megtartandónak vélte a középkori liturgiai hagyományt, a középkor folyamán kialakult istentiszteleti rendet, azt csupán néhány evangéliumellenes elemről, szövegrésztől kívánta megtisztítani. Találón fejezi ki magát Kamp Salamon, a budapesti Deák téri Lutheránia Énekkar karnagya az idei

Evangélikus Naptárban írt rövid tanulmányában: „Luther nem a mise rendjét, hanem annak teológiáját változtatta meg. Ahogyan ő mondja, három visszaélést, romlást kívánt megszüntetni.

»Az elsőt, hogy Isten ígését elhallgatták, eltitkolták, a második, hogy sok keresztényietlen mese és hazugság terheli, és harmadjára, hogy az istentisztelet olyan cselekménnyé alakult, amelynek célja, hogy Isten kegyelmét és az üdvösséget megszerezzük.«² Tehát Luther nem az istentiszteleti rendet változtatta meg saját ízlése szerint, hanem az istentisztelet teológiáját reformálta meg, tudniillik a mise áldozati jellegét tartotta evangéliumellenesnek. Mert az istentiszteleten nem mi áldozunk a magunk és mások lelki üdvéért, hanem Isten ajándékoz meg minket az ige és annak hirdetése által Jézus Krisztus egyszeri, tökéletes és elégséges áldozatáért.

Mivel sokan türelmetlenül várták Luther istentiszteletre vonatkozó utasításait, sőt némelyek önkényesen radikális változásokat vezettek be, Luthernek lépnie kellett. Bár sok írásában, prédikációjában említést tett a misén történő visszaélésekről, tévelygésekről, kifejezetten az istentisztelet reformációjával három művében foglalkozik. Ezek:

1523-ban megjelent műve, A gyülekezeti istentisztelet rendjéről.

Ugyancsak 1523-ban adta ki a *Formula missae et communionis Wittenbergensis* (A wittenbergi mise és úrvacsora formája) című munkáját.

1526-ban jelentette meg a *Deutsche Messe* (Német mise) című munkáját.

Mielőtt ezek lényegét röviden bemutatnám, négy rövid gondolattal kívánom a reformátornak az istentisztelettel kapcsolatos teológiai látását érzékeltetni.

Az istentisztelet Istennek műve (opus Dei), mégpedig olyan műve, amelyet értünk (pro nobis) és bennünk hajt végre.³

Másfelől így foglalhatjuk össze Luther teológiáját az istentiszteletről: Az istentisztelet Istennek üdvösséges jótéteménye (beneficium Dei), amelyet hálaadással szabad és kell elfogadni.⁴ Ezek a tézisek arra hívják fel a figyelmünket, hogy az istentiszteleten tulajdonképpen nem mi,

Luther nem a mise rendjét, hanem annak teológiáját változtatta meg.

„Az istentisztelet Istennek üdvösséges jótéteménye, amelyet hálaadással szabad és kell elfogadni.”

2 Kamp Salamon: *Cantare amantis est – Aki szeret, az énekel* in Evangélikus Naptár 2014, Reformáció és kultúra, Luther kiadó Budapest, 2013:58–63, 59.

3 Vajta Vilmos: *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther*, Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht 19542, 3242.

4 Vajta:uo.:43kk.

hanem Isten cselekszik. Ő hív, indít minket istentiszteletre, ő szól és szolgál nekünk igéje által, ő ajándékoz meg bennünket. Mindezt azért teszi, hogy üdvösségre vezessen minket, hogy helyre-állítsa az Isten és ember harmonikus közösségét. Elég szerencsétlen kifejezésünk az istentisztelet szavunk, mert azt sugallja, mintha mi rónánk le tiszteletünket Isten iránt az istentiszteleten. Valójában Isten cselekszik, Isten szolgál nekünk, mi csak elfogadók és válaszolók vagyunk.

C/. A torgai vártemplom felszentelésekor mondott prédikációjában Luther hangsúlyozta: „Semmi más ne történjék az istentiszteleten, mint az, hogy a mi drága Urunk szent igéje által szóljon hozzánk, mi pedig imádságban és magasztaló énekekben válaszoljunk neki.”⁵

Istentiszteleteink valóban ilyen párbeszéd formájában valósulnak meg. Hiszen Isten érettünk végzett művét, üdvösséges jótéteményét úgy közvetíti, hogy szól hozzánk az ő igéje által. Ezt pedig hálaadással és dicsőítéssel fogadjuk el, amikor imákban és énekekben válaszolunk neki, megvalljuk hitünket és bizonysgot teszünk Istennek bennünk és érettünk végzett nagy tetteiről.

D/. „Én vagyok a te Istened – idézi Luther a tízparancsolat első mondatát, majd így folytatja: – ez a mértéke és célja mindannak, amit az istentiszteletről el lehet mondani.”⁶ Kicsoda ez az Isten, akit istentiszteleti közösségben imád a gyülekezet? Mit jelent számomra, hogy ő az én Istenem? Milyennek ismerem őt? Hiszek-e benne, tudom-e bizalmamat feltétlenül belé vetni? Krisztus híve csak az első parancsolat értelmében válaszolhat ezekre a kérdésekre. Egyedül az Úr az én Istenem, aki érettem, üdvösségemért munkálkodó Isten. Megváltó műve alapján, Jézus Krisztus személyében ismerhettem meg őt úgy, mint az én Istenemet, mennyei Atyámat. Minden olyan istentisztelet, amely nem a Jézus Krisztusban megismert, üdvösségünkért munkálkodó Istent hivatott imádni, magasztalni és kiábrázolni, az bálványimádás. Amikor a reformátor az első parancsolatot (és nem a harmadikat!) teszi az istentisztelet mértékévé és céljává, nyilván a Mária-tisztelettől és a szentekhez való könyörgéstől kívánja megtisztítani az istentiszteletet.

Lássuk most, mit jelentett a gyakorlatban az istentisztelet reformációja úgy, ahogy azt Luther szorgalmazta.

A lutheri reformáció legfontosabb ajándéka az igehirdetés volt. A nép nyelvén hirdetett ígét Luther az istentisztelet kötelező és kiemelt fontosságú elemévé tette. A középkori mise csúcspontja a miseáldozat volt. Lehetőség volt ugyan a homíliára, de az nem volt kötelező része a misének. Voltak nagyszerű igehirdetők is. Legtöbbször azonban elmaradt a homília, az egyházi beszéd. Ha a lelkiismeretesebb papok, teológusok mégiscsak prédikáltak, legtöbbször nem az ígét hirdették, hanem a hagyományból merítették mondanivalójukat, Luther szerint tücskötbogarat összehordtak.

Luther az igehirdetést, még pontosabban az evangélium hirdetését tekintette az istentisztelet legfontosabb elemének. A gyülekezeti istentisztelet rendjéről szóló munkájában azt írja: „a keresztyén gyülekezet sohase gyülekezzék össze anélkül, hogy abban Isten ígétjét ne hirdessék s ne imádkozzanak... Ahol tehát az Isten ígétjét nem hirdetik, ott jobb, ha nem is énekelnek, nem

5 Luther Márton: *A torgai templom felszentelésén mondott prédikációja 1544 okt. 5-én, Szentháromság ünnepé utáni 17. vasárnapon* in: WA 49,588

6 Luther Márton: *Wider die himmlischen Profeten, von den Bildern und Sakramenten* WA 18,69.

is olvasnak s össze sem gyülekeznek.”⁷ És ezt nemcsak a vasárnapi, vagy ünnepi főistentiszteletre nézve szorgalmazta Luther, hanem a mindennapi reggeli vagy esti áhítatokon is, miután felolvasták az ígét, leckéket, „álljon elő a prédikátor – írja Luther – vagy aki azzal meg van bízva, s azt a leckét egy kissé fejtegesse, hogy a többiek mind megértsék, belőle okuljanak s buzduljanak.”⁸

Drága reformátori örökségünk az éppen felolvasott ígéhez kötött igehirdetés. A reformátori elvekhez ragaszkodó evangélikus vagy református lelkész sohasem általánosságokban elmerülő szentbeszédet mond a szószékről, hanem textusszerű prédikációt, amely az éppen felolvasott ígét megmagyarázza, és annak üzenetét hordozza, tolmácsolja.

A lutheri teológia szerint az evangélikus (vasárnapi, ünnepi) istentisztelet az ellipszishez hasonlít, amelynek két fókuszpontja van: az evangélium hirdetése és az úrvacsora. Ezen felül az igehirdetés kiemelt szerepét azért hangsúlyozzuk, mert igehirdetésnek a mindennapi áhítatokon, vagy más gyülekezeti alkalmakon is lennie kell.

A reformáció másik nagy ajándéka az volt, hogy a gyülekezet az istentisztelet cselekvő résztvevőjévé vált. Már az is óriási előrelépést jelentett, hogy ígét hallgató, passzív résztvevője lett az istentiszteletnek a nép nyelvén „felolvasott” (= énekelt) ígék és igehirdetés által. De ez még nem elég! Luther azt szerette volna, hogy a gyülekezet válaszoljon a meghallott ígére énekekben, imádságokban. Ez ne csak lélekben törjen meg, hanem valóságosan is!

A lutheri teológia szerint az evangélikus (vasárnapi, ünnepi) istentisztelet az ellipszishez hasonlít, amelynek két fókuszpontja van: az evangélium hirdetése és az úrvacsora.

A középkori mise szép, felemelő és gazdag szertartás volt. Olyan volt, mint egy érthetetlen színházi előadás. Szemet, fület elkápráztató teljesítmény volt a papok, szerzetesek és kántorok részéről, de abból a nép semmit sem értett. Csak a kiváltságosoknak, a művelt teológusoknak (abban az időben voltak műveletlen papok is – sajnos, bizonyos értelemben ma is akadnak még –, teológiai képzésben nem részesült püspökök is voltak) adatott meg, hogy értsék is: mi történik a misén. (Csak zárójelben említem: ma ugyan minden anyanyelvünkön hangzik el a protestáns, sőt a II. vatikáni zsinat után már a római katolikus istentiszteleten is, elvileg tehát mindent értünk. Liturgikus szövegeink, sokszor prédikációink is úgy tele vannak teológiai töltetű kifejezésekkel, hogy azokat valójában csak a jól képzett teológusok értik, nem egyszer még lelkészeink sem tudják: mit mondanak és mit végeznek az istentiszteleten.)

A középkori gyülekezet beült a templomba és végignézte, végighallgatta a díszes ceremóniákat, a papok, kántorok és kórusok énekét. Mindent latin nyelven énekeltek. Nyilván csak az iskolázott emberek értettek abból valamit. De nem is tartották fontosnak azt, hogy értsék. Az volt a fontos, hogy a papok elvégezzék a szertartást, ha úgy adódott, akár gyülekezeti jelenlét

7 Luther Márton: *A gyülekezeti istentisztelet rendjéről* in: D. Luther Márton művei, IV. kötet, sajtó alá rendezte dr. Masznyik Endre, Pozsony, Wigand F.K. könyvnyomdája, 1908. IV, 59–64, 60.

8 uo.: 60.

nélkül is. Mert úgy gondolták, ha elvégzik a rájuk bízott liturgiai szolgálatot, ha bemutatják a miseáldozatot, az magától hatni fog.

A korál (is) eredetileg a gyülekezet Istent dicsérő éneke volt. A korált éneklő gyülekezetet kórusnak nevezték egészen a VII. századig. A kórus tehát az éneklő egyházat, gyülekezetet jelentette. Ahogy bonyolultabbá és terjedelmesebbé vált a korálrepertoár, a gregorián ének, énekeseket kellett kiképezni az istentiszteleti éneklés szolgálatára. Ezek az énekesek pedig mai értelemben vett kórusként kezdtek énekelni az istentiszteleten a gyülekezet helyett. Helyettesítő szolgálatot teljesítettek ezek a kórusok. Végül a gyülekezet teljesen kiszorult az istentiszteleti éneklésből.

Luther azt szorgalmazta, hogy a papok, liturgusok, kántorok, kórusok művészien megformált, kidolgozott éneke mellett a teljes gyülekezet is vegyen részt az istentiszteleti éneklésben. A gyülekezet éneke a fontos, ez az istentisztelet elmaradhatatlan eleme. Azt kiegészítheti, gazdagíthatja, bizonyos esetekben helyettesítheti is a kórus szolgálata. Ez igazi reformot kívánt. Kivitelezni sokkal több akadályba ütközött, mint ahogy azt ma gondolnánk. Mi beleszülettünk az istentiszteleten éneklő gyülekezetbe. Számunkra természetes, hogy az istentisztelet legfontosabb éneke a gyülekezeti ének. De Luther korában egyáltalán nem volt egyszerű az

Luther azt szorgalmazta, hogy ... a teljes gyülekezet is vegyen részt az istentiszteleti éneklésben.

éneklő gyülekezet (= visszatérés az ősi egyház gyakorlatához) szép és igaz elvét átültetni a gyakorlatba. Mert mit énekelhetett volna a gyülekezet? A bonyolult, latin nyelvű gregorián, vagy a szebbnél szebb, többszólamú miseénektételek szóba se jöhettek. Nem azért,

mert rosszak vagy evangéliumellenesek lettek volna, hanem azért, mert éveken át tartó zenei képzés nélkül képtelenség volt ebből a gazdag énekkincsből bármit is elsajátítani. Előbb tehát meg kellett alkotni a gyülekezetnek való éneket, amit a saját nyelvén, zenei képzés nélkül is képes megtanulni és megszeretni a gyülekezet. Luther maga teremti meg a protestáns korált, a reformátori gyülekezeti éneket. Luther reformátortársait is biztatta, hogy írjanak gyülekezeti éneket. Ma már gazdag gyülekezeti énekkincsünk van. Mi már válogatunk a jobbnál jobb énekek közül, hogy a legértékesebbek, a legértelmesebbek kerüljenek be énekeskönyvünkbe.

Luther első énekeit 1523-ban adta közre, többek között a *Jer, örvendjünk, keresztyének...* kezdetű igen szép és tartalmas, a reformátori tanítást nagyszerűen összefoglaló énekét is. Néhány istentiszteleti éneket a *Német mise* is tartalmaz. Csak az érdekesség kedvéért említem, hogy az első magyar reformátori énekgyűjteményt Krakkóban nyomtatta Gálszécsi István 1536-ban. Sajnos csak töredékekben marad fenn. Azt viszont tudjuk róla, hogy legalább három magyarra fordított Luther éneket tartalmazott.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Luther a gyülekezeti ének mellett továbbra is megtartani kívánta az énekkar szolgálatát az istentiszteleten. Bár a romantikus Luther-életrajzok írói az orgona gazdag istentiszteleti szolgálatát is Lutherre vezetik vissza, mégis tudnunk kell, hogy ez nem így volt. Luther szerette az zenét, szépen játszott lanton, zenét is szerzett, még többszólamú

kórusműveket is. Az éneket és zenét az evangélium drága hordozójának, szolgálóleányának tekintette. Több orgonistával jó barátságot ápolt, az orgonazene csodálója volt, az orgona liturgikus használatáról azonban elmarasztalóan nyilatkozott. A *Formula missae*-ben, a *Deutsche Messé*-ben, valamint az énekeskönyvekhez írt előszavakban nem tesz említést az orgonáról. Wolfgang Musculus 1536. évi úti beszámolójából értesülünk arról, hogy Wittenbergben szólt az orgona az istentiszteleten. Az orgona megmaradását és megkülönböztetett szerepét az evangélikus egyházban inkább Bölcs Frigyes fejedelemnek köszönhetjük. Ő ugyanis nagy orgonarajongó volt, és ragaszkodott az orgonához. Az orgona

istentiszteleten való létjogosultságának kérdése forrásban volt a reformáció századában. A svájci Zwingli kidobatta az orgonát a templomból. A holland reformátusok megtartották ugyan hangversenyek céljára, de az istentiszteleten nem használták. A németek között voltak az orgonának ellenzői és pártolói egyaránt. Még a tridenti zsinat is foglalkozott az istentiszteleti hangszeres zene létjogosultságának kérdésével. Végso megnyugvásra a viták a német evangélikusoknál csak a reformáció századának végén jutottak. Luther már rég meghalt, amikor a wittenbergi egyetemen 1597-ben megszületett az orgona szolgálatát az istentiszteleten jónak és építőnek tartó teológiai állásfoglalás.

Az orgona megmaradását és megkülönböztetett szerepét az evangélikus egyházban inkább Bölcs Frigyes fejedelemnek köszönhetjük.

Tény, hogy a lutheri megreformált istentisztelet „átörökítette” az evangélikus egyházba a középkori istentiszteleti rendet és hagyományt: az egyházi esztendő hagyományos perikópáit, *introitus* zsoltárait, kollektá imádságait (ezeket Luther egyértelműen jónak és építőnek ítélte), az oltárt, a miseruhákat stb. Törölte a szentek ünnepeit, de meghagyta a Mária-ünnepeket (!), Keresztelő János és Pál apostol ünnepét. A hagyományos istentiszteleti rendet gazdagította mindenekelőtt az igehirdetéssel és a gyülekezeti énekkel, meghagyva a gyülekezeti ének mellett a németre átültetett gregorián éneket és a polifon műzenét is. A *Német mise* tartalmazza a németre átültetett *ordinarium* énekeket (*Kyrie*, *Credo*, *Sanctus*, *Agnus Dei*; érdekes módon a *Gloriát* kihagyta, de *introitus* zsoltáréneket – ez *proprium* – adott), az evangéliumi és epistolai tónusokat (ugyanis énekelve recitálták a szentírási olvasmányokat (ma a görög katolikusoknál hallhatunk ilyet), a kollektatónust, a szereztetési ige tónusát.

Luthernek az 1523-ban kiadott wittenbergi istentiszteleti rendje teljes egészében latin nyelvű, és megőrzi a középkori mise valamennyi elemét. Csak az úrvacsorai részből, az ún. mise-kanonból maradnak ki az evangéliumellenes részek. Csak az igehirdetés történt a nép nyelvén. Wittenberg egyetemi város volt, a tanulóifjúság érdekében pedig fontosnak tartotta Luther a latin nyelv megőrzését, gyakorlását az istentiszteleten is. A nagy városokban a német evangélikusok a XVIII. század közepéig tartottak latin nyelvű istentiszteleteket is. A latin nyelv fontosságát és a latin nyelvű istentiszteletek szorgalmazását a tanulóifjúság érdekében Luther még a *Német mise* című művében is hangsúlyozza. Az *introitus* zsoltárokhoz azt a megjegyzést fűzi: jó volna alkalmazni az egész zsoltárt, amelyből az *introitus* szövege való. De alternatívaként gyülekezeti éneket is ajánl. A kollektá imádságnál hangsúlyozza: az óegyházi kollekták mind tiszták

és megtartandók. Hasonlóképpen az ógyházi evangéliumi és epistolai perikópákat is jónak tartja, bár a nép nyelvén megvalósuló istentisztelet esetére szükségesnek tartja azok revízióját. A graduálének helyett mindenképpen gyülekezeti éneket javasol.

Miután hallottunk arról az alázatról, amellyel Luther a liturgiai hagyományt, annak értékeit átmentette az evangélikusok számára, rá kell mutatnom még nagyobb alázatára, amellyel viszonyult a reformátor a liturgiai kérdésekhez. Így kezdi a *Német mise* című művét: „Mindenek előtt barátságosan és az Isten szerelmére kérném mindazokat, akik ezen rendünket az istentiszteleten látni és követni akarják, hogy abból semmi kényszerítő törvényt ne csináljanak, sem vele senkinek a lelkiismeretét körül ne hálózzák vagy meg ne fogják, hanem a keresztyén szabadságnak megfelelően tetszés szerint alkalmazzák, amint, ahol, amikor s ameddig azt a körülmények megengedik és kívánják. Mert mi sem azon céllal bocsátjuk azt ki, ... hogy bárkit is megrendszabályozzunk, hanem inkább azért, mivel minden felől sürgetik a német miséket s istentiszteleteket és sok panasz és megbotránkozás esik az új misének sokfélesége miatt,

A reformáció az Isten ígéje szerinti formálódást jelenti.

hogy mindenki maga csinál magának külön ilyeneket, egyesek jó hiszemben, mások ellenben hiúságból...”⁹

„Mert nekem nem az a felfogásom, hogy az egész Németország éppen a mi wittembergi rendünket vegye át... Mindazonáltal derék dolog lenne, ha minden fejedelemségben az istentisztelet egyforma lehetne s a körülfekvő kisebb városok és falvak a várossal egyformán járnának el.”¹⁰

A vasárnapi istentiszteleten a nép számára „meghagyjuk még egyelőre a misemondó-ruhákat, az oltárt, a gyertyákat, amíg el nem fogynak vagy jónak látjuk azokon változtatni – írja Luther. – Ha azonban e tekintetben valaki változtatni óhajtana, megengedjük neki. De az igazi misén csupa keresztyének között az oltárnak nem kellene úgy maradnia s a papnak állandóan a közönség felé kellene fordulnia, amint azt kétség kívül Krisztus is tette az úrvacsoránál. De hát várjunk, míg ennek is eljön a maga ideje.”¹¹

Arról van tehát szó, hogy mindaz, ami az istentiszteletnek formát, ékes és jó rendet ad, nem üdvösség kérdése. Ezeknek csak másodlagos, mellékes szerepük van. Az igazi istentisztelet lélekben történik. A legegyszerűbb formáktól a leggazdagabbakig sokféle istentiszteleti rendet ismerünk és gyakorolunk. A rend hiánya, a formátlanság, a fegyelmezetlenség azonban mindig lelki és szellemi szegénységre vall. Luther nagyszerű példát mutatott arra, hogy becsüljük meg azt, ami jó. Sohase a mindenáron való újítani akarás legyen a célunk! A reformáció nem lehet öncélú. A reformáció az Isten ígéje szerinti formálódást jelenti.

9 Luther Márton: *A német mise és az istentisztelet rendje* in: D.Luther Márton Művei, sajtó alá rendezte dr. Masznyik Endre, Pozsony, Wigand F. K. Könyvkiadó 1908: 439–388/439.

10 uo.: 440.

11 uo.: 451.

Krisztus személyes jelenlétének kérdése a templomban és az istentiszteleten¹

1997 novemberében egyházközségünk hivatalos küldöttsége látogatást tett a hollandiai Heumenben, Csorna testvérvárosában, akkori ottani partnerünk, a helyi református gyülekezet meghívására. A vasárnapi istentiszteleten magam szolgáltam igehirdetéssel magyar nyelven, tolmács közreműködésével. A hazai, puritán református gyakorlattal szemben ebben a templomban oltár állt a templom közepén, rajta feszülettel és gyertyákkal. A számunkra ismeretlen nyelvű és felépítésű liturgia viszonylag jól követhető volt, az istentisztelet végeztével azonban meglepő fordulatnak lettünk részesei. Az utolsó ének elhangzása után a gyülekezet nem távozott a templomból, hanem együtt maradt, kávé és süteményt szolgáltak fel, és az emberek beszélgettek egymással. Ez nagyon jó, állapíthatnánk meg, ámde egyszer csak előkerült egy közönséges fehér asztalterítő, amivel letakarták a gyertyáktól és a feszülettől „megszabadított” oltárt, majd telerakták azt kávéscsészékkel és tányérokka. Így folytatódott az istentiszteletre összegyűlt közösség együttléte... Majd aznap este búcsúvacsorát rendeztek a tiszteletünkre több helyi ételkülönlegességgel. A helyszín ismét a templom volt, amelyben nincsenek hagyományos padok, csupán székek. A különben több évszázados templomépületet egyszerűen vendéglővé alakították át, és közönséges eszem-iszomot rendeztek a megszentelt falak között.

A kérdés mintegy másfél évtizede feszül bennem: egy modern és áramvonalas közösség életébe pillanthattunk bele az akkori advent első vasárnapján, vagy amit láttunk, az semmiben sem különbözött Bélsaccar blaszfemikus lakomájától (Dán 5,1 kk.) vagy az évtizedekkel ezelőtti szovjet gyakorlattól, amelynek során az ősi hagymakupolás szentélyeket istállókká, múzeumokká vagy éppen filmszínházakká alakították át?

Ugyanebben az időszakban, talán egy-két évvel később történt, hogy akkori lelkesi munkaközösségi ülésünket a győri görög katolikus egyházközség meghívását elfogadva az ottani úgynevezett rác templomban kezdtük reggeli liturgiával. Az ökumenikus nyitottság iránt elkötelezett lelkesztársunk elmagyarázta, hogy ők azért nem helyeznek az oltárra virágot, mert azt a természet folyamatainak megfelelően előbb-utóbb ki kell dobni – csakhogy ami egyszer az oltáron volt, az az ott jelen lévő Szent révén maga is megszentelődött; hogyan is végezhetné egyszerűen a szemétdombon?

¹ LMK-előadás, Sopron, 2012. január 11.

Mi ez: egyszerű, merev és babonás dogmatizmus, amelyet a mindennek feletti „felvilágosodás” és a pragmatikus „protestáns” puritanizmus nevében „illik” legalábbis megmosolyogni, vagy annak komolyan vétele, hogy az istentiszteleti helyet a Szent jelenléte különlegessé, szentté teszi?

A fentiek tükrében rendkívül radikális módon szeretném feltenni kérdéseimet, amelyekre a következőkben próbálunk meg választ adni:

A templom olyan közösségi épület-e, amelyben leginkább istentiszteleti cselekmények zajlanak, vagy olyan szent hely, amelyben a gyülekezet csupán szívesen látott vendégként van jelen?

A Szentírás *alapvető bizonyágtétele az, hogy Isten soha nincs távol azoktól, akik bíznak benne, és az ő nevét hívják segítségül.*

Az istentisztelet emberi cselekmény-e, amely alapvetően egy emberi közösség hagyományos ünneplése, vagy olyan alkalom, amelyen a bármennyire is aktív gyülekezet csupán passzív megajándékozottja az ott jelen lévő Krisztusnak?

A kérdések banálisnak tűnhetnek, mégsem söpörhetjük le őket az asztalról egy kézmozdulattal. A szomorú tapasztalat ugyanis az, hogy egyházunk népe nem minden esetben lát tisztán ebben a vonatkozásban (sem).

Rövid teológiai áttekintés

A Szentírás alapvető bizonyágtétele az, hogy Isten soha nincs távol azoktól, akik bíznak benne, és az ő nevét hívják segítségül. Ennek a kijelentésnek számtalan, kifejezetten liturgikai vonatkozású változatával találkozhatunk mind az Ószövetség, mind az Újszövetség lapjain. A Tórában szereplő nomád ősatyák vándorlásaik során minden állomáshelyükön oltárt építenek annak az Istennek, aki megszólította és arra a helyre vezette őket. Az oltár nem egyszerűen emlékeztette az ősatyákat az isteni cselekvésre, és nem az áldozati szertartások praktikus helyszínéül szolgált számukra, hanem azt jelezte, hogy azon a helyen Isten van jelen (1Móz 12,7–8; 13,18; 26,25; 28,18).

Bár történetileg a későbbi zsidó nép egy másik ősi hagyományrétegéről van szó, fontos szerepe van Isten személyes jelenlétének a Mózes történetét és az egyiptomi kivonulást elbeszélő úgynevezett exodus-tradícióban is. Mózes teofániájának alapvető eleme az égő csipkebokorban megszólaló Isten, akit nem lehet közönséges módon megközelíteni: „Isten ekkor azt mondta: Ne jöjj közelebb! Oldd le sarudat a lábadról, mert szent föld az a hely, ahol állasz!” (2Móz 3,5)

Hasonló élményben van része az egész választott népnek a kivonulást követően a Sínai-hegy lábánál, ahol Isten közelsége annyira tapintható, hogy a könnyelműekre nézve akár életveszélyessé is válhat: „Akkor ezt mondta az Úr Mózesnek: Íme, elmegyek hozzád sűrű felhőben, hogy hallja a nép, amikor beszélek veled, és neked is higgyenek mindenkor. [...] Legyenek készen harmadnapra, mert a harmadik napon leszáll az Úr az egész nép szeme láttára a Sínai-hegyre. És vonj határt a nép körül, és mondd: Őrizkedjete fölmenni a hegyre, még a szélét se érintsetek! Meg kell hálnia mindenkinek, aki érinti azt.” (2Móz 19,9a.11–12)

Pedig a nép maga is egy közöttük élő istenségre vágyott, ám ők ezt az aranyborjúból vették megtalálni. Isten kegyelmében már jelentősen enyhített büntetése éppen az volt, hogy látva-

nyosan kivonult közülük, és innentől kezdve a tábortól távolabb, egy külön sátorban találkozott Mózesrel: „Valahányszor bement Mózes a sátorba, felhőoszlop ereszkedett le, és megállt a sátor bejáratánál. Így beszélt Mózesrel az Úr. Amikor az egész nép látta, hogy ott áll a felhőoszlop a sátor bejáratánál, az egész nép fölkelt, és mindenki leborult sátra bejáratánál.” (2Móz 33,9–10)

Ugyanez történt a szent sátor felszentelési szertartásánál is. A sátor azért lett szent és különleges helyé, az istentisztelet színhelyévé, mert maga Isten tartózkodott benne: „Ekkor beborította a felhő a kijelentés sátrát, és az Úr dicsősége betöltötte a hajlékot. És Mózes nem tudott bemenni a kijelentés sátrába, mert rajta nyugodott a felhő, és az Úr dicsősége betöltötte a hajlékot.” (2Móz 40,34–35)

Kifejezetten ennek a hagyománynak a sajátja a szövetség ládájához kapcsolódó tradíció. Az exodus-történetben a láda egyértelműen az Úr jelenlétének a jele. Amikor parancsot ad az elkészítésére, Isten azt is megígéri Mózesnek, hogy a láda révén fog beszélni hozzá (2Móz 25,22). A láda szinte önálló személyként vonul a nép előtt, mintegy mutatva az utat (4Móz 10,33). Az ifjú Sámuel a silői szentélyben a szövetség ládája mellett kapja elhívását (1Sám 3,3). De a láda veszedelmet is jelentett azok számára, akik túlságosan bizalmasan fordultak felé, vagy egyenesen ellenségesen viselkedtek vele szemben. A filiszteusok hadisákmányként Asdódban lerombolta Dágón isten szobrát, a gátiakat pedig fekélyek sújtották a jelenlétében (1Sám 5,1 kk.). A bétsemeziek közül is meghaltak het-venen, mert belenéztek a ládába (1Sám 6,19). Később, a szövetség ládájának Jeruzsálembe szállítása során Uzzá az életét veszítette, mert könnyelműen hozzáért ahhoz (2Sám 6,6–7).

A sátor azért lett szent és különleges helyé, az istentisztelet színhelyévé, mert maga Isten tartózkodott benne.

Az Úr jelenléte a királyság korában egyértelműen a szövetség ládáját is őrző jeruzsálemi templomhoz és az abban gyakorolt kultuszhoz kötődött. A templom Kr. e. X. századi felszentelésével kapcsolatban megőrzött hagyomány így vall erről: „Amikor a papok kijöttek a szentélyből, felhő töltötte be az Úr házát, úgyhogy a papok a felhő miatt nem tudtak odaállni, hogy szolgálatukat végezzék, mert az Úr dicsősége betöltötte az Úr házát.” (1Kir 8,10–11)

Ebben a templomban élte át két évszázaddal később Ézsaiás próféta a maga teofániáját: „Uzzijá király halála évében láttam az Urat, magasra emelt trónon ülve. Palástja betöltötte a templomot. Szeráfok álltak mellette, hat-hat szárnya volt mindegyiknek: kettővel arcát takarta el, kettővel lábát fedte be, kettővel pedig repült.” (Ézs 6,1–2)

Ismert liturgikus töredékek vallanak arról, hogy az ókori zsidóság számára egyértelmű volt, hogy az Úr a jeruzsálemi szentélyben valóságosan jelen van. Elegendő itt csupán az úgynevezett bevonulási zsoltárokra utalnunk: „Emeljétek föl fejetekeket, ti kapuk, emelkedjétek föl, ti ősi ajtók, hogy bemehessen a dicső király! Ki az a dicső király? Az erős és hatalmas Úr, az Úr, aki hatalmas a harcban. Emeljétek föl fejetekeket, ti kapuk, emeljétek föl, ti ősi ajtók, hogy bemehessen a dicső király! Ki az a dicső király? A Seregek Ura, ő a dicső király!” (Zsolt 24,7–10)

A jeruzsálemi templom azonban a VI. század elején romba dőlt az újbabiloni hódítás következtében, amikor a választott nép megmaradt része a mezopotámiai kitelepítésbe kényszerült,

egy-
sá-
gnak
azon-
ban
meg-
volt
a
maga
tanul-
sága
az
Úr
jelen-
léte-
nek
értel-
mezé-
sével
kap-
csolat-
ban
is.
Ez
így
össze-
gezhet-
ő:
Isten
nem
egyszer-
űen
egy
hely-
hez,
a
Sion-
hegyi
oltár-
hoz,
han-
em
az
övéi-
hez,
a
választott
és
megszen-
telt
nép
köz-
sége-
hez
kap-
csolhat-
ó.
Ezékiel
például
nem
a
templom-
ban,
de
még
csak
nem
is
Júdában,
han-
em
Mezopotá-
miában,
a
Kebár
folyó
mellett
hívta
el
prófétá-
jának
(Ez 1,1).
Könyvének
végén
pedig
Ezékiel
beszámol
egy
nagy
ívű
látomás-
áról,
amelynek
közép-
pontjában
a
megújult
templom
és
Jeruzsálem
áll.
Ennek
a
látomás-
beli
temp-
lomnak
a
szentségét
sem
egyéb
adja,
mint
Isten
jelenléte:
„És
íme,
Izrael
Istenének
dicsősége
közeledett
kelet
felől;
zúgása
olyan
volt,
mint
nagy
vizek
zúgása,
a
föld
pedig
ragyogott
dicső-
ségétől.
[...] Az
Úr
dicsősége
pedig
bement
a
templomba
a
kelet
felé
néző
kapun
át.
Ekkor
fölemelt
engem
a
lélek,
bevitt
a
belső
udvarba,
és
íme,
az
Úr
dicsősége
betöltötte
a
templomot.
Hallottam,
hogy
a
templomból
szól
hozzám
valaki
–
az
a
férfi
pedig
mellettem
állt
–,
és
ezt
mondja
nekem:
Emberfia!
Ez
az
én
trónusomnak
a
helye
és
lábaimnak
a
helye,
ahol
Izrael
fiai
között
fogok
lakni
örökre.”
(Ez 43,24–7a)

Míg
a
zsidóság
az
Úr
dicsősége-
nek
a
templom-
ban
és
az
istentisztelet-
en
való
jelenlétét
val-
lotta,
addig
az
egyház
számára
a
kezdetektől
fogva
nyilvánvaló
volt,
hogy
ez
az
isteni
jelenlét

Az egyház számára a kezdetektől fogva nyilvánvaló volt, hogy ez az isteni jelenlét Jé-
zus Krisztus által valósul meg.

Jé-
zus
Krisztus
által
valósul
meg.
Maga
Jé-
zus
azzal
biztatta
a
tanítványait,
hogy
amikor
összegyül-
nek
az
ő
nevében,
ő
maga
is
ott
lesz
velük
(Mt
18,20).
A
missziói
parancs
szerves
eleme
az
az
ígéret,
hogy
Jé-
zus
a
tőle
kapott
megbízatást
vég-
ző
apostolokkal
marad
(Mt 28,20).

Az
első
keresztyének
számára
Isten
jelenléte-
nek
élménye
nem
egy
meghatározott
hely-
hez
kötődött,
hiszen
külön
szakrális
terek
még
nem
voltak,
saját
templomokat
ugyanis
csak
a
II.
századtól
kezdtek
el
építeni.
(Bár
egyes
vélemények
szerint
már
a
jeruzsálemi
zsidókeresz-
tyének
is
rendelkezhet-
tek
egy
közös
istentiszteleti
hellyel,
mégpedig
egy
használaton
kívüli
zsinagógával
a
Sion-
hegy
közelében
–
ami
a
római
ostrom
során
nyilván
elpusztulhatott.)
Ma-
gánházaknál
tartott
istentiszteleteik
ettől
függetlenül
mégis
Isten
jelenléte-
ben
zajlottak:
ők
ezt
a
Szentlélek
kiáradása
révén
tapasztalták
meg.
Ilyen
módon
lett
megszen-
telt
templommá
a
jeru-
zsálemi
utca
püünkösöd
ünnepén
(ApCsel 2,1 kk.).
A
Péter
és
János
fogságból
való
szabadulása
al-
kalmából
ünnepelt
„hálaadó
istentiszteletet”
is
a
Szentlélek
jelenléte
tette
ünnepélyessé:
„Amint
könyörögtek,
megrendült
az
a
hely,
ahol
együtt
voltak,
megteltek
mindnyájan
Szentlélekkel,
és
bátran
hirdették
az
Isten
igéjét.”
(ApCsel 4,31)

Ugyanígy
lett
egy
fajta
szent
hellyé
a
nagytanács
terme,
amikor
István
Szentlélekkel
megtel-
ve
látta
az
 eget
és
az
Isten
jobb-
ján
álló
Jézust,
mielőtt
tanúságtételét
a
vérével
pecsételte
meg
(ApCsel 7,55–56).
Templommá
vált
a
római
Kornéliusz
százados
háza
is
Cézareában,
amikor
az
ott
összegyültek
mindegyikére
leszállt
a
Szentlélek,
miközben
Péter
igehirdetését
hallgatták
(ApCsel 10,44).

A
II.
század
elején
Ignatius
egyházatya
még
azt
is
ki
meri
jelenten-
i,
hogy
maga
a
hívó
ember
is
egy
fajta
templom,
minthogy
Isten
lakik
bennünk:
„Mindent
úgy
tegyünk
tehát,
hogy
ő
lakik

bennünk, és az ő templomai legyünk, és maga Istenünk van közöttünk, aki valóban van, és aki meg fog jelenni előttünk, mindezek miatt méltó szeretnünk őt.” (Levél az efezusiakhoz 15,3)

Bár maga az Újszövetség kifejezetten nem szól róla, Krisztusnak az istentiszteleten való jelenlétét legnyilvánvalóbban és legegységesebben az úrvacsora szentségében érhetjük tetten és élhetjük meg. Az erre vonatkozó első írott forrásunk a II. század közepéről való, Iustinus tollából, aki többek között így ír az úrvacsoráról: „Ezt a táplálékot mi hálaadásnak [eucharisztia] nevezük, senki kívülről nem részesedhet belőle, csak aki igaznak fogadja el a tőlünk kapott tanítást, és lemosdott a bűnök bocsánatára az újjászületés fürdőjében, és úgy él, ahogyan azt Krisztus meghagyta. Ezeket mi nem úgy vesszük, mint közönséges kenyeret vagy közönséges italt, hanem mint a megtestesült Jézus Krisztus, megváltónk az Isten igéje által a mi üdvösségünkért felvett testet és vért, az ő hálaadó imájával megáldott táplálékot, amiből vérünk és testünk az átváltozás értelmében táplálkozik, és azt tanultuk, hogy a megtestesült Jézus teste és vére ez.” (I. apológia 66,1–2)

Egy évszázaddal később Cypriánus ugyan már a hívők áldozataként tekint a szentségre, ám természetes számára, hogy abban maga Krisztus valóságosan jelen van: „Mert ha Jézus Krisztus, a mi Urunk és Istenünk maga az Atyaisten főpapja, és magát áldozta fel az Atyának, és megparancsolta ezt tenni a rá való emlékezésben, tehát a pap valósággal Krisztus képében végzi szolgálatát, azt teszi, amit Krisztus tett, igazi és teljes áldozatot végez az Atyaisten egyházában, ilyen módon úgy kezdjen ezután áldozatot bemutatni, hogy magát Krisztust [ipsum Christum] áldozza fel.”

Utóbb az úrvacsora értelmezése végzetesen elfajult, utat nyitva a nyugati keresztyénységben az 1215-ös IV. lateráni zsinaton elfogadottá és kötelező érvényűvé lett átlényegülés (*transsubstantiatio*) tanításának, amely a papi közreműködés által az elemek átváltozásától tette függővé Krisztus jelenlétét a szentségben. Talán ennek visszahatásaként jelentkeztek olyan, hasonlóképpen eretnek tanítások, amelyek az úrvacsorát pusztán Krisztus teste és vére jelképének tekintették, de a valóságos jelenlétét nem hitték. Ezt a nézetet képviselte a XI. században Tours-i Berengár és a XIV. században John Wyclif, illetve később Zwingli és bizonyos értelemben Kálvin is.

Nem véletlen, hogy ebben a tekintetben is Luther és a reformáció öntött tiszta vizet a pohárba, elosztatva a sokféle tévtanítás által keltett zavart. Luther úrvacsorával kapcsolatos tanítása rendkívül alapos és szerteágazó, most csupán a témánk – Krisztus valóságos jelenléte – szempontjából pillantunk bele. Az 1519-ben *Krisztus valóságos szent testének sacramentumáról írott sermóban* a reformátor megállapítja, hogy a szentség révén Krisztussal kerülünk közösségbe: „Ennek a szentségnek a jelentése vagy eredménye az összes szentek közössége. [...] Mindebből világos, hogy ez a szentséges sacramentum nem egyéb, hanem isteni jegy, amely ígéri és nekünk nyújtja Krisztust és minden szentet, valamennyi cselekedetükkel, szenvedésükkel, érdemükkel, kegyelmükkel és javaikkal együtt, vigasztalásul és erősítésül mindazoknak,

Krisztusnak az istentiszteleten való jelenlétét legnyilvánvalóbban és legegységesebben az úrvacsora szentségében érhetjük tetten és élhetjük meg.

akik bánkódnak és keseregnek, és üldöztetést szenvednek az ördögtől, a világtól, a testtől és minden gonosztól.”

Egy évvel később egy másik prédikációjában, *Az Újszövetségről vagyis a szent miséről* készült *sermójában* Luther arra is céloz, hogy a misét nem mi, hanem maga Krisztus viszi végbe: „Ha igazi misét akarunk tartani, és jó példával elől járni, akkor mindenről le kell mondanunk, legyen az ruha, zene, ének, ciráda, imádság, felemelés és letevés, vagy akármi, ami a misén történik, egészen addig, amíg Krisztus szavait meghalljuk és átgondoljuk, hogy ő hogyan viszi véghez a misét, és nekünk is megmutatja, hogy hogyan végezzük, ebben nyugszik az összes mise lényege, műve, haszna és gyümölcse, mert az ő akarata nélkül ezt mi nem tudjuk felfogni.”

1521-ben *Az egyház babiloni fogságáról* írt könyvében foglalkozik Luther a szentségekkel első ízben részletesen. Krisztus jelenlétének valósága továbbra sem kérdés számára, noha annak módját megmagyarázni nem tudja és nem is akarja: „Bizony, ha nem foghatom fel, mily módon lehet a kenyér a Krisztus teste, foglyul adom értelmemet a Krisztus iránt való engedelmességnek, és megmaradva egyszerűen és tisztán az ő igéinél, hiszem erősen, hogy nem csupán jelen van Krisztus teste a kenyérben, hanem hogy a kenyér Krisztus teste.”

Ekkor a középkori – Luther nyíltan ki is mondja: nem bibliai, hanem arisztotelészi, spekulatív alapokon nyugvó – tévtanítás, az átlényegülés ellen védelmezi az egyház tanításának tisztaságát: „Ezerint, hogy a szentségben valóságos test és valóságos vér legyen, oda nem szükséges, hogy a kenyér vagy a bor átlényegüljön, olyan formán, hogy Krisztus a járulékok alatt foglaltság, hanem mindkettőben egyaránt ott van ő, mint helyesen mondjuk: Ez a kenyér az én testem,

ez a bor az én vérem, és megfordítva. Ezt szeretném én egyelőre érvényben tartani, Isten szent ígéinek tiszteletére, mert nem tűrhetem, hogy azokon emberi okoskodás erőszakot kövessen el, és kiforgassa tiszta értelmükből.”

Hiszem erősen, hogy nem csupán jelen van Krisztus teste a kenyérben, hanem hogy a kenyér Krisztus teste.

Néhány évvel később a svájci hitújítókkal, Zwinglivel és társaival szemben kellett fellépnie, akik tulajdonképpen racionalista – tehát megint csak emberi, nem pedig igei – alapon állva nem fogadták el azt, hogy a mennyben trónoló Krisztus a maga valóságában lehet jelen a misén a kenyérben és a borban. Luther 1526-ban *A tévelygők ellen* alcímmel ellátott *Hogy Krisztusnak ezek az igéi: Ez az én testem stb. még erősen állnak* című könyvében éppen Krisztus szavaira hagyatkozva nem hajlandó megmásítani véleményét a valóságos jelenlét tekintetében: „Ugyanaz az ördög kísért most a tévtanítók által, a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak szent sacramentumával, amelyből a keresztyének számára ismertető vagy emlékeztető jelül pusztá kenyeret és bort akarnak csinálni, amint éppen álmódják és amint nekik tetszik, és szerintük nincsen jelen az Úr teste és vére, holott ott állnak a félremagyarázhatatlan és világos szavak ekképpen: Egyétek, ez az én testem – amely szavak még szilárdan és csonkítás nélkül fennállnak.”

Összefoglalva: láthatjuk, hogy az ószövetségi választott népnek az Úr jelenlétéről vallott tanítása analógiájára az egyház mindig is azt vallotta, hogy Krisztus valóságosan jelen van a hívők közösségében. Az Ószövetségben ez a jelenlét az oltárhoz, illetve a templomhoz kapcsolódik. Az

Újszövetségben sokkal inkább a hirdetett evangéliumhoz, illetve az istentiszteleti közösséghez. Ez utóbbihoz fűződik az a felismerésünk, hogy az egyház koncentráltan az úrvacsora szentségében látja, tapasztalja meg és éli át Krisztus jelenlétét.

A liturgia vizsgálata

A fentiek tükrében izgalmas kérdés megvizsgálnunk azt, hogy jelenlegi istentiszteleti liturgiánkban, annak szövegeiben, illetve egyáltalán templomainkban milyen módon érhető tetten az a tanításunk, amely szerint Krisztus valóságosan jelen van az éppen emiatt megszentelt helyen, illetve cselekményben.

Magáról a liturgia helyszínéről itt elegendő csupán annyit szólunk, hogy a változó építészeti stílusok dacára az evangélikus templom fő helyén – Krisztusnak a szentségben való jelenléte értelmében – az oltár áll. Hogy hazai

templomaink esetében ez nem mindig egyértelmű, annak oka a részben az ellenreformációnak „köszönhető” erős, és éppen liturgikai szempontból rendkívül káros kálvinista befolyás, illetve az „egyházi beszédekre” korlátozódó racionalista istentiszteleti vonulat, amely a misztériumnak a csíráját sem volt hajlandó megtúrni. Így lett egyre inkább a templom központi helyévé a szószék, miközben az oltár az 1936-ban megkezdett liturgikus reformig jószerivel csupán háttérül szolgált a prédikációra szorítókozó istentiszteletnek.

Az oltár az 1936-ban megkezdett liturgikus reformig jószerivel csupán háttérül szolgált a prédikációra szorítókozó istentiszteletnek.

Maga a liturgia – amely jelen keretek között szükségszerűen csupán a vasárnapi főistentisztelet, azaz (lutheri szóhasználattal) a mise rendjét jelenti – több pontján nyilvánvalóan árulkodik arról, hogy a hívők közösségében Krisztus személyesen jelen van az ünnep során.

Természetes módon megtaláljuk a nyomát ennek magában az invokációban. Az istentiszteleten ugyanis Luther már idézett szavai értelmében nem a lelkész és nem a gyülekezet, hanem maga Jézus Krisztus végzi a liturgiát. Széles körben elterjedt, egyébként helytelen szóhasználatunk szerint ő „tartja” az istentiszteletet. Az általunk elképzelt sorrend megfordul: nem Krisztus a gyülekezet vendége az istentiszteleten, hanem ő látja vendégül a gyülekezetet. Az istentiszteletnek az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében meghirdetett kezdete arra int bennünket, hogy az istentisztelettől ne pusztán otthonosságot, bensőséges hangulatot vagy közösségi élményt várjunk, hanem azt, hogy ott maga Isten van jelen, maga Jézus Krisztus cselekszik. Liturgikai szempontból ez azt is jelenti, hogy szigorúan őrizkednünk kell az egyénieskedéstől és az ötletelgetésektől, hiszen a liturgia nem arra való, hogy a segítségével kiéljük saját ambícióinkat, hanem hogy a valóságosan jelen lévő Krisztus bennünket felhasználva elvégezze a maga kegyelmes, emberi ésszel megmagyarázhatatlan munkáját.

Mind a liturgikus könyv, mind pedig az agenda a következő mondattal hívja fel az istentiszteleten jelen lévőket bűnbánatra: „Testvéreim! Isten színe előtt gondoljunk méltatlanságunkra, és valljuk meg bűneinket!” Nem kevesebbet élünk át ugyanis egy istentiszteleten – és éppen ezért fontos és logikus, hogy a bűnbánati liturgia az elején szerepeljen –, mint amit annak idején Ézsaiás próféta átélt a jeruzsálemi templomban, amikor a maga titokzatos és elmondhatatlan

dicsőségében megjelent előtte az Úr: „Ekkor megszólaltam: Jaj nekem! Elvesztem, mert tisztátalan ajkú vagyok, és tisztátalan ajkú nép között lakom. Hiszen a Királyt, a Seregek Urát látták szemeim! És hozzám repült az egyik szeráf, kezében parázs volt, amelyet fogóval vett le az oltárról. Számhoz érintette, és ezt mondta: Íme, ez megérintette ajkadat, bűnöd el van véve, vételked meg van bocsátva.” (Ézs 6,5–7)

A dicsőséges és hatalmas Istennel találkozva döbbenhetünk rá csupán bűneink súlyára. Enélkül ugyanis minden bizonnyal meglepődéssel ülnénk végig minden istentiszteletet, a kegyességünk által természetes módon a mennyei üdvösség várományosainak tudva magunkat. Amennyiben egyszerű közösségi alkalmaként értelmezzük az istentiszteletet, megfosztjuk magunkat annak a katarzisanak az esélyétől is, amelyben a fenti idézet tanúsága szerint valaha a

prófétának része volt.

Szigorúan őrizkednünk kell az egyénieskedéstől és az ötletelgetésektől.

Ősi eleme a keresztyén liturgiának az úgynevezett *Kyrie-imádság*. Az agendában csupán a liturgikus rendben szerepel, az általánosságban használt énekverses istentiszteleten ugyanis –

a római katolikus liturgia egyik változatához hasonlóan – egyszerűen beleolvad a bűnvallásba. A liturgikus rend megpróbálja a maga tisztaságában visszaadni az eredeti görög szöveget: „Uram, irgalmazz! Krisztus, kegyelmezz! Uram, irgalmazz!”

Az eredeti *Kyrie eleison* az ókori világban olyan köszöntés volt, amellyel az alattvalók üdvözölték a nyilvános alkalmakon megjelenő uralkodót. Nem bűnbánati karaktere van tehát, hanem olyan ünnepélyes formula, amely egy nálunk magasabb hatalom jelenlétét jelzi. Ez a keresztyén istentiszteleten jelen lévő hatalmasság pedig természetesen nem más, mint Jézus Krisztus.

Jó volna, ha a valóságos jelenlét felől értelmeznénk az igehirdetést is. Istentiszteleteinken elvileg három szentírási ige hangzik el – a liturgikus könyv természetesnek veszi, ám az agenda sem zárja ki az igehirdetési ige mellett szereplő két olvasmányt –, illetve a szószékről megszólal azok magyarázata, a prédikáció. Ez utóbbi a múltban és sajnos a jelenben is gyakran silányult egyszerű „egyházi beszéd”, keneteljes szavak özönévé, amelyek jólesően simogatják a templompadban ülők lelkét. Pedig a prédikáció lényegileg nem kevesebb, mint az előtte elhangzó bibliai olvasmányok: Isten ígéje. A szószéken nem a lelkész gondolatainak kell elhangozniuk, hanem Isten ígéjének, mégpedig az evangéliumnak – hiszen a szívünket rettegésbe taszító törvény a bűnbánati liturgiában csendül fel –, azaz a keresztről szóló beszédnek. Magától értetődik, hogy ebben a tekintetben nem a szószéken álló személynek, a képességei szerint jobb vagy gyengébb igehirdetőnek van jelentősége, hanem annak, hogy az ő alkalmatlan és méltatlan szájával az istentisztelet valódi liturgusa, Jézus Krisztus szólítja meg egyházát. (Ezért visel a lelkész jelképesen a személyiségét eltakaró, semmissé tévő liturgikus öltözetet.)

A lutheri hagyománynak megfelelően az istentiszteleten a legnyilvánvalóbban az úrvacsora ünnepelésében van jelen Jézus Krisztus. Éppen ezért merészelnék kijelenteni – szakítva a református indíttatású, „protestáns” hagyománnyal –, hogy az evangélikus istentisztelet a szó eredeti és nemes értelmében véve nem egyéb, mint mise, amelynek bár lényegi része, mégsem

az egyedüli középpontja az igehirdetés: ez ugyanis az oltáriszentség ünneplése, amelyben Jézus Krisztus a maga szemmel nem látható, mégis kézzelfogható valóságában van jelen.

Liturgikus szövegeink gazdagon tanúskodnak erről. Az egyház az úrvacsora vonatkozásában nem vallja sem az átlényegülés római katolikus, sem pedig a jelképeség vagy a lelki jelenlét „protestáns” tanítását. Így a liturgikus könyv úgynevezett epiklézis-imádságában sem a magunk, sem az elemek átváltozásáért nem könyörgünk, hanem egyszerűen kinyilvánítjuk, hogy az oltáron lévő ostyának és bornak nem testi, hanem lelki eledelünkkel kell válnia: „Ezért a nagy irgalmadért áldunk, és kérünk, hogy amikor most Jézus Krisztus parancsának engedelmeskedünk, küldd el Szentlelkedet, hogy Krisztus teste legyen kenyerünkkel ebben a kenyérben, és vére legyen italunkkal ebben a borban.”

Ez pedig nem történhet másképpen, csakis úgy, hogy Krisztus maga van jelen a szentség ünneplésénél, mégpedig sajátos módon az oltáron lévő elemek színe alatt.

Megjegyezzük, hogy az agenda megfelelő helyen álló szövege sajnálatos módon igyekszik megkerülni a valóságos jelenlét sarkalatos kérdését – vélhetően attól való félelmében, hogy az erre vonatkozó utalással közeledne az átlényegüléshez –, a Szentlélek jelenlétét nem az elemekkel, hanem egyszerűen a jelenlévőkkel kapcsolatosan kérve: „Ezért a nagy irgalmadért kérünk, küldd el most Szentlelkedet, és szentelj meg minket, hogy a mi Urunk szent teste és vére által egyetlen testvéri közösséggé legyünk...”

Dicséretes az agenda törekvése, hogy a testvéri közösség említésével a *communio* ősi tradícióját visszaemeli az úrvacsorai liturgiába, amely hazai gyakorlatunkban fényes Krisztus-

A dicsőséges és hatalmas Istennel találkozási
döbbenhetünk rá csupán bűneink súlyára.

ünneplésből időközben református hatásra személyes bűnbánati aktussá szürkült, ám ezzel egyértelműen gyengíti a Krisztusnak az elemekben való jelenlétét valló tanítást. Holott Krisztus nem azért van jelen a szentségben, mert az övéi ott vannak, hanem mert az oltáron lévő kenyér és bor színe alatt ő maga egyesül földi zárandokújtát járó népével.

Ugyancsak református befolyást fedezhetünk fel abban a körülményben is, hogy mélyen beleivódott egyházunk köztudatába: az elemek ünnepélyes felemelése az úrvacsorai liturgia közben babonás és elfogadhatatlan „katolikus csökevény”. A liturgikus könyv Luther útmutatásai szerint – legalábbis lehetőségként – megőrzi az ősi *elevatiót*: „Íme, megváltásunk szent titka!”

E szavak pedig nem általánosságban hangoznak el, hanem a liturgus kezében lévő ostyára és borra vonatkozóan, amelyeknek színe alatt maga Jézus Krisztus van jelen, emberileg érthetetlen módon, mégis valóságosan. Megváltásunk titka nem az ostya és a bor, hanem Krisztusnak a kereszten szenvedett teste és kicsordult vére – a liturgus pedig Isten felfoghatatlan ajándékaként ezeket tartja a kezében.

Magukért beszélnek az úrvacsorai jegyek kiosztásának (*distributio*) szavai: itt a liturgus Krisztus testét és Krisztus vérét nyújtja a *communióban* részt vevő híveknek. Nem utal valamire, nem jelképesen nyújt valamit, hanem tulajdon ujjai között fogja Krisztus testét és a saját kezével kínálja a kehelyből Krisztus vérét, vagyis ténylegesen őt magát. Ezeket a szavakat lehetetlen másképpen értelmezni. Az oltáriszentség vételénél hihetetlen esemény részesei

vagyunk: véges életünk magába fogadja a végtelent. Az a Krisztus, aki az istentiszteleten a számára felszentelt hajlékban vendégül lát bennünket, maga is vendégünké válik, a test és a vér leplezetlen nyilvánvalóságában.

Ennél többet azonban erről a titokról emberi szavakkal aligha mondhatunk, legfeljebb költői szavakkal, amint azt énekeskönyvünk 361-es énekében teszi a XVI. századi énekszerző, Philipp Nicolai: „Add nékem áldott Lelkedet, / Szent testedet és véredet, / Hogy te lakozál bennem!”

Gyakorlati következtetések

Vizsgálódásunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy templomainkban és istentiszteleteinkben Jézus Krisztus a maga valóságában van jelen. Ennek a felismerésnek, illetve ténynek pedig vannak egészen konkrét következményei. Az alábbiakban ezeket próbálom felvázolni:

Az evangélikus templomra kétféleképpen tekinthetünk. Láthatunk benne egyszerűen közösségi teret, amelyet az egyház fő „profiljának” megfelelően leginkább istentiszteletek ünneplésére használunk. Értelmezhetjük azonban Isten felszentelt házáként is, amelyben nem ő látogatja meg népét, hanem mi vagyunk az ő vendégei. Számomra nyilvánvaló, hogy ez utóbbról van szó.

Amennyiben templomaink Urunknak szentelt hajlékok, nem is volna szabad másra használnunk őket, mint amire felszentelésük révén valók. Kérdéses persze, hogy jelenlegi infrastruktúránk hány gyülekezetünkben engedné meg ezt a szigorítást, ám ettől függetlenül az elvi kijelentést megkockáztathatjuk: praktikus szempontból ugyan kézenfekvőnek tűnik, hogy a templomban tartjuk a közgyűléseket, hiszen ott fér el annyi ember; különböző műfajú, akár nem is keresztyén háttérű koncerteknek is helyet adhatunk benne, minthogy legtöbbje kiváló akusztikával büszkélkedhet – de a templom istentiszteleti hely, Isten háza, amelyben aligha volna helye másnak, mint az igehirdetésnek, az imádságnak és a szentségek ünneplésének. Külön kérdést érdemelne ebből a szempontból az a széles körben elterjedt jelenség, hogy gyülekezeti közgyűléseink jelentős részét a lelkész az istentiszteletet követően liturgikus öltözetben vezeti le, az oltáron égő gyertyákkal – amelyek Krisztusnak az istentiszteleten történő valóságos jelenlétének tanúságai – a háttérben.

Napjaink egyik gyakran előkerülő kérdését sem árt ebből a szempontból megvizsgálnunk. Megjelent ugyanis egy olyan irányzat az egyházban, amely a templomot elsősorban közösségi térnek szeretné látni – ahol a „kényelmetlen” és „merev iskolásságot sugárzó” padokat könnyen mobilizálható, „barátságos” székekkel kellene felváltani –, magát az istentiszteletet pedig bensőséges, sőt emberközpontú közösségi alkalomként megélni. Ezzel szemben a Szentírás tanúsága szerint a templom Isten dicsőségének a hajléka, amelynek a maga természetességével meg kellene jelennie a mindennapi kegyességünkben is, ha nem is abban a formában, ahogyan azt az Ószövetség népe értelmezte. Ha pedig az istentisztelet liturgusa nem a lelkész, hanem az alkalom tényleges „házigazdája”, Jézus Krisztus, az is nyilvánvaló, hogy a liturgiában elsősorban nem az emberközpontú, hangulatra építő, emberi igények szerint otthonosságot sugárzó, hanem a Krisztust középpontba helyező elemeknek kell kidomborodniuk.

Krisztus jelenléte az istentiszteleten az úrvacsorában érhető tetten a legkonkrétabban. Ennek is megvannak a maga következményei. Kérdéses például számomra az oltár helyzete. A

hagyományos értelmezés szerint a Krisztus testének és vérének helyet adó oltár az utolsó vacsora asztala, amelynél a gyülekezet Krisztus vendége. Az eredeti liturgikus elrendezés szerint az istentiszteletet ünneplő gyülekezet ezt az asztalt, illetve a rajta lévő kenyeret és bort, azaz Krisztust magát veszi körül: mögötte a szolgálattévők, előtte a hívek. (Ezt nevezzük „szembemisézős” oltárnak.) Falhoz támasztott, barokk vagy klasszicista felépítménnyel rendelkező oltáraink – különösen azok, amelyeknek a tetejére szószéket is építettek – nem alkalmasak arra, hogy az istentiszteleten jelen lévő Krisztust ilyen hagyományos módon kiábrázolják. Bármennyire is különös, de ez az elrendezés sokkal inkább megfelel a tridenti rítusnak, amely a lelkész személyét az átlényegülésre képesítő hatalommal ruházza fel, és egyfajta közbenjárói szerepet tulajdonít neki, mint annak az ősi apostoli hagyománynak, amely a szentségben jelen lévő Krisztust emeli a középpontba. El kellene gondolkoznunk azon, hogy nem emelhetnénk-e asztalra (*mensa*) emlékeztető, körüljárható és felépítmény nélküli – „szembemisézős” – oltárokat templomaink középpontjába, a szentély elejére, amelyeknek egyetlen funkciója volna: helyet adni az úrvacsorai jegyeknek, illetve a szentség liturgiájának. Ahogyan maga Luther 1526-ban *A német mise és az istentisztelet rendje* című könyvében megfogalmazza: „De ami a valódi misét illeti az igazi keresztyények között, az oltárnak nem szabad megmaradnia jelenlegi formájában, és a papnak mindig a néppel szemben kell lennie, amint azt kétség nélkül feltételezhetjük, Krisztus is tette az utolsó vacsora alkalmával. Nos, mindez majd idővel kialakul.” Talán itt volna az ideje annak, hogy a reformátori reménység valóra váljon.

El kellene gondolkoznunk azon, hogy nem emelhetnénk-e asztalra (*mensa*) emlékeztető, körüljárható és felépítmény nélküli – „szembemisézős” – oltárokat templomaink középpontjába.

Ezzel a kérdéssel függ össze a következő egyszerű tény: az asztal asztal, az oltár pedig oltár. Ha templomainkban nem is, de templomként is funkcionáló egyéb gyülekezeti helyiségeinkben az utóbbit gyakran egyszerűen az előbbivel helyettesítik. A szentségnek és az abban jelen lévő Krisztusnak otthont adó oltárrá válik-e egy asztal attól, hogy színes terítőt és feszületet helyezünk rá? Olykor nehéz eldönteni, hogy ennek csupán a pénztelenség, vagy éppen a liturgikus igénytelenség az oka. Nem egyszerű formai kérdésről van szó: az a bántó ebben a gyakorlatban, hogy az oltárnak beállított asztal órákkal vagy percekkel az istentisztelet után „átváltozik” hivatalos iratokat vagy presbiteri jelenléti ívet tartó bútordarabbá.

Amennyiben Krisztus jelenlétét mindenekelőtt az úrvacsorához kötjük, kénytelenek vagyunk újra és újra szembesülni azzal a sajnálatos ténnyel, hogy ugyan csodálatos úrvacsorai tanítással és liturgiával rendelkezünk – értve ezen a szentséggel kapcsolatosan is sajátos lutheri teológiát, illetve misét –, a gyakorlatban ma már ez szinte semmiféle hatással nincs istentiszteleti életünkre. Híveink jelentős része ugyanis személyes bűnbánati aktusként tekint az úrvacsorára – sok helyen így is nevezik: gyónás –, nem pedig mint a Krisztussal való közösség örömteli ajándékára. Nem beszélve arról, hogy jó néhányan mindössze jelképeknek tartják a szentséget, és nem hiszik Krisztus valóságos jelenlétét. Megkérdőjelezhetetlen ebben a tekintetben a mi felelősségünk, minthogy a legtöbben ezt azzal a tudattal teszik, hogy ez a lutheri tanítás – holott erről természetesen szó sincsen.

Veszedelemes vizekre evezünk, ha annak függvényében, hogy Krisztus az oltáriszentségben van jelen személyesen övéi körében, feltesszük a kérdést: akkor miért nem ünneplik az evangélikus templomok jelentős részében az úrvacsorát minden vasárnap? A csonka istentisztelet Krisztus nélküli együttléte volna a gyülekezetnek? Hogy ez mennyire nem egyszerű liturgikai kérdés, mutatja az a több helyen is elhangzó kifogás, amely szerint ez esetben hosszú lenne az istentisztelet. Van olyan lelkész, aki igehirdetésben jelentette ki: mi az ige egyháza vagyunk, amelyben az evangélium áll a középpontban, mindenféle „hókuszpókuszra” tehát nincs szükségünk... Mi történt velünk, hogy ilyen mélységekig süllyedtünk? (Különb en nem árt tudnunk, hogy még az úrvacsoráról egyébként téves tanítást megfogalmazó Kálvin is fontosnak tartotta, hogy a szentséget minden vasárnap ünnepelje a gyülekezet!)

Utolsó észrevételünk már meglehetősen messzire vezet kijelölt témánktól, mégis ezzel kell kerekké tennünk az összegzést. Alapvető kérdés, hogy miként tekintünk az istentiszteleti szolgálatunkra, beleértve ebbe a külsőségeket, az igehirdetéseink tartalmát, a liturgikus igényességet. Azzal a tudattal állunk-e meg vasárnapról vasárnapra az oltár előtt, hogy a templomot dicsőségével kitöltő Krisztus színe előtt állunk, hogy ő felhasználja a szolgálatunkat kegyelme közvetítésére a ránk bízott nyáj felé – vagy a gyülekezet esetleges elvárásainak próbálunk megfelelni, hogy minél élvezhetőbb legyen az istentisztelet légköre? Nem mindegy, hogy az istentiszteletet annak tekintjük-e, amiről az elnevezése beszél – a bennünket jelenlétével elképzeltetlen módon megtisztelő Isten ünneplésének –, vagy egy egyszerű emberi, közösségi összejövetelnek, gyülekezeti alkalomnak.

Számtalan kérdés és talán még több nyugtalanító kijelentés merült fel azzal kapcsolatban, hogy miként van jelen Jézus Krisztus a maga valóságában templomainkban és istentiszteleteinkben. A gyakorlati következtetések helyenként kifejezetten félelmetes tükröt adnak kegyességünkről, teológiai gondolkodásunkról, liturgikus életünk visszasságairól – ha úgy tetszik, következtetlenségünkről és pontatlanságainkról. Annyit semmiképpen sem feledhetünk el, hogy noha a hátunk mögött meghúzódó, a lutheri teológiába nem feltétlenül beleágyazható történelmi örökségünk miatt – gondolok itt elsősorban a puritán–protestáns–református hatásra, illetve a racionalista világnézet által hosszú ideig meghatározott gondolkodásmódra – ezzel nem mindig tudunk mit kezdeni, a templom épülete és az istentisztelet döntően nem emberi, hanem spirituális hely, illetve alkalom. Jó volna következetesen ennek megfelelően kezelni is őket, adott esetben szakítva több évszázados vagy jó néhány évtizedes, amúgy viszont téves szokásrendekkel és nézetekkel.

Az ismeretünk töredékes, ám van reménységünk is, mégpedig az a mennyei Jeruzsálem, amelyben kézzelfoghatóan megtapasztalható lesz Isten közelsége: „Elvitt engem lélekben egy nagy és magas hegyre, és megmutatta nekem a szent várost, Jeruzsálemet, amely az Istentől, a mennyből szállt alá. Benne volt az Isten dicsősége; ragyogása hasonló volt a legdrágább kőhöz, a kristályfényű jásrishoz [...] Nem láttam templomot a városban, mert az Úr, a mindenható Isten és a Bárány annak a temploma. Napra sincs szüksége a városnak, sem holdra, hogy világítsanak neki, mert az Isten dicsősége világosította meg, és lámpása a Bárány: a népek az ő világosságában fognak járni, és a föld királyai oda viszik be dicsőségüket.” (Jel 21,10–11.22–24)

Michael Biberauer lelkész 1853. március 18-án a grazi Heilandskirchében Haynau koporsója felett elmondott német nyelvű prédikációjának magyar szövege¹

Előszó

Dr. Bodoky (Biberauer) Richárd (1908–1996) református lelkész *Jövevények és vándorok* című,² a szerző halála után megjelent családtörténeti könyvsorozatának első kötetében megrendítően írja le dédapjának, Michael Biberauer (1791–1858) grazi lelkésznek báró Julius Jacob von Haynau szolgálton kívüli táborszernagy (1785–1853) halálakor végzett temetési szolgálatát. A gyászbeszéd kéziratának előkerülését követően Bodoky Richárd két kisebb közleményben is ismertette a temetés körülményeit és a különös prédikáció fontosabb részleteit.³ A grazi beszéd teljes szövege azonban a mai napig nem jelent meg. Bodoky Richárd hagyatékában viszont fennmaradt a nehezen olvasható korabeli német kézirat, valamint annak egy majdani fordítás céljára szánt ugyancsak német nyelvű gépirata. Ennek az eredetivel ismét összevetett átiratnak a magyar nyelvre fordított szövegét olvashatja most az érdeklődő. A fordítást Bodoky Richárd korábbi írásaiban található részletek felhasználásával Csanády Andrásné dr. Bodoky Ágnes készítette, a szöveget dr. Bodoky Tamásné Krause Annamária lektorálta. A beszéd nemcsak figyelemre méltó kordokumentum, hanem a ma élők számára is hordoz üzenetet.

Az 1853-as prédikáció hallgatói, valamint az 1987-es és 1993-as részleges közlések, illetve az alábbi teljes fordítás olvasói számára is bizonyára meglepő, hogy a prédikáció egyszer sem említi az elhunyt nevét, csupán „kortársnak” és a halálban „embertestvérnek” nevezi Haynaut, ám mégis egyértelmű erkölcsi ítéletet mond róla. Nem is beszélve arról, hogy mindössze három és fél évvel a világosi fegyverletétel után a gyászszertartás magas rangú vendégei előtt kétszer is ki merte mondani a „zsarnok” szót.

A beszéd két főszereplőjét, a felravatalozott halottat és a búcsúztató lelkészt Bodoky Richárd a következőképpen mutatta be: „Haynau jellemének, módszereinek, viselt dolgainak tagadhatatlanul sötét foltjait szerencsétlen származásával mentgették. Kora nagyon is megértette, hogy

A beszéd *nemcsak figyelemre méltó kordokumentum, hanem a ma élők számára is hordoz üzenetet.*

1 Közreadja Csanády Andrásné dr. Bodoky Ágnes.

2 Bodoky Richárd: *Jövevények és vándorok – Családtörténeti töredékek I. (1860-ig)*. Budapest, 1996, Bodoky Richárdné, 127–130.

3 Bodoky Richárd: Eddig ismeretlen dokumentum Haynau különös temetéséről. In Beke László – Csanády Dániel – Szőke Annamária (szerk.): *Hasbeszélő a gondolásban*. Budapest, 1987, Bölcsész index, 299–301. Bodoky Richárd: Haynau különös temetése. *Világszövetség*, 1993. ápr. 11. 12.

egy házasságon kívül született, »törvénytelen«, s ezért az utódlásból kizárt fejedelmi sarj, még ha apja (I. Vilmos, az utolsó kassel-hesseni választófejedelem) elismerte is, ellenállhatatlan kényszerű érez arra, hogy mindenáron megmutassa, hogy kicsoda is ő. Ezért tért vissza a forradalmak hírére Grácból, ahol már nyugalmazott temesvári hadtestparancsnokként élt, önként az aktív szolgálatba, melyben aztán úgy Észak-Olaszországban, mint Magyarországon megmutathatta igazi arcát: egy rendíthetetlenül makacs reakciós, brutális módszereket alkalmazó, elképesztően közönséges viselkedésű és a mások szenvedései iránt legendásan közönyös katonáét. [...] Elvakultságában annyira bízott a zsarnokságban, hogy észre sem vette az idők jeleit. Kis zsarnokok silány utódaiként zsarnoknak született. Fel sem tudta fogni, hogy bár az összmonarchia fekete-sárga zászlói még büszkén lobogtak a térképen még oly hatalmasnak látszó területek felett, a nemzeti öntudat fellángolásának idején a német-osztrák kisebbség már éppúgy nem építhet más népek egész sorából egységes német birodalmat, mint ahogyan e birodalom gondolkodó lakosaira sem lehet már tartósan ráhúzni egy új autokrácia abszolutizmusának kényszerzubbonyát.

[...] A gráci »akatolikusok« lelkészével, Michael Biberauerrel közölték, hogy az elhunyt táborszernagyot március 18-án Grácban fogják eltemetni. Ravatalát az ő templomában állítják fel, s koporsója felett neki kell gyászbeszédet mondania. Ő az illetékes akkor is, ha a hatóságok vallása és magyarérműsége miatt nem nagyon kedvelik. Németajkú, de azok közé a legalább a vallásháborúk óta Nyugat-Magyarországon élő, a kisvárosi polgárságból kiemelkedő tanult emberek közé tartozik, akik közül egyre többen etikai integritásuk, a Pató Pálok világában idegennek ható szorgalmuk és a kultúra iránti tiszteletük révén a magyar művelődés öntudatosodásának megbecsült munkásai. [...] Rengeteg megaláztatás és harc árán szervezte meg a stájer főváros lutheránus és református lakosainak akkor közös egyházközségét, felépítette templomukat – a mai Heilandskirchét – és újjászervezte Kepler elűzésével megszűnt iskolájukat. Ez a gyülekezet szükségképpen a vallási és nemzetiségi diszkriminációk elleni harc központja lett.”⁴

Michael Biberauer, a Kőszegről elszármazott és oda élete végén visszatért prédikátor példamutató hittel és bátorsággal vállalta el ezt a rá kirótt feladatot. Azóta ítélte a történelem, és igazolta a hazájához hű, hite etikáját meg nem tagadó grazi papot, akinek fehér sírköve ma is látható a kőszegi temetőben.

Báró von Haynau táborszernagy koporsójánál 1853. március 18.-án.⁵

... elvégezett dolog az emberek között, hogy egyszer meghaljanak, azután pedig ítélet léssen... (Zsid 9,27)

Itt állunk egyik kortársunk koporsójánál, s gondolataink a földön leghatalmasabb uraság felé szállnak. Ki ez? Ne a birodalmak és tengerek uralkodói között keresd, akik a népeknek törvényt

4 Bodoky Richárd 1987, 299–300.

5 A német nyelvű beszédnek valójában nincs címe. Fölé csak ennyit jegyzett írója: Báró Haynau koporsójánál 1853. március 18-án. Az utolsó oldalon a beszéd után ez olvasható: A grazi protestáns templomban tartotta Michael Biberauer lelképásztor.

szabnak, és akik hadseregeket vezetnek a csatákba, s gyakorta megkaparintanak maguknak mindent, ami a föld díszé és dicsősége! Ők mindnyájan alárendeltjei. Tőle mindenki fél, ő nem fél senkitől. Neve hallatára azok is megrettennek, akik minden veszéllyel bátran szembenéznek; parancsinak azok is engedelmeskednek, akik csak parancsolni szoktak; előtte meghajolnak azok is, akik sohasem hajtották meg a fejüket; martalékává lesznek, akik minden veszedelem ellen biztosítják magukat. Ez az elhunyt embertestvér is így lett hirtelen és váratlanul az övé.

Ez a nagyúr bejelentés nélkül lép a világ hatalmasai elé. Nincs őrség, mely útját állhatná, s rá kiálthatna: hová? Ügyet sem vetve rá komoran és szóltalanul menne el mellette. Nem egyszer egész hadseregek tették le előtte a fegyvert,

hogy soha többé kezükbe ne vegyék. Behatol a paloták lakosztályaiba, megjelenik a hatalom birtokosainak ágya mellett, s nincs olyan udvaronc, aki útját állná és megkérdezné tőle: mit csinálsz? Elfordulnak tőle, mert nem bírják a tekintetét. A zsarnokok elsápadnak, ha közelít feléjük. Fülükbe súg valamit, amitől remegni kezdenek, s csakhamar nincs, aki még félje a zsarnokot.

Az egyiket munkahelyén keresi fel, a másikat a hálószoza ajtaján kopogtat, vagy a hozzátartozói közt jelenik meg, megint mást az utcán szólít meg, vagy egy vidám vendégségben int felé, s az rövidesen otthagyja a jókedvű társaságot, hogy kövesse őt. Emezt reggel, amazt este látogatja meg; van, akit éjfélkor vagy délben.

Legyen bár magas rangod, címed, díszítsék melledet keresztek és csillagok, vagy járkálj rossz ruhákban ismeretlenül, lehetsz akár öreg vagy fiatal, gyűjtöttél bár nagy gazdagságot, vagy nagy szegénységben keservesen töltöd napjaidat – mindez nem érdekli őt; igen, azoknak a kunyhóknak az ajtaja előtt is jelentkezik, amelyekben ott sóhajtozik a sápadt nyomorúság. Hiába szólsz így: legyél tekintettel hét apró gyermekemre, hiszen alig vagyok képes táplálni őket. – Bízad ezt másra! – hangzik a válasz, miközben felfelé mutat, s te vele még.

Hogy ez ki? A halálról beszélek.

Nem akarod, hogy a földön e leghatalmasabb a barátod legyen? Azt nem tudod megakadályozni, hogy hatalmát nyilvánvalóvá tegye rajtad, és ősi jogait érvényesítse, de elérheted, hogy félelmetessége számodra megszűnjön, és te nyugodtan és örömmel nézhess szembe vele. Ha erre törekszel, akkor a legjobban használd fel földi életed idejét!

Először is el ne feledd, hogy minden Istentől kapott lehetőségedről számot kell adnod, s ezért életed sajátos körülményei között úgy kell ezekkel élned, hogy azokat, amennyire csak tőled telik, embertársaid javára fordítsd! Milyen tenger sok testi és lelki nyomorúság vár segítségre! Ne késlekedj tehát, amíg napod tart, áldássá lenni mások számára!

Másodjára azonban azt se feledd el, hogy ebben az időben kell az örökkévalóságra felkészülnöd! Emberi természeted folytán felkészületlen vagy, mert a bűn eltorzított, lealacsonyított és elszakított Teremtőtől, azt a képességet is elrabolta tőled, amivel közösséget ápolhatnál azzal, aki egyedül képes arra, hogy téged boldogítson, sötét elmédet megvilágítsa, szívedet megtisztítsa, és aki erőt adhat bűnös kívánságaid leküzdéséhez és rossz szokásaid elhagyásához. Összefoglalva: annak élni és halni, aki érted élt és halt meg, hogy megváltson és a Lélek

Ebben az időben kell az örökkévalóságra felkészülnöd!

házájában a boldogság örökösévé tegyen. Ez a földi élet értelme és odaát az határozza meg sorsodat, amivé itt lettél.

Eszerint használd fel az időt, mert az időnél értékesebb nincsen számodra. Ha megvásárolhatnád az időt, és egy óráért több maroknyi aranyat kínálnál, az is kevés lenne. A leghosszabb időt is rövidnek kell látnod, ha arra gondolsz, hogy ez alatt mi mindent kell megszerezned. Életünk – mondja az ige – gyorsan tovatűnik, mintha repülnénk.

Az idő rövidségét és gyors futását ismerik az emberek, és emiatt sok a panasz a világban. Mégis kevés olyan dolog van, ami annyira meggyötéri őket, mint a számukra nehéz tehernek tűnő idő. Ezért aztán szakadatlanul azon mesterkednek, hogy az amúgy is gyorsan múlt időt még jobban siettessék. Ő, az ostobaság! Mit érzel majd akkor, amikor célba érve merev tekintettel bámulsz életed borzalmas ürességébe és felmerül benned a kérdés: mi végre éltem, mire használtam fel az értékes időt? Micsoda ijedtség ragadja meg akkor a lelked, amikor a lelkiismereted majd azt követeli, hogy életed minden pillanatának használatáról számot kell adnod! S még ennél is mennyivel nagyobb lesz rémületed, ha a neked adott időt a bűn szolgálatában fecsérelted el! Ha Isten szent parancsolatait folyamatosan megszegted, ha becsületed magad szennyezted be, ha emberek boldogságát romboltad össze, és embertársaid nyomora vádol az Isten színe előtt. Jaj neked! Akkor a kegyelem Istene csak a harag Istene lesz. Kívánod és könnyörögsz a megsemmisülésért, de nem semmisítenek meg.

Üdvösség neked azonban, üdvösség és békeség, ha egykoron haláloed közeledvén olyan évekre tekinthetsz vissza, amelyekben a tieid és embertársaid áldásává válhattál.

Nemsokára a te életed ideje is a végéhez érkezik, már ott áll mögötted a halál, és csak egy égi jelle vár, hogy téged is hatalmába kerítsen. Szabad még eltékozolnod órákat és napokat? Semmiképpen; hanem gondosan gazdálkodj velük, hogy eközben semmi se menjen veszendőbe, ismerd föl bűneidet, keresd a kegyelem Isténét, amíg még megtalálhatod! Féltve és remegve keresd lelked üdvét, mert semmi más nem segít rajtad!

Hozzád azonban, irgalmas és kegyelmes Istenünk, napjaink alkotója, aki drága Fiadnak vérével minket a bűn és halál hatalmától megszabadítottál, felemeljük szíveinket, és kérünk téged, hogy támogass Szentlelked erejével és kegyelmével, hogy sza-

kadatlan küzdjünk Istenbenvaló megvilágosodásunkért és megszentelődésünkért, s folytonosan törekedjünk a számunkra kitűzött célok felé, kincsünk, a Jézus Krisztusban közvetített mennyei meghívás elnyerésére. Ámen

A grazi protestáns templomban tartotta Michael Biberauer lelkipásztor.

38 Michael Biberauer prédikációja Haynau temetésén

Haynau temetése evangélikus lelkész szolgálatával. Olvasmányélmény egy családregegy lapjairól

A családregegy szerzője

A hatkötetes családregegy¹ szerzője, Dr. Bodoky (Biberauer) Richárd 1908-ban Budapesten született. Teológiai tanulmányait Budapesten és Strasbourghban folytatta, 1932-ben szentelték református lelkésszé. 1936-ban a Keresztyén Ifjúsági Egyesület képviselőjeként fél évet Indiában töltött. A debreceni tudományegyetem teológiai fakultásán doktorált 1942-ben. 1939–1951 között a Filadelfia Diakonisszaintézeti Alapítvány keretében a diakonissza-anyaháznak és valamennyi intézményének, így a Bethesda kórháznak is igazgató lelkésze volt. A diakonisszaintézetek felszámolását követően a református konvent diakóniai előadójaként dolgozott. 1959-ben állományon kívüli segédlelkésszé minősítették, ettől kezdve fordítói munkákból élt, és irodalmi tevékenységet folytatott. 1993-ban a budapesti református teológia díszdoktorává választotta. 1996-ban bekövetkezett haláláig családtörténeti kutatásait foglalta össze.² Dr. Bodoky Richárd dédunokája Michael Biberauer grazi lelkésznek.

A családregegy érdekes és izgalmas olvasmány, hiszen valóságos és tevékeny életű emberek fordulatos életéről, változó sikerű harcairól szól, ugyanakkor tudományosan is megalapozott. Az első kötet 245 oldalnyi szövegében családfaábrákat, valamint anyakönyvi oldalak, családi levelek és igehirdetések faksimiléjét láthatjuk, de a szöveghez igen elmélyült kutatást igazoló több mint kétszáz lábjegyzet is tartozik. A szereplők élete pedig szorosan kapcsolódik a kor politikai és egyházpolitikai változásaihoz, de nyomon követhetjük a városok – elsősorban Budapest – épülését, a beköltözők polgárosodását, a külföldről érkezett iparosok (pl. Ganz Ábrahám) szakmai előbbre jutását és elmagyarosodását is. A szerző az épen maradt gazdag családi levelezés alapján nemcsak a Biberauer család történetét ismeri, de otthonosan mozog a teljes magyar történelemben is.

Michael Biberauer, a grazi protestáns gyülekezet lelkésze

A családregegy első kötetének³ főszereplője, Michael Biberauer grazi evangélikus lelkész német ajkú magyar apa, Jakobus Biberauer polgár és posztókészítő, valamint kétnyelvű (magyar és német) anya, nemes Falvy Zsuzsanna első gyermekeként Kőszegen született 1791. augusztus 31-én. Iskoláit Kőszegen kezdte, majd a soproni evangélikus gimnáziumban folytatta, ahol Gottlieb August Wimmer, a felsőlövői nevelőintézet későbbi alapítója és Matthias Haubner (Haubner Máté) a későbbi dunántúli szuperintendens és kufsteini rab voltak iskolatársai. A diákevek alatt Kis János vezetésével működő önképzőkör aktív tagja volt. 1814 júniusában fejezte be soproni tanulmányait, ekkor hivatalosan meghívták a kőszegi magyar–latin gimnázium tanítói állására. 1816–17-ben a jenai egyetemen tanult teológiát és filozófiát, történelmet, sőt fizikát és matema-

1 Bodoky: 1996–1997

2 Csanády 2006 alapján.

3 Bodoky 1996–1997, 1. köt.

tikát is. Hazatérve 1817. április 24-én Kis János szuperintendens szentelte lelkésszé. Egy éven keresztül a tanulmányúton tartózkodó kőszegi lelkészt helyettesítette, majd másfél évig Arriachban a távoli karintiai hegyek között fekvő falu hegyi pásztorainak papja lett. Végül 1821-ben az újraéledő grazi közös protestáns gyülekezet hívta meg lelkészének. Itt szolgált 1858-ban történt nyugdíjba meneteléig. Utolsó évét Kőszegen töltötte 1859. május 9-én bekövetkezett haláláig.

Michael Biberauer adottságaira és felkészültségére jellemző az a jelentés, melyet a Kőszegen végzett munkájáról Schneller lelkész írt Wächter szuperintendensnek: „Nyugodtan nevezhetem jó hebraistának, jó görögösnek és biztos latinusnak, de nem kevésbé jó az élő nyelvekben: franciában, olaszban, angol nyelvben, sőt a spanyolban is járatos, magyarul pedig ugyanolyan jól tud, mint németül. Emellett még költőnek sem rossz.”⁴

Michael Biberauer működése alatt a grazi protestáns gyülekezet létszáma évről évre növekedett a különböző német tartományokból, illetve Svájcból betelepülő evangélikusokkal és reformátusokkal. A Monarchia határain túlról érkezők egyszerűen nem tudtak belenyugodni a

1821-ben az újraéledő grazi közös protestáns gyülekezet hívta meg lelkészének.

felekezetek közötti egyenlőtlenségből fakadó napi igazságtalanságokba. Éveken át hasztalanul ostromolták kérvények sorával a hatóságokat istentiszteletek tartására szóló engedélyért, majd egy használaton kívüli templom

megvásárlásáért. Végül egy ajándékba kapott telken egyszerű, emeletes lakóházra emlékeztető, torony nélküli imaházat építettek. Elszántságukra jellemző, hogy mire az engedélyt megkapták, már fel is szentelték. Ezzel párhuzamosan folyt a harc a hatóságokhoz benyújtott kérvényekben többek között azért, hogy az „akatolikusokat” ne tekintsék másodrangú alattvalóknak, ne kelljen az egyházi tizedet, valamint a saját lelkészük által elvégzett szolgálatokért járó stólat is a katolikus plébánosoknak fizetniük. Nem beszélve arról, hogy az egyre szaporodó áttérések adminisztrálása körül is számos bonyodalmat és nehézséget támasztott az egyházi és világi adminisztráció. A gyülekezet sokszor reménytelen és elkeseredett harcába teljes egyetértéssel, türelemmel és szívósan kapcsolódott bele a fiatal lelkész.

Baron Julius von Haynau, a bresciai hiéna

Haynau I. Vilmos hessen-kasseli választófejedelem házasságon kívül született s az utódlásból kizárt törvénytelen fia volt. Származásából fakadóan egész életében éppen brutális módszereivel, mások szenvedéseivel nem törődő közönyével akarta megmutatni hatalmát és erejét. Mint nyugalmazott temesvári hadseregarancsnok élt Grazban. A gyülekezet tagjai közé ugyan bejelentkezett, de annak életében egyáltalán nem vett részt. A forradalmak hírére önként jelentkezett aktív szolgálatra, a császár kinevezte magyarországi főparancsnokává. Hazafiságát negyvenkilenc akasztás, hatvanöt főbelövés, ezerhét-százhatvanöt haditörvényszéki ítélet bizo-

4 Rampler 1998, 323. A jelentés 1818. aug. 22-én kelt. A német nyelvű disszertáció kivonatait Csanády Andrásné Dr. Bodoky Ágnes kapta a szerzőtől, fordította magyarra, és helyezte el a családi levéltár anyagába. Az átengedésért, valamint minden más segítségéért hálás köszönettel tartozom.

nyította, mindezzel a hallgatás csendjét, valóságos rémuralmat teremtett az egész országban.⁵ Innen szólaljon meg maga a regény:⁶

„1849. június 18-án megkapták Grácban a riasztó hírt, hogy az új magyarországi császári főparancsnok a gyülekezet hírhedt tagja: *Baron Julius von Haynau*, a bresciai hiéna. A szörnyeteg. Nos, ez alig, hogy átlépte a magyar határt, ki is mutatta foga fehérjét. Halálra ítélte a már fél esztendeje raboskodó Rázga Pált.⁷

Michaelt az döbbsentette meg legjobban, hogy pozsonyi barátai szerint Rázgát legközelebb paptársa, a vele egy házban élő, egy templomban prédikáló *Karl August Raabe* jelentette fel Wrbnánál.⁸ Rázga dán származású felesége azonnal Bécsbe utazott, hogy kegyelmet kérjen férje számára Ferenc Józseftől. Meg is kapta. Mire a bécsi hajóval visszaérkezett, még látta a Dunáról a Szamárhegyen az akasztófa ácsolását. De Haynau a császár döntését nem várta be. A feleség elkésett. Férje teste még ki sem hűlt, mikor odaérkezett.

*Exemplum stauere in aliquem...*⁹

Két pap útja így vált el egymástól. Rázgából egy nemzet hamar elfeledett vértanúja, Raabe-ből gyilkos, s nem sokkal később esperes lett.¹⁰

Úgy tűnik, minél kegyetlenebb a zsarnokság, annál jobban szaporodnak a kollaboránsok.

Haynau 1853. március 14-én Bécsben váratlanul meghalt.

A zsarnok temetése

A temetésről ismét szólaljon meg maga a regény, hiszen annak szövege nemcsak a temetési igehirdetés részleteit, de az elhunytnak a birodalomért elvégzett szolgálatát méltató ünneplését hiába váró hivatalos gyászközönség döbbenetét is tartalmazza, sőt bepillantást enged Michael Biberauer feszült belső tusakodásaiba is.¹¹

„Szegényt villámcsapásként érte a parancsnak is beillő hivatalos értesítés arról, hogy az elhunyt tábornagyot március 18-án Grácban fogják eltemetni. Ravatalát az ő templomában állítják fel, koporsója felett neki kell gyászbeszédet mondania! Ő az illetékes akkor is, ha a hatóságok szemében vallása és magyar érzelműsége miatt gyanús és nagyon is alkalmatlan erre a szerepre.

Hiszen nem maradt titokban, hogy gyülekezete a vallási és nemzetiségi diszkriminációk elleni harc egyik góca. Már azt is tudták, hogy katolikus barátai tőle kölcsönzik az Ausztriában tiltott könyveket. Nemcsak a fia politikai múltján¹² esett folt.

5 Tarján M. Tamás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1850_julius_8_haynau_levaltasa/.

6 Bodoky 1996–1997, 1. köt. 119.

7 Rázga Pál „bűne” az volt, hogy egy vendéglő erkélyéről beszédet mondott, s abban ez a mondat is elhangzott: „Erőm, tehetségem a tiéd, szeretett gyülekezetem. Életem – a hazámé!” (Keveházi 2011, 37)

8 Wrba altábornagy, a cs. kir. II. hadtest parancsnoka volt (Zakar 2000, 67).

9 Rázga Pál kivégzésével Haynau „példát statuált, példásan megbüntette.”

10 Zakar 2000, 67 szerint Raabe vonakodott terhelő vallomást tenni lelkésztársa ellen, a hadbíró ennek ellenére – a halálos ítélet kellő indoklása érdekében – őt is felsorolta a terhelő tanúk között.

11 Bodoky 1996–1997, 1. köt. 127–130.

12 A fiú Theodor Biberauer (Graz, 1829. ápr. 20 – Budapest, 1913. okt. 10.), vasúti mérnök, aki 1848 márciusában

Sokan várták kíváncsian, aggódva, vagy kárörvendve, hogy most hogyan fogja búcsúztatóhoz illően méltatni ezt a halottat. *Hic Rhodus, hic salta!*¹³ Színt kell vallania. Belebukhat így is, úgy is. Elvesztheti kemény időkben megszerzett, évtizedek során is megőrzött erkölcsi hitelét, hite becsületét, vagy eljátszhatja egzisztenciáját is.

Wilhelmine¹⁴ a sok vihart megélt feleség is megrémült. Hallgatta, hogy férje, szobájába zárkózva, hogy jár fel és alá. Aztán nagy csend lett. A tusakodásnak vége. Az asszony tudta, hogy leült az íróasztala mellé s minden szót leír. Csak frissen hegyezett lúdtollai sercegetek. Olvasni fogja. Ha feljelentik, be tudja mutatni. Írni kezdett: »Baron von Haynau koporsójánál 1853. március 18-án«, s egy sorral lejjebb: »Zsidók 9,27«. A befejezés után még odajegyezte: »A gráci protestáns templomban elmondta Michael Biberauer lelkész.«

Utolsót kongatott a harang.

Soha sem lépett be még ekkora szorongással kedves templomába. Most volt benne valami fenyegető. Fekete drapériákkal és babérkoszorúkkal ékesítették. Tekintete előtt elmosódott a rengeteg idegen arc. Aztán meglátta a koporsót. A karvastagságú gyertyák tengerének fényében az oltár előtt felállított katafalk körül drága egyenruhákba öltözött díszőrség állott. Előtte bársonypárnán csillogtak a fényözönben az elhunyt kitüntetései, keresztek és csillagok.

Zengett a gyászének, mialatt felment a szószék lépcsőin. Még a saját hangját is idegennek érezte, amikor felolvasta a Zsidókhoz írott levél megjelölt ígését:

»Elvégeztetett,
hogy az emberek egyszer meghaljanak,
azután az ítélet!«

A katonai és polgári notabilitásokkal zsúfolásig telt padosorokban hirtelen akkora csend támadt, mintha most halt volna meg valaki.

»Itt állunk – mondta tisztán érthető hangon – egyik kortársunk koporsójánál s gondolataink [...] a Földön leghatalmasabb uraság felé szállnak. Ki ez? [...] Ne a birodalom és tengerek uralkodói között keresd, akik a népek törvényt szabnak, akik hadseregeket vezetnek a csatákban s gyakorta megkaparintanak maguknak mindent, ami a Föld dísze és dicsősége... Tőle mindenki fél, ő nem félt senkitől. Neve hallatára azok is megrettennek, akik minden veszéllyel bátran szembenéznek: parancsinak azok is engedelmeskednek, akik csak parancsolni szoktak, előtte meghajolnak azok is, akik sohasem hajtották meg a fejüket; martalékává lesznek, akik minden

grazi mérnökhallgatók szabadcsapatának egyik vezetőjeként aktív kapcsolatban állt a bécsi forradalmi ifjúsággal. Mint mérnök számos ausztriai és magyarországi vasútvonal építésének tervezője és vezetője volt. A nyugati egyházak ébredési mozgalmától megérintett emberként 1858-ban megalapította a protestáns legényegyletet, nagy része volt abban, hogy a Török Pál által vezetett pesti református gyülekezet keretében 1859-ben megalakult a német ajkú reformátusok leányegyháza. Ez a leányegyház 1866-ban hozta létre a Pest Fővárosi Bethesda Kórházat. Theodor Biberauer életéről és rendkívül gazdag munkásságáról szól a családregény – *Jövevények és vándorok* – második kötete.

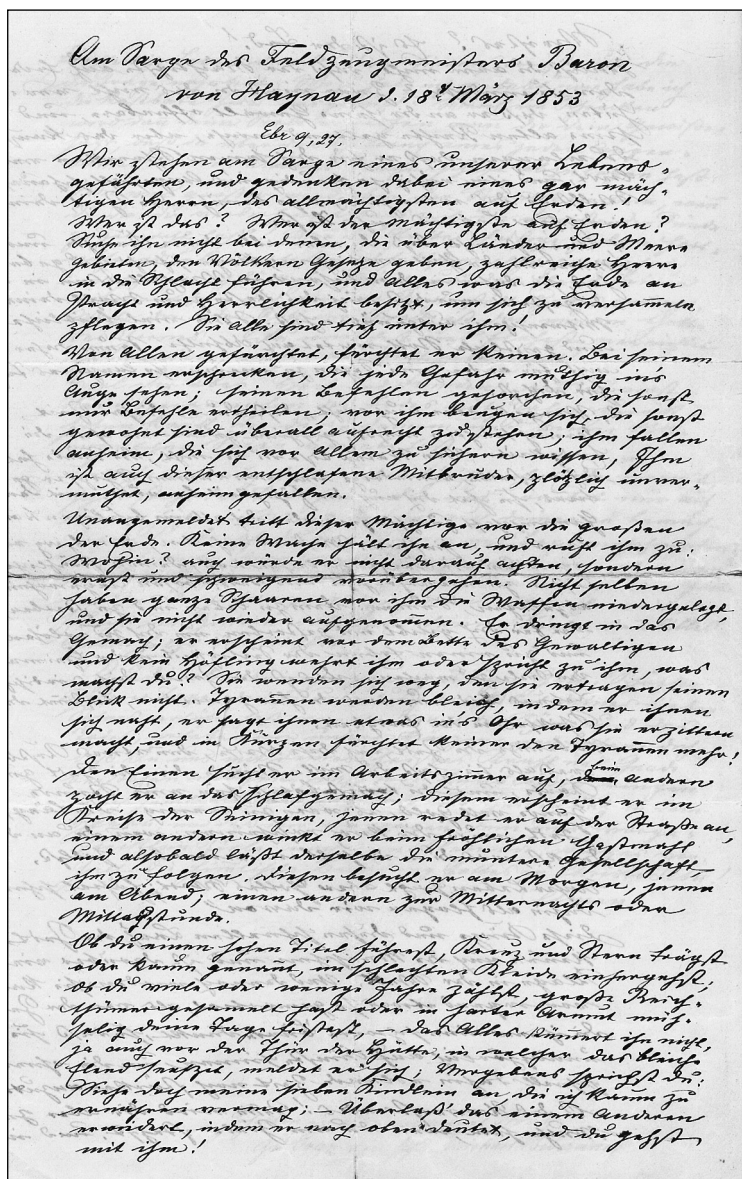
13 Az Aiszóposztól származó mondás jelentése: Itt van Rhodosz, itt ugorjál! Azaz: itt az alkalom, hogy megtedd azt, amiről beszéltél!

14 Michael Biberauer felesége Maria Wilhelmine Wels, aki 1803. december 8-án Pápán született, Az esküvő 1828. május 29-én Pinkafőn volt.

veszedelem ellen biztosítják magukat. Ez az elhunyt embertestvér (Mitbruder) is így lett hirtelen és váratlanul az övé.«

Kis szünet után folytatta: »Mert ez a nagyrű bejelentés nélkül lép a világ hatalmasai elé. Nincs őrség, mely útját állhatná s rákiálthatna: Hová?«

»Ügyet sem vetve rá, komoran s szótlanul menne el mellette. Nem egyszer egész hadseregek tették le előtte a fegyvert, hogy soha többé kezükbe ne vegyék. Behatol a paloták lakosztályaiba,

megjelenik a hatalom birtokosainak ágya mellett s nincs az az udvaronc, aki útját állná s megkérdezné tőle, mit csinálsz? Elfordulnak tőle, mert nem bírják el a tekintetét. A zsarnokok (Tyrannen) elsápadnak, ha közelít feléjük. Fülükbe súg valamit, amitől remegni kezdenek s csakhamar nincs, aki még félje a zsarnokot. [...] Legyen bár magas rangod, címed, díszítsék melledet kereszték és csillagok. [...] ő felfelé mutat, s te vele mégy. Hogy ez ki? A halálról beszélek.»

A lelkészcsalád tagjai lélegzetvisszafojtva figyelték, hogy a fényes hallgatóság kővé meredve, kínos zavarban, hogy viselkedik. Sokan közülük arra gondoltak, hogy nem kellene-e most felugraniuk, tiltakozniuk? Hol marad a világhírű halott méltatása? Ez a vakmerő, öreg pap egyszerűen csak »kortársnak«, a halálban »embertestvérnek« nevezte, s koporsója felett kétszer is ki merte mondani azt a szót, amelyért ezekben az években ezeket küldtek a börtönökbe. Zsarnokról mert beszélni!

A gyászbeszéd végre szokványosnak látszó liturgikus fordulatot vett. A homiletika szabályai szerint elérkezett a bibliai idézet tanulságainak levonásához. Ezt majd csak elviselik, gondolta verejtékezve Theodor. Elvégre valamennyien jó keresztyének, vagy keresztyénnek szeretnének látszani. Ha másért nem, hivatalból, vagy a hivatalért. Csakhogy most, itt ennél a koporsónál, még ezek a közvetlenül a hívekhez intézett adhortációk is egyre kínosabbá váltak.

»Először is el ne feledd – hangzott a szószékről –, hogy minden Istentől kapott [...] lehetőségedről számot kell adnod s ezért életed sajátos körülményei között úgy kell ezekkel élned, hogy azokat, amennyire csak tőled telik, embertársaid javára fordítsd.«

»Milyen tengersok testi és lelki nyomorúság vár segítségre. Ne késlekedj tehát, amíg napod tart, áldássá lenni mások számára. Másodjára azonban azt se feledd el, hogy ebben az időben kell az örökkévalóságra felkészülnöd. Odaát az határozza meg sorsodat, amivé itt lettél. [...] Ha arra gondolsz, hogy ez alatt mi mindent kell megszerezned, a leghosszabb időt is rövidnek kell látnod. Életünk – mondja az ige – gyorsan tovatűnik, mintha repülnénk. [...] Mit érzel majd akkor, amikor célba érve, merev tekintettel bámulsz életed borzalmas ürességébe. [...] Micsoda iszony tölti be lelkedet. [...] S még ennél is mennyivel nagyobb lesz rémületed, ha a neked adott időt a bűn szolgálatában fecsértel el, ha Isten szent parancsolatait folyamatosan megszegted, ha becsületedet magad szennyezted be, ha emberek boldogságát romboltad össze és embertársaid nyomora vádol az Isten színe előtt. [...]«

Ki ne érezte volna, hogy kire illenek ezek a szavak? »Becsületedet magad szennyezted be, emberek boldogságát romboltad össze és embertársaid nyomora vádol az Isten színe előtt.« Pedig egyetlen szó sem esett az egykor oly gögösen kíméletlen táborszernagyról, a koporsóban enyésző tetemről.

Már senki sem gondolt botrányra. Ütött az igazság órája. Halálos csend támadt. Végre felcsendült a kórus gyászáneke.

A koporsót kivitték a templomból az udvarra, aztán megindult a gyászmenet. Élén ott haladt a hajlott hátú, fekete lutherkabátos pap. Vezényszavak pattogtak. Megkezdődött a nagy temetés, amelyről másnap a cenzorok derekas buzgókodásának nyomaival emlékezett meg a Monarchia sajtója. Aki tudott a sorok között olvasni, megállapíthatta, hogy a hatalom most már

megkönnyebbülten tette vissza végső tokjába a véres beretvát, s most már nem is haragszik érte olyan nagyon, ha saját szándékainak végrehajtásáért a halottat teszik felelőssé.

De a fiú szemében öregedő apja óriássá nőtt. Haynau koporsójánál is hű maradt önmagához, sőt több ennél, Istenéhez.

Néhány hónappal később, 1853 júliusában egy piros pecsétetes hivatalos írást kézbesítettek a lelkészi hivatalnak. Michael remegő kezekkel törte fel. Úgy nézte, mint aki nem hisz a szemének.

A hatóságok az építési bizottság valamennyi tervét jóváhagyták. Hozzákezdhettek.”

A késői lelkészutód tisztelettel meghajtja fejét Michael Biberauernek Isten ígéjéhez kötött lelkiismerete, elszántsága és kérlelhetetlen igazságszeretete előtt. Megállapítja, hogy a mindenkori hatalom – amely a Júdásokat csak kihasználja, de nem becsüli – olykor kénytelen kalapot emelni igaz ellenfele tisztessége előtt.

Felhasznált irodalom

Bodoky Richárd 1987. Eddig ismeretlen dokumentum Haynau különös temetéséről. In Beke László – Csanády Dániel – Szőke Annamária (szerk.): *Hasbeszélő a gondolatban*. Budapest, Bölcsész index, 299–301.

Bodoky Richárd 1993. Haynau különös temetése. *Világszövetség*, ápr. 13. 12.

Bodoky Richárd 1996–1997. *Jövevények és vándorok – Családtörténeti töredékek* Budapest, 1996, Bodoky Richárdrné.

Csanády Andrásné Bodoky Ágnes 2006. Bodoky Richárd (1908–1996) élete és munkássága. In Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten: tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1–2. köt. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1. köt. 637–649.

Csanády Andrásné Dr. Bodoky Ágnes *Megemlékezés D. Dr. Bodoky Richárdról (1908–1996) születésének 100 éves évfordulóján* (az előbbi tanulmány bővített változata) Budapest én.

Keveházi László 2011: A Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület Története. In Keveházi László (szerk.): *A reformációtól – napjainkig*. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. 1–2. köt. Győr, Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület

Rampler, Herbert 1998. *Evangelische Pfarrer und Pfarrerinnen der Steiermark seit dem Toleranzpatent. Ein Beitrag zur österreichischen Presbyteriologie*. Graz, 1998, Historische Landeskommission für die Steiermark.

Tarján M. Tamás: 1850. július 8. Haynau leváltása, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1850_julius_8_haynau_levaltasa/. (Letöltés: 2014. szept. 21.)

Zakar Péter 2000. Haynau egyházi áldozatai. *Aetas*, 1–2. sz. 62–81.

Zsilinszky Mihály – Farkas József – Kovács Sándor – Pokoly József (szerk.) 1907. *A magyarhoni protestáns egyház története a művelt közönség számára*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T.

Ordass Lajos az 1957-es minneapolisi világgyűlésen I.

Bevezető

1957. augusztus 15. és 25. között Ordass Lajos, a Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerületének püspöke egy hattagú delegáció élén részt vett a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) harmadik, az Egyesült Államokban található Minneapolis¹ városában megrendezett nagygyűlésén. Ez a tény, ismerve az akkori politikai helyzetet, még akkor is meghökkenésre adna okot, ha esetleg nem tudnánk, ki Ordass Lajos. Hiszen még egy év sem telt el az 1956-os forradalom kitörése és vérbe fojtása óta, a megtorlás, a szabadságharcosok ellen indított koncepciók

Ez a tény, ismerve az akkori politikai helyzetet, még akkor is meghökkenésre adna okot, ha esetleg nem tudnánk, ki Ordass Lajos.

perek és kivégzések még javában folytak, s a Kádár János neve által fémjelzett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány még javában küzdött azért, hogy nemzetközi szinten elismerjék, vagy egyáltalában hogy a magyar ügy tárgyalása lekerüljön az ENSZ napirendjéről.

Ilyen háttér előtt különleges dolognak számított, hogy egy magyar, s nem is akármilyen, hanem egyházi delegáció engedélyt kapott egy ateista berendezkedésű államtól arra, hogy Nyugatra, ráadásul épp a legnagyobb ellenségnek számító Amerikai Egyesült Államokba utazzon. Az esemény rendkívüliségét tovább fokozza, hogy a magyar delegáció élén az az Ordass Lajos állt, akit 1948-ban, a keresztény felekezetek vezetői közül elsőként zártak börtönbe, mert nem hagyta az evangélikus egyházat behódolni a követelőző kommunista államhatalomnak.

Aktív püspöki évei alatt, illetve végső félreállítását követően is Ordass folyamatosan naplót vezetett, napról napra feljegyezve az eseményeket. Ennek köszönhetően a minneapolisi világgyűlést egy még szinte teljesen feltáratlan forrás felhasználásával mutathatom be. A napló lehetővé teszi az út minden mozzanatának legalaposabb ismertetését, s ezen keresztül pedig, kiegészülve más kútfők (újságcikkek, ügynöki jelentések stb.) beszámolóival, az eddigi lehetőségekhez képest a teljes amerikai útról sokkal részletesebb és pontosabb képet kaphatunk. Jelen dolgozatnak a célja a minneapolisi út minél aprólékosabb bemutatása, de megkísérlek választ találni a fentebb felvetett dilemmára is: mi magyarázza, hogy egy ilyen delegációt a magyar állam kiengedett Amerikába.

Készülődés Minneapolisra

Az első tárgyalásoktól a delegáció végleges kialakulásáig

A Lutheránus Világszövetség Minneapolisba tervezett harmadik nagygyűlésére kiküldendő magyar delegáció kérdéséről az állam képviselői és Ordass Lajos között legelőször 1956. szeptem-

¹ Minnesota állam.

ber 21-én, tehát még Ordass rehabilitálása előtt esett szó². Ekkor ígérte meg Horváth János, hogy Ordass fogja vezetni a magyar küldöttséget.

Az 1956-os forradalmi események okafogyottá tették az állam és az egyház közötti egyeztetést, így amikor Ordass ismét átvette a püspöki széket 1956. október 31-én, közel egy hónapig teljes szabadsággal maga intézkedhetett az evangélikus egyház ügyei kapcsán.³

Horváth János a forradalom után először csak 1956. november 26-án⁴ kereste fel Ordassal egyeztetés céljából.⁵ Több igen fontos személyi kérdés mellett (pl. Vető Lajos, Dezséry László püspökök, Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő lemondása, amelyeket Horváth mind tudomásul vett), szóba került a minneapolisi út is. Itt Horváth még azt állította, hogy „a delegáció összeállítása tisztán az egyház ügye”⁶ s azok kapnak majd kiutazási engedélyt, akiket Ordass erre javasol.

Mint kiderült, ez a kezdeti galantéria az állam részéről pusztán annak volt köszönhető, hogy még túl közel volt az októberi forradalom, s a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány egyelőre nem érezte a pozícióját eléggé stabilnak ahhoz, hogy erőteljesebben próbáljon beleszólni az egyház ügyeibe.

A Horváth Jánossal folytatott következő tárgyaláson, december 7-én Ordass már kész listát állított össze arra vonatkozólag, hogy mely lelkészeket fogja javasolni a december 11-i egyetemes presbiteri ülés számára a minneapolisi útra. Ordass a naplójába nem jegyezte le, hogy kik szerepelnek a listán, de önéletrajzi írásai szerint eredetileg a következő személyeket kívánta Minneapolisba delegálni: Nagy Gyula, Ordass Lajos, Pröhle Károly, Schulek Tibor, Szabó Lószef, Wiczian Dezső.⁷ Közülük az állam Pröhle Károlyt⁸ és Schulek Tibort⁹ végül nem engedte ki,

A minneapolisi világgyűlést egy még szinte teljesen feltáratlan forrás felhasználásával mutathatom be.

2 Ordass 1987, 551.

3 „A forradalom utáni első hetekben teljes szabadsággal intézkedtünk egyházi ügyekben... az állam részéről senki bele nem szóló intézkedéseinkbe.” (Ordass 1987, 590–591)

4 Ordass 1987, 592 tévesen november 23-át ír. Vö. Napló 1956. nov. 26.

5 Aznap kezdte újra Ordass a naplóírást.

6 Napló 1956. nov. 27.

7 Ordass 1987, 628.

8 1911-ben született Sopronban, a soproni evangélikus teológián végezte tanulmányait (1929–1933). 1935-től felszentelt lelkész, 1939–1951 között parókus lelkész Sopronbátfalván. Több ízben járt ösztöndíjjal Németországban. 1951-től az Evangélikus Teológiai Akadémia tanára, ahol gyakorlati, újszövetségi és rendszeres teológiai témában tartott órákat. 1957-ben Minneapolisban Ordass javaslatára bevásárlták a Lutheránus Világszövetség Teológiai Bizottságába, ahol 1970-ig tag. Nevéhez kötődik a még ma is több gyülekezetben használt ún. *Pröhle-féle Agenda* megszerkesztése. Az 1963–64-es tanévben, illetve 1967–69-ig a teológia dékánja. 2005-ben hunyt el. Vö. Reuss 2005, 324–327 és http://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/munkatarsak/elodok/ifj_prohle.pdf.

9 1904-ben született Budapesten. 9 éves korában szülei Németországba küldték tanulni. Csak négy év múlva tért vissza szülei Ménesi úti villájába. 1922-ben kezdte a teológiát. Németországban, Finnországban és Angliában is tanult ösztöndíjjal. 1928-ban szentelték lelkésszé. A második világháború alatt táborigazgató volt, s az orosz fronton szolgált. 1948-tól Komáromban lelkész egészen 1963-ig, amikor koncepciós perben (mivel tiltakozott az abortusz ellen) eltávolították hivatalából. Nem sokkal rehabilitálása után, 1988-ban halt meg. Lásd Schulek

helyettük Hafenscher Károly és Keken András mehetett. Érdekes viszont, hogy Ordass a naplójában egyedül a Schulek Tiborral kapcsolatos személycserére tér ki, s arról, hogy más személyi változás is történt, egyedül az önéletrajzból értesülünk.¹⁰ A napló szerint Schulek Tibor ügye már a fent említett december 7-i egyeztetésen felmerült. Ekkor maga Horváth János javasolta, hogy Schulek helyett, aki a szeptemberi lelkészkonferenciákon igen erős kritikával illette az akkori egyházi vezetést,¹¹ Keken Andrást küldjék ki. Annak lehetőségét viszont Horváth nem zárta ki, hogy majd későbbi utazások kapcsán már Schulek neve is szóba kerülhet. Minthogy Pröhléről a naplóbejegyzés nem tesz említést, felmerül a kérdés, hogy mikor közölte az ÁEH, hogy a listán Pröhle nevét cseréljék ki, illetve hogy mi volt az oka annak, hogy Pröhlének végül nem engedélyezték a kiutazást.

Ordass önéletrajzából egyáltalán nem derül ki, hogy a delegáció tagjairól az állammal folytatott egyeztetésre/egyeztetésekre mikor került sor, viszont azt sugalmazza, hogy mindössze

Azt, hogy mi volt az állam kifogása Pröhlével kapcsolatban, források hiányában sajnos nem lehet megmondani.

egyetlen alkalommal folyt erről tárgyalás, méghozzá egy időben Schulek Tibor visszatartásával. Ezt támasztja alá Ordass naplója is, ahol csak a fent említett december 7-i találkozó kapcsán jegyzi fel Ordass azt, hogy a minneapolis-i út személyi összetételéről esett

szó. Valószínűtlen, hogy más alkalommal is tárgyaltak volna erről, mert Ordass saját emlékezetének alátámasztása végett minden Horváthtal való tanácskozást feljegyzett. Ebből arra következtethetünk, hogy Pröhlét Horváth szintén december 7-én utasította vissza. Hogy Ordass miért mégis csak Schulek Tibor ügyére tér ki, talán magyarázható azzal, hogy Horváth őhelyette javasolta Keken Andrást, Ordass pedig saját bevallása szerint is nagyon megörült ennek a javaslatnak,¹² s így elképzelhető, hogy akaratlanul felejtette el megemlíteni naplójában Pröhlét.

Ha mégsem 1956. december 7-én (bár semmi nem utal arra, hogy december 7. és 11. között Horváth és Ordass között bármiben is egyeztetésre került volna sor), akkor a december 11-i egyetemes presbitériumi ülésig mindenképp kicserélték Pröhlét, mert az ülés jegyzőkönyvében már azok a nevek szerepelnek, azaz a presbitérium azt a névsort fogadta el, akik végül júliusban tényleg kimentek.¹³

Azt, hogy mi volt az állam kifogása Pröhlével kapcsolatban, források hiányában sajnos nem lehet megmondani. Míg Schulek Tibornál viszonylag könnyű kikövetkeztetni, hogy a szeptem-

2006, 9–67.

10 Levéltárban sem találtam erre vonatkozó adatot, valószínűleg azért, mert az egyeztetés szóban történt.

11 A szeptember 18-i főtí konferencián a következőt nyilatkozta: „Mondjuk meg őszintén, hogy egyházi diktatúrával állunk szemben.” Felszólalását ezt követően az Állami Egyházügyi Hivatalnak is megküldte. (Böröcz 2012, 296)

12 „Horváth azt a javaslatot tette, hogy Schulek helyett inkább dr. KEKEN ANDRÁS-t vegyük be. Kimondhatatlanul örültem ennek. Több okból. Öröömöm legfőbb oka az volt, hogy júliusban még bizonyos fokú küzdelmet kellett folytatnom Horváthtal Kekenért, most pedig ő ajánlja Kekent. Szavam hitelesítő pecsétjét véltem fölsírnem ebben a tényben.” (Napló 1957. dec. 7.)

13 EOL I. Egyetemes presbitériumi jegyzőkönyvek 1952–1975. 1957. december 11. 6.

beri lelkészkonferenciákon való ellenzéki magatartása inthette az államot óvatosságra, addig Pröhlénél ilyen probléma nem állt fenn. Pröhle már évek óta az evangélikus teológia oktatója volt és inkább Ordass vonalához, mint az 1956 végén nemkívánatos Dezséry Lászlóhoz tartozott. Nyílt ellenzéki („reakciós”) tevékenységet nem folytatott. Mindössze az hozható fel ellene, hogy az *Evangélikus Élet* 1956. november 4-i forradalmi számában megjelent egy cikke. Nem valószínű viszont, hogy ez volt az indok arra, hogy Pröhlét ki kellett húzni a listáról, mert az újság kérdéses számában mindössze arról számolt be, hogy Ordass újra átvette a püspöki hivatalt, míg például Keken András, akit Horváth maga javasolt delegátusnak, *Együtt az ország népével!* címmel írt cikket az *Evangélikus Élet* ugyanazon számába.

1956. december 11-ig tisztázódott a delegáció végleges összetétele.

A fentiek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy 1956. december 11-ig tisztázódott a delegáció végleges összetétele.¹⁴ Ennek hivatalos bejelentésére Ordass részéről az egyházügyi hivatal¹⁵ – Horváth János – felé 1957. április 12-én került sor. Ebben a levélben Ordass a delegáció minden tagja számára útlevelet is igényelt.¹⁶

A delegáció tagjai

Ahogy azt fentebb már említettem, az egyházügyi hivatal a delegáció vezetésével már 1956 októbere óta Ordass Lajost kívánta megbízni, a másik öt delegátusra pedig Ordass maga tett javaslatot. A listát igyekezett az evangélikus egyház „krémjéből” összeválogatni, törekedve arra, hogy a küldöttség minden tagja megfelelő teológiai képzettséggel rendelkező lelkész legyen. Wiczian Dezső és Nagy Gyula személyében elismert teológiai professzorokat, Szabó József személyében egykori püspöktársát vitte magával. Hafenschner Károly és Keken András pedig Deák

14 Különösen érdekes epizód, hogy rövid időre szóba került az is, hogy Vető Lajos egykori püspök, szintén részt vehet majd a nagygyűlésen. Erre azért volt kilátás, mert Vető tagja volt az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának (lásd *Evangélikus Élet* 1954. szept. 5.), ami július végén tartotta gyűlését szintén Amerikában, s ide Vető ki akart menni. Horváth János 1957 júniusában Genfben látogatott tárgyalni az LVSZ és az EVT vezetőivel, ahol Lund-Quist ígéretet adott arra, hogy ha már Vető Amerikában jár, meg fogja hívni őt is Minneapolisba. Horváth tárgyalt annak ügyében is, hogy Vető is kaphasson Amerikába vízumot, hangoztatva, hogy ha Vető nem mehet ki az USA-ba, akkor az Ordass-féle delegációt sem engedik ki. Vető az ígéreteknek megfelelően be is nyújtotta vízumkérelmét az amerikai követségre, vízumot viszont mégsem kapott, a delegáció pedig mégis kimehetett. Véleménye szerint ennek oka az volt, hogy ő már 1954-ben járt Amerikában, az Egyházak Világtanácsának evanstoni (Illinois állam) nagygyűlésén (lásd Ottlyk 1976), ahol az Országos Béketanács véleményét képviselte. Sérelmének egy felháborodott hangvételű, az állambiztonságnak „Veres” fedőnéven írt ügynöki jelentésében ad hangot, amelyben óvatosan még Horváth Jánost is megvádolja azzal, hogy csak azért hangoztatta, hogy ha Vető nem mehet, akkor senki, hogy ezzel még jobban biztosítsa a minneapolis-i delegáció útját. Lásd ÁBTL 3.1.5. O-13599/2. *Evangélikus Egyházi reakció*. 14–15; „Veres” jelentése (1957. aug. 3.) 14.

15 Az Állami Egyházügyi Hivatal önállóságát az 1956. évi 33. törvényerejű rendelet megszüntette, és az 1959. évi 25. törvényerejű rendeletig, amelyben ismét biztosítják intézményi különállását, a Művelődésügyi Minisztérium alá betagozva a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala néven intézte az állam az egyházi ügyeket. Vö. Ordass 1987, 617 és Köpeczi Bócz 2004, 16.

16 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., K-158-10/1957.

téri lelkészként Ordass legközelebbi kollégái voltak. Közülük Hafenscher már tapasztalt volt az amerikai körökben (erről lásd lentebb), Keken pedig az *Evangelikus Élet* felelős szerkesztőjeként tudósíthatott az út eseményeiről.

Hafenscher Károly (1926–): Régi evangélikus családba született, a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban végezte el a középiskolát, majd a soproni teológián folytatta tanulmányait. 1948-ban az USA-ban, a pennsylvaniai Gettysburgben volt ösztöndíjas.¹⁷ Keken András mellett a Deák téri gyülekezetben volt másodlelkész. Az 1956-os forradalom napjaiban Ordasshoz hasonlóan¹⁸ ő és Keken is rádiószózatot intéztek a Szabad Kossuth Rádió hallgatóihoz. Az 1957 nyarán tartott egyetemes közgyűlésen Ordass őt szerette volna egyetemes főtitkárnak választani, helyette mégis Veöreös Imre került a pozícióba.¹⁹ Az Ordassal való bizalmi kötelékről árulkodik az Ordass-napló következő bejegyzése is: „Igen nagy súllyal nehezedik rám a jelenlegi egyházi helyzet. HAFENSCHER KÁROLY-lal volt erről hosszabb, bizalmas jellegű megbeszélés. Azt hiszem ezen az úton igen közel jutottunk egymáshoz.”²⁰ Minthogy kiválóan beszélt angolul és németül, gyakran kérték fel tolmácsolni.²¹ Amikor 1957 őszén a kínai evangélikusságtól érkezett küldöttség Magyarországra, akkor is ő tolmácsolt, aminek következtében az egyik kínai bepanaszolta őt az egyházügyi hivatalnál, mint aki az 1956-os forradalomról reakciósan nyilatkozott. Ennek következtében az elkövetkező tíz évben a Deák téri lelkései szolgáltatatain kívül nem kapott más egyházi megbízást.²² 1973-tól a Magyarországi Evangélikus Egyház delegáltja volt a Lutheránus Világszövetség és a Keresztény Egység Elősegítésének Pápai Tanácsa közötti tárgyalásokat végző bizottságnak.²³ Nagy Gyulához hasonlóan (rőla lásd lentebb) ő is több cikket írt a minneapolis-i világyűlésre való felkészülés gyanánt az *Evangelikus Élet*-be. Az 1957. március 31-i számban például rendkívül értékes összefoglalót találhatunk a nagygyűlés helyszínére vonatkozóan.²⁴

Keken András (1909–1974): A Nógrád megyei Bokor településen született. Az aszód-i evangélikus gimnáziumban érettségizett 1927-ben, majd beiratkozott a teológiára. 1931-ben szentelték lelkésszé. Először Hódmezővásárhelyen, majd 1941-től a Deák téren volt lelkész. Minthogy a Bányai egyházkerületi püspöki tisztség Deák téri lelkésséggel is együtt jár, ezért 1945-től Ordassal igen közeli kollégák lettek, amely kollegialitásból szoros barátság szövődött.²⁵ Ordass letartóztatása után többször imádkozott istentisztelet keretein belül Ordassért. Ezért 1949-ben állásából felfüggesztették, 1950-ben pedig annak érdekében, hogy meggyőzzék a fegyelmi különbíróságot, hogy Ordass eltávolítása a püspöki székből feltétlenül szükséges, a Sztálin (ma Andrásy) út 60-ba hurcolták, majd Kistarcsára internálták. Innen csak azzal a

17 http://www.kre.hu/portal/images/kituntetettek/Dr.Hafenscher_Karoly.pdf

18 Ordass rádiószózatát lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-c, 16. doboz, 030-Ezerkilencszázötvenhat, 5.

19 Vö. *Napló* 1957. júl. 10. és Bőröcz 2012, 514.

20 *Napló* 1957. máj. 10.

21 *Háló* 2. köt. 2014, 256.

22 Bőröcz 2012, 505.

23 Korányi 2012, 73.

24 Hafenscher Károly: A világ evangélikusságának harmadik nagygyűlése. *Evangelikus Élet*, 1957. márc. 31.

25 Vö. *Háló* 2. köt. 2014, 388–392 és Fabiny Tamás 2009.

feltétellel szabadulhatott, hogy „önként” lemond a Deák téri állásáról.²⁶ 1956-ig világi állásban helyezkedett el, majd amikor Ordass ügyét ismét elővették, Ordass ragaszkodott hozzá, hogy vele együtt őt (és Kendeh Györgyöt) is rehabilitálják. 1956 őszén visszatért a Deák téri lelkészi szolgálatba. Részt vett az Ordass által 1956. november 3-ra összehívott értekezleten, ahol elvállalta az *Evangélikus Élet* szerkesztését, amely munkát egészen 1957 decemberéig végezte.²⁷ Az újság november 4-i, forradalmi számába ő írta a vezércikket, amit a későbbiekben, amikor már Ordass ismét nemkívánatos személy volt, a fejeire olvastak, és zsarolták vele.²⁸ Ordass ismételt félreállítását követően megmaradhatott a Deák téren, de Ordassal való közismert jó kapcsolata miatt rengeteg támadás érte.²⁹ 1974-ben prédikáció közben összeesett, és pár napra rá meghalt. A minneapolis-i küldöttségi tagságot csak nehezen tudta elfogadni, hiába javasolta maga az egyházügyi hivatal elnöke a delegátusi pozícióra, Keken február második felében benyújtotta a tagságról való lemondását, azzal az indokkal, hogy „a lelkészi kar egy része heves támadásokkal illeti őt e tagsága miatt.”³⁰ Sajnos sem a napló, sem más általam vizsgált forrás nem tér ki arra, hogy honnan érkeztek ezek a támadások, és mi lehetett az indokuk. Lehetett akár az is a vád, hogy csak azért lehet tagja a küldöttségnek, mert Ordass mint a barátjának ezt elintézte, vagy akár az is, hogy nincsen angol nyelvtudása. Akárhogy volt is, Ordass azt jegyzi meg a naplójában, hogy „elhatároztam, hogy az egyházmegyei [lelkészi] munkaközösségekben sorban elveszem ezt a kérdést, azzal a reménnyel..., hogy a déli kerület összes lelkésze kívánja kimenetelét Amerikába.”³¹ Ezután valóban több egyházmegyében is püspöki látogatást tett, de nem derül ki, hogy ez ügyben milyen eredményeket ért el. Az eredmény viszont aligha lehetett meggyőző Keken számára, mert április 4-én újabb lemondólevelet nyújtott be. Hogy ezek után hogyan sikerült Kekent a lemondás visszavonására rávenni, már végképp nem derül ki. A minneapolis-i út során rendszeres úti beszámolókat küldött haza az *Evangélikus Élet* számára,³² valamint ő tudósított a salzerbadi előkonferenciáról is.

Hogyan sikerült *Kekent a lemondás visszavonására rávenni, már végképp nem derül ki.*

Nagy Gyula (1918–): A mai Szlovákia területén található Gömör megyei Pelsőcön született. A győri bencés gimnázium után kezdte meg teológiai tanulmányait 1936-ban. 1940-ben szentelték lelkésszé. 1946-ban lett a teológia doktora, 1950-től pedig az Evangélikus Teológiai Aka-

26 Vö. Ordass 1998, 709 és EOL DOLL 9. doboz.

27 Vö. Fabiny Tamás 2009, 215 és *Evangélikus naptár* 1957, 45.

28 Valószínűleg ez a cikk volt az, amivel sikerült Kekent rákényszeríteni, hogy tegyen jelentéseket „Virág” fedőnéven az állambiztonságnak. Bár jelentéseiben soha senkiről semmi terhelőt le nem írt, ügynöki tevékenységét nem tudta lelkiismeretével összeegyeztetni. Talán ez is hozzájárult korai halálához. Ügynöki tevékenységének feltárását lásd Zászkaliczky Péter 2005.

29 Pl. Ottlyk Ernő – egyháztörténész, teológiai tanár és Vető Lajos után az Északi Egyházkerület püspöke 1967-től – tett meg nagyon sokat Keken András lejáratásáért. Lásd *Háló* 2. köt. 2014, 481–485.

30 *Napló* 1957. febr. 27.

31 *Napló* 1957. febr. 27.

32 *Evangélikus Élet* 1957. aug. 4., 11., 18., 25., szept. 1., 8., 15., 22., 29.

démia rendszeres teológiai tanszékén volt professzor.³³ Az 1957–58-as tanévben ő volt a teológia dékánja.³⁴ 1982-ben megválasztották az Északi Evangélikus Egyházkerület püspökévé,³⁵ amely tisztséget 1990-ig töltötte be.³⁶ 1957-ben dékánként Ordass bevonta őt is az állammal folytatott őszi tárgyalásokba, ahol az állammal szemben Ordassnál engedékenyebb politikát képviselt. Káldy Zoltán, aki Ordasst követte 1958-ban a püspöki székben, ügynöki jelentésében a következőképpen jellemezte Nagyt: „erősen a tudományának élő ember... Egyházpolitikai kérdésekkel nem nagyon szeret foglalkozni ... hajlandó volt az egyház és állam tárgyalásainál Ordass »teológiáját« támogatni ... Ahhoz gyenge volt, hogy szembe merjen fordulni akkor Ordassal ... tudós típus...”³⁷ A teológia doktoraként nagy szerepe volt a minneapolis-i delegáció munkájában és a nagygyűlésre való felkészülésben.³⁸ Az *Evangélikus Élet* tavaszi számaiban³⁹ írt cikksorozatot *Krisztus megszabadít és egyesít!* címmel. Ebben teológiai szempontból veszi sorra a minneapolis-i nagygyűlés altémáit, mintegy ráhangolódásként a konferenciára. Összel egy hasonló cikksorozatban számolt be a nagygyűlés munkájának eredményeiről *A Minneapolisi Világkonferencia tételei* címmel.⁴⁰

Szabó József (1902–1986): A Vas megyei Alsómesteriben született. 1926-ban szentelték lelkésszé.⁴¹ Kuthy Dezső püspök 1947-es lemondását követően őt választották meg a

**Ahhoz gyenge volt, hogy szembe merjen
fordulni akkor Ordassal**

Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület püspökének, szentelésére 1948. március 18-án került sor Balassagyarmaton.⁴² Az egyházkerületek 1952-es átszervezését követően, amikor a négy kerületet (Dunántúli, Dunáninneni, Bányai és Tiszai) két ke-

rületben (Északi és Déli) vonták össze, püspöki szolgálatából nyugdíjazták. Ezt követően 1973-ig balassagyarmati lelkészként szolgált. Püspökként 1948-ban Ordassal ellentétben szorgalmazta az állammal való kompromisszumot, azaz az egyházi iskolák feladását. Ordass a püspöki székbe való visszatérése után mint egykori püspöktársát többször is bevonta őt az egyház irányítását érintő kérdések megtárgyalásába.⁴³ Ahogy az állam ismét a kemény kéz politikájának útjára lépett, ő ismét ingadozni kezdett Ordass és az állam között, és inkább a „kompromisszum”, azaz az állam felé való engedmények megtételének irányába hajlott el. Vető Lajos püspöki szék-

33 <http://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/munkatarsak/elodok/nagy.pdf>

34 Vö. *Napló* 1957. aug. 31. és szept. 1., valamint *Háló* 2. köt. 2014, 543.

35 Előmenetelében szerepet játszott az, hogy az állambiztonság 1967-ben „Egresi” fedőnéven ügynököknek szervezte be. Lásd *Háló* 1. köt. 2010, 282.

36 <http://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/munkatarsak/elodok/nagy.pdf>

37 *Háló* 2. köt. 2014, 296.

38 Az Állami Egyházügyi Hivatal egyik jelentése szerint Nagy Gyula azért lehetett dékán, mert részt vett a világgyűlés teológiai előkészítő munkájában. Lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-c, 82. doboz, 46. *Személyes anyagok*, 8. tétel.

39 *Evangélikus Élet* 1957. ápr. 14., 21., 28., máj. 5., 12., 19., 27., nov. 3., 17.

40 *Evangélikus Élet* 1957. okt. 6., 13., 20., 27.

41 *Magyar életrajzi lexikon* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>.

42 Vö. Ordass 1985, 242, 244 és *Napló* 1948. márc. 18.

43 Pl. *Napló* 1957. jan. 7.

be való visszatéréséről folytatott 1957. november 25-i tárgyalásokon az állam felkérésére vett részt, Ordass mégis „hozzánk”, azaz Ordassékhöz húzónak nevezi.⁴⁴

Wiczian Dezső (1901–1961): Nógrád vármegyében, a mai Szlovákia területén található Csehbereken született. 1925-ben szentelték lelkésszé. Kezdetben Budapesten vallásanár, majd 1930-tól teológiai tanár, az egyetemes egyháztörténet professzora volt.⁴⁵ Fő kutatási témája Luther Márton professzori tevékenysége. Az 1956-os forradalom ideje alatt ő és felesége mindent megtettek az evangélikus teológusotthon⁴⁶ őrzéséért és ellátásának biztosításáért.⁴⁷ Wiczian ezek után még 1957. márciusig látta el ideiglenesen az intézet igazgatói feladatait.⁴⁸ 1956. november 3-án Kekenhez hasonlóan ő is részt vett az Ordass által összehívott rendkívüli értekezleten.⁴⁹ Miután Pálffy Miklós, aki a megelőző években jogsértő módon töltötte be a teológia élén a dékáni pozíciót, 1956. november 27-én lemondott,⁵⁰ a tanári kar őt választotta meg az 1956–57-es tanévre dékánnak, amelyet az egyházegyetem tanácsa 1956. december 11-i ülésén jóváhagyott.⁵¹ Az egyházügyi hivatal 1958. áprilisában felszólította, hogy oktatói állásáról mondjon le önként, és kérje a nyugdíjazását. Bár a felszólítást hivatalosan nem indokolták, kifogások már korábban is érkeztek az irányába az 1956-os tevékenysége kapcsán. A valódi indok mégis az lehetett, hogy az addigra már kegyvesztettnek számító Ordass⁵² köreihez túl közel állt. Wiczian be is adta a nyugdíjazási kérelmét, amelyet a megfélemlített tanárok ellenvetés nélkül elfogadtak.⁵³ Kényszernyugdíjazását mindössze két és fél évvel élte túl: 1961. decemberében meghalt.⁵⁴ Bár ez az evangélikus egyházban szokásban van, róla mégsem jelent meg egy egyházi kiadványban sem nekrológ, s egyedül a halála után körülbelül egy évvel megjelenő *Evangélikus naptár* 1963-as számában található róla egy rövid, megemlékező bekezdés.⁵⁵

Az út előkészítése

1957. január 31-én Magyarországra látogatott a Lutheránus Világszövetség főtitkára, Carl E. Lund-Quist és Mogens Zeuthen, a Lutheránus Világszövetség kisebbségi ügyekkel foglalkozó

44 *Napló* 1957. nov. 25.

45 *Evangélikus naptár* 1963, 81.

46 Ekkor ez az Üllői út 24-ben volt (lásd Ordass 1987, 569). Az evangélikus országos irodának ma is itt a székhelye.

47 Ordass 1987, 569–570.

48 Zászkaliczky Pál 2008, 30.

49 Zászkaliczky Pál 2008, 29.

50 *Napló* 1956. nov. 27.

51 EOL I. *Egyetemes presbitériumi jegyzőkönyvek* 1952–1975., 1956. december 11. 6.

52 Grnák Károly, az egyházügyi hivatal által 1957. november 26-án az evangélikus egyház élére kinevezett kormánybiztos (vö. *Napló* 1957. nov. 26. és Szabó 2006, http://www.archivnet.hu/politika/az_allami_egyhazugyi_hivatal_ertekelese_az_1956_utan_kialakult_egyhazpolitikai_helyzetrol.html) 1957. április 14-én már kész forgatókönyvet terjesztett be az egyházügyi hivatalba Ordass eltávolítására, amelyre majd csak június végén került sor. Lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50638 K 7/C., E-9-18a/1958.

53 Zászkaliczky Pál 2008, 33.

54 *Napló* 1961. dec. 11. és 13.

55 *Evangélikus naptár* 1963, 81.

osztályának titkára. Lund-Quist február 4-ig, Zeuthen pedig február 10-ig maradt.⁵⁶ Ők voltak az első hivatalos külföldi vendégek a forradalom kitörése óta.⁵⁷ Látogatásuk oka az volt, hogy a világszövetség részéről felmérjék a magyarországi helyzetet,⁵⁸ és ezzel előkészítsék az evangélikus egyház segélyezését. Ebben az ügyben több ízben is tárgyalásokat folytattak az egyház-

Az egyházügyi hivatallal folytatott tárgyalások során szóba került a minneapolis-i út kérdése is.

ügyi hivatallal, de már a látogatásra is hoztak magukkal 60 kg mennyiségű élelmiszert,⁵⁹ valamint Mogens Zeuthen Ordassnak adott egy Volkswagen márkájú autót,⁶⁰ amivel a püspök február 25. és március 17. között körbelátogathatta a déli egyházkerület egyházmegyéit.⁶¹

A külföldiek itt tartózkodásuk ideje alatt megtekintették a budapesti evangélikus szeretetintézményeket, a különböző budapesti gyülekezeteket. Február 4-én, vasárnap mindkét lelkész prédikált, Lund-Quist a Deák téren, Zeuthen pedig Budavárban.

Az egyházügyi hivatallal folytatott tárgyalások során szóba került a minneapolis-i út kérdése is. Többek között azt szerették volna tisztázni a külföldi vendégek, hogy kimehet-e a magyar delegáció. Erre vonatkozóan igen pozitív visszajelzéseket kaptak.⁶² Tisztázták az út pénzügyi vonatkozásait is. A Lutheránus Világszövetség vállalta, hogy a küldöttség minden tagjának finanszírozza az utazásával kapcsolatos összes felmerülő költségét Bécsből egészen Minneapolisig és vissza (a Bécsig történő kiutazást, illetve a be- és átutazóvízumok költségeit pedig a delegátus minden tagja saját zsebből fedezte).⁶³ Ennek köszönhetően a Magyarországi Evangélikus Egyháznak az utazás egyetlen fillérébe sem került.⁶⁴

A minneapolis-i nagygyűléssel kapcsolatos másik igen fontos fejlemény, ami magát Ordass is meglepte, az volt, hogy Lund-Quist bejelentette az állam képviselői előtt az LVSZ Végrehajtó Bizottságának egyhangú szándékát, miszerint Ordass Lajost szeretnék felkérni a világgyűlés megnyitó istentiszteletén az igehirdető szolgálat megtartására.⁶⁵ Ordass persze elfogadta a felkérést.⁶⁶

56 *Napló* 1957. febr. 4–10.

57 Böröcz 2012, 416.

58 Lund-Quist távozása után a bécsi sajtónak így nyilatkozott: „Megerősíthetem, hogy Magyarországon vallásszabadság van.” Lásd Ordass 1987, 618.

59 *Napló* 1957. febr. 4.

60 Ordass 1987, 618.

61 *Napló* 1957. febr. 27. – márc. 17.

62 Ennek megfelelően a külföldi sajtóban már 1957. február elején beharangozták, hogy Ordass nyáron Amerikába fog látogatni (pl. Rebels Continue Hungarian Fight. *The New York Times*, 1957. febr. 5. vagy Hungarian Bishop to Visit U. S. *The New York Times*, 1957. febr. 11.).

63 Ez az LVSZ részéről egy rendkívüli felajánlás volt, mert a tageszervezeteknek az LVSZ szabályai szerint maguknak kell finanszírozniuk saját delegációjuk költségeit.

64 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., E-257-4/1957. Ordass Lajos beszámolója (1957. szept. 19.).

65 Vö. *Napló* 1957. febr. 4. és Ordass 1987, 618.

66 Minthogy Ordass ezáltal a nagygyűlés egyik hivatalos előadójává lépett elő, az ő útját egy, kifejezetten a konferencia szolgálattevői számára elkülönített alapról fizette a világszövetség (így valójában csak a másik öt

1957 elejére tehát úgy tűnt, minden akadály elhárult a minneapolis-i út elől. A küldöttség összetétele tisztázódott, a delegáció számára az anyagi fedezet biztosítva volt, és az államtól is igen határozott ígéretet kaptak arra, hogy a küldötteket kiengedik, kiutazásukhoz útlevelet biztosítanak.

Ennek megfelelően a küldöttség megkezdhetette a konferenciára való szellemi felkészülést is. Körülbelül havonta, összesen hat alkalommal tartottak munka-összejövetelt, 1957. január 24-én, február 1-jén (Lund-Quisttel és Mogens Zeuthennel közösen), február 25-én, április 4-én, május 2-án és június 13-án.⁶⁷ Ezek a gyűlések a világgyűlés témáját (*Krisztus megszabadít és egyesít*) tanulmányozták az LVSZ által

előzetesen összeállított anyag alapján, illetve az öt altéma részletesebb kidolgozása végett munkacsoportokat alakítottak. A munkába bevonták a többi lelkészt is: az LVSZ által közreadott „tanulmányi alapidat” megküldték az egyes

egyházmegyei lelkési munkaközösségeinek, ahol a „küldöttség egyes tagjai előadásokat is tartottak”⁶⁸ a nagygyűlés témájáról. Mind a munkacsoportok, mind az egyes lelkési munkaközösségek⁶⁹ különböző tanulmányokkal járultak hozzá a közös munkához. A legjobb tanulmányokat három kötetbe⁷⁰ bekötötték, és magukkal vitték Minneapolisba.⁷¹

A tavasz folyamán tisztázódott az útiterv is, miszerint Amerikába érve még a nagygyűlés előtt, illetve a nagygyűlést követően a küldöttség többfelé válik. A delegáció tagjai ugyanis azt tervezték, hogy részt vesznek a minneapolis-i nagygyűlést közvetlenül megelőző, az arra való felkészülést megcélzó, szintén az USA-ban tartott három bevezető konferencián. Az egyik az augusztus 7. és 10. között tartott springfieldi konferencia⁷² a belső misszió témájában. Ide Keken Andrást és Szabó Józsefet küldték. A másik a teológiai tanárok St. Paulban tartott konferenciája – augusztus 12–14. –, amelyen Wiczián Dezső és Nagy Gyula, a küldöttség két teológiai tanár tagja vett részt; a harmadik pedig valójában nem is konferencia volt, hanem a végrehajtó bizottság ülése augusztus 11–14. között Northfieldben,⁷³ ahova Ordass Lajos ment el (ezt megelőzően itt rendezték meg augusztus 5–10. között a keresztyén családról szóló konferenciát, amelynek a végére, minthogy előbb érkezett Northfieldbe, Ordass is beült).⁷⁴ A konferenciázáson kívül látogatást kívántak tenni néhány amerikai magyar gyülekezetben is, hogy

Ordass Lajost szeretnék felkérni a világgyűlés megnyitó istentiszteletén az igehirdető szolgálat megtartására

delegátus útiköltségét finanszírozták soron kívül).

67 Napló 1957. jan. 24., febr. 4., 26., ápr. 5., máj. 2., jún. 13.

68 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., E-257-4/1957. Ordass Lajos beszámolója (1957. szept. 19.).

69 Egyik ilyen lelkési munkaközösségi ülésre például június 17–18-án került sor Fóton. (Vö. Napló 1957. jún. 17. MNL OL MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archivum 3. doboz, Vilmos Vajta (sic): *Correspondence and Documents* III., 1955–1959.

70 Nagy Gyula: Felkészülésünk a világkonferenciára. *Evangelikus Élet*, 1957. aug. 4.

71 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., E-257-4/1957. Ordass Lajos beszámolója (1957. szept. 19.).

72 Ohio állam.

73 Minnesota állam.

74 Vö. *Evangelikus Élet*, 1957. aug. 25., szept. 1. és Napló 1957. aug. 6–8.

ott ígét hirdessenek (Hafenscher Gettysburgben,⁷⁵ Keken és Szabó Clevelandben,⁷⁶ Nagy Gyula Pittsburghben,⁷⁷ Wiczián pedig Detroitban⁷⁸).⁷⁹

A három nem kívánt konferencia

Annak érdekében, hogy az állam részéről ne fújják le az utolsó pillanatban a minneapolis-i delegáció útját,⁸⁰ Ordass kénytelen volt május 17. és június 5. között három másik külföldi konferenciára is ellátogatni, amit jobb belátása és szándéka ellenére, az állam kifejezett óhajára vállalt csak el. E háromnak az előkészületei és a róluk folyó tárgyalások a minneapolis-i úttal párhuzamosan zajlottak.⁸¹ Ordass önéletrajzi írásában részletesen beszámol mindegyikről, nem egy epés megjegyzés kíséretében.

A három konferencia közül kettő – a pozsonyi (május 17–20.) és a dániai liselundi (május 28–31.) – egymással szorosan összefügg, mert Liselundra a csehszlovákiai és magyarországi evangélikus és református küldöttek Pozsonyban készültek fel. A két találkozó között került

Ordass kénytelen volt ... három másik külföldi konferenciára is ellátogatni, amit jobb belátása és szándéka ellenére, az állam kifejezett óhajára vállalt csak el.

sor a salzerbadi konferenciára (május 20–24.), amely a Lutheránus Világszövetség szervezésében a minneapolis-i nagygyűlés egyik bevezető konferenciája volt.

Salzerbadba, minthogy ez az LVSZ világgyűlésének előkészítésére szolgált, elment az egész minneapolis-i delegáció, sőt rajtuk kívül

részt vettek még magyar részről Sólyom Jenő és Karner Károly teológiai tanárok, valamint Veöreös Imre⁸² kecskeméti lelkész is. A küldöttséghez tartozott volna Scholz László zuglói lelkész, az Országos Lelkészi Munkaközösség elnöke is,⁸³ de neki az állam nem engedélyezte a kitutazást.⁸⁴ A rendezvényt Vajta Vilmos,⁸⁵ az LVSZ teológiai ügyosztályának igazgatója szervezte.

75 Pennsylvania állam.

76 Ohio állam.

77 Pennsylvania állam.

78 Michigan állam.

79 Keken András: Budapesttől – Minneapolisig. *Evangélikus Élet*, 1957. aug. 4.; Wiczián Dezső: Külföldi magyar evangélikus gyülekezetek. *Evangélikus Élet* 1957. okt. 6.; Nagy Gyula: Külföldi magyar gyülekezetek. *Evangélikus Élet*, 1957. okt. 13.

80 Ordass 1987, 646.

81 A delegátusok végleges listáját, valamint a számukra történő útlevel-kibocsátási igény bejelentését Ordass ugyanabban a levélben teszi meg, amelyben a minneapolis-i útra készülő küldöttség összetételét is bejelenti. Lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., K-158-10/1957.

82 Veöreös 2009.

83 *Nem voltam egyedül* 1995, 215.

84 Vö. *Nem voltam egyedül* 1995, 229 és MNL OL ÁEH-A-21-a, P. 50636 K 5/C. E-257-14/1957. Ordass Lajos *panaszlevele Horváth Jánosnak* (1957. okt. 26.), illetve *Napló* 1957. április 30.

85 Vajta Vilmos (1918–1998) evangélikus lelkész, aki 1941-ben ösztöndíjasként Svédországba utazott, ahol először teológiai tanulmányokat folytatott, majd maga is oktatott. 1953-ban lett a Lutheránus Világszövetség teológiai osztályának igazgatója, amely tisztséget 1964-ig töltötte be, ezt követően a strasbourg-i Ökumenikus Kutatóintézet igazgatójaként működött 1981-es nyugdíjazásáig. Bővebben lásd Vajta 1990, 5–8, valamint Reuss 2010.

Amerikai, dán, német, svéd, szlovák, osztrák és magyar küldöttek is részt vettek rajta. A konferencia során több előadás hangzott el a nyári LVSZ gyűlés *Krisztus megszabadít és egyesít* témájában neves teológiai professzorok részéről, a záró istentiszteletet pedig Ordass tartotta.⁸⁶

A liselundi konferenciát még Ordass püspökségbe való visszatérése előtt kezdték el szervezni. Ordass ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „úgy örököltém tehát a kérdést, hogy nem ismertem egyáltalában az előzményeket.”⁸⁷ A találkozó az európai egyházak együttműködésével foglalkozott,⁸⁸ tehát alapvetően egy ökumenikus konferencia volt, amelynek résztvevői európai kisebbségi egyházak voltak.⁸⁹ A magyar evangélikusokat mind Pozsonyban, mind Liselundban Kendeh György, Vető Lajos (az 1956-os forradalom napjaiban lemondott püspök) és Ordass Lajos képviselte. Vető személyéhez az egyházügyi hivatal, Ordass feltételezhető ellenvetései ellenére is ragaszkodott, mondván: „Vető Lajost személy szerint is meghívták és ezért neki a magyarországi küldöttségben helyet kell kapnia.”⁹⁰

Ordass 1957. május 17-én indult neki háromhetes útjának. Első állomása tehát Pozsony volt.⁹¹ Az esemény házigazdája Jan Chabada egyetemes püspök volt. A találkozóról Ordass az önéletrajzában mindössze ennyit jegyez meg: „Itt három napig »tanácskoztunk«. Úgy azonban, hogy foglalkunk sem volt, hogy miről is kellene tanácskoznunk. Nem is lettünk semmivel sem okosabbak.”⁹² Ennek ellenére naplójában Ordass arról is beszámol, hogy bár a tanácskozásoknak nem volt értelme, a találkozón jó hangulat uralkodott,⁹³ s Ordass külön örült annak, hogy közelebről is megismerkedhetett néhány szlovák egyházi vezetővel (pl. Jan Michalko dékánnal).⁹⁴

Május 20-án fél 12-kor indult el Ordass Pozsonyból Ausztria felé. Bécsben találkozott a salzerbadi küldöttség tagjaival, majd innen indultak közösen Salzerbad felé. Ordass ezt a konferenciát határozottan jobban élvezte a pozsonyinál, de itt sem a szakmai munka miatt (amit, Pozsonnyal ellentétben, itt legalább színvonalasan megszerveztek), hanem mert rég nem látott barátokkal, többek között Vajta Vilmossal találkozhatott.⁹⁵ Salzerbadban Ordass amerikai újságírók is felkeresték, és életében először tévéinterjút készítettek vele.⁹⁶

86 Keken András: Hét nemzet fiai az Alpok tövében – Beszámoló a salzerbadi konferenciáról. *Evangélikus Élet*, 1957. jún. 2.

87 Ordass 1987, 645.

88 Az *Evangélikus Élet* 1957. ápr. 28-i száma jelentette be az eseményt, az itt szerzett élményekről pedig Ordass Lajos az *Evangélikus Élet* 1957. jún. 16-i számában számol be.

89 Böröcz 2012, 421.

90 Ordass 1987, 646.

91 A találkozóról az *Evangélikus Élet* 1957. máj. 26-i száma számol be.

92 Ordass 1987, 647.

93 „Vonakodva, kissé nehéz szívvel vágtam neki ennek az útnak, de most, hogy az első estének vége van, van a lelkemben egy bizonyos fokú öröm.” (*Napló* 1957. máj. 17.)

94 *Napló* 1957. máj. 17.

95 Vajta a magyarokkal folytatott beszélgetésekből egy jelentést állított össze az LVSZ számára, amelyben a magyarországi evangélikus egyház helyzetét elemzi. (Böröcz 2012, 418–419)

96 „Du. ½ 5-kor azután megtörtént a fölvétel. Sok készülődéssel, különös ceremóniával. Magamban csendesen kuncogtam azon, hogy most már engem – állítólag holnap este már – Amerikában mutogatnak és beszélgetnek a televízióban, magam pedig még azt sem tudom, mi fán is terem a televízió, mert sohasem láttam.” (*Napló* 1957. máj. 22.)

A püspök május 24-én folytatta útját a következő konferenciára, Liselundba. Bécsig még a salzerbadi delegációval utazott. Itt egy napra meg is álltak, mert május 25-én délután 4-re a bécsi operába voltak hivatalosak, ahol *A nürnbergi mesterdalnokok* című Wagner-operát nézték meg. Május 26-án vasárnap reggel indult a repülőgép Münchenbe, ahol a nyugat-berlini gépre való átszállás előtt még beült egy istentiszteletre. Ezután folytatta csak az útját repülön Berlinbe. Mire Ordass landolt, Kendeh és Vető már megérkezett. Másnap közösen indultak a kelet-berlini reptérről Koppenhágába, ahonnan vonattal mentek tovább a célállomás felé. Május 28-án nyitották meg a konferenciát.⁹⁷ Ordass talán ezzel a találkozóval kapcsolatban fogalmaz a legkritikusabban: „Dániában való tartózkodásomnak értelmét inkább csak a tanácskozáson kívüli történetekben láttam.”⁹⁸ Ezt a véleményét valószínűleg már az első nap első előadójának⁹⁹ előadása megalapozta, aki „a református és az evangélikus egyház egyesülésének szükségességét hangsúlyozta.”¹⁰⁰ Pozitív élményként egyedül május 30-át, mennybemenetel ünnepét említi meg, amikor is kirándulni vitték őket Roskilde városába, majd Koppenhágába, valamint a konferencia utáni eseményeket. Május 31-én véget ért a liselundi tanácskozás, este a magyarokat Koppenhágába vitték, ahol két napot töltöttek. Május 2-án, vasárnap Hans Fuglsang-Damgaard püspök felkérésére Ordass prédikálhatott a koppenhágai székesegyházban. Este repültek vissza Berlinbe. Június 3-án és 4-én Werner Eggerath, az NDK egyházi ügyekért felelős államtitkára szervezett Ordass, Kendeh és Vető számára kétnapos kirándulást. Jártak Wittenbergben, Weimarban, Eisenachban és Wartburgban. A delegáció végül június 5-én, szerda reggel indult Budapestre, s másnap reggel fél 9-re értek haza.¹⁰¹

Önéletrajzi írásában Ordass röviden így summázza a három konferenciáról való beszámolóját: „Valamikor talán egész korunkat a végtelen és legtöbbször értelmetlen konferenciák korszakának nevezik majd.”¹⁰²

Az állam indokai

A fejezet végén érdemes megvizsgálni azt a kérdést is, miképp volt lehetséges az állam részéről, hogy Magyarországról, ahol csak épphogy sikerült konszolidálni ismét a diktatúrát, kiengedtek Nyugatra, ráadásul éppen Amerikába (nem is beszélve Salzerbadról és Liselundról) egy olyan delegációt, amelynek vezetője Rákosi börtöneiben ült, és amelynek egyik tagját sem lehet a rendszer legelkötelezettebb hívének tekinteni¹⁰³ (még ha voltak is köztük ingadozók, vagy később beszervezett ügynökök).

A kérdés megválaszolásához támpontot adhat Jan Michalko, a csehszlovákiai evangélikus teológia dékánja, aki egy 1957. február 11-i keltezésű, államnak írt jelentésében górcső alá veszi a

97 *Napló* 1957. máj. 20–28.

98 Ordass 1987, 648.

99 Roger Mehl, a strasbourgi teológia tanára.

100 *Napló* 1957. máj. 28.

101 *Napló* 1957. máj. 28. – jún. 6.

102 Ordass 1987, 655.

103 Ez az állítás a hattagú minneapolis delegációra vonatkozik, de Vető Lajost kivéve kiterjeszthető a salzerbadi és a liselundi küldöttség tagjaira is.

minneapolis-i nagygyűlést abból a szempontból, hogy milyen előnyöket lehetne belőle az egyház és az állam számára kiaknázni.¹⁰⁴ Igaz, hogy ő mindezzel a csehszlovákiai egyház és a csehszlovák állam kapcsán foglalkozik, de minthogy Csehszlovákia – Magyarországhoz hasonlóan – a Szovjetunió csatlós állama volt, ezért Nyugat-politikáját az itthoni kommunistákéval közel azonosnak tekinthetjük. Ebben a jelentésben Michalko hangsúlyozza, hogy mennyire fontos volna, ha a csehszlovákiai evangélikus egyház is delegálna tagokat Minneapolisba, mert egyrészt a Német Demokratikus Köztársaság, illetve a Szovjetunió két tagállama, Litvánia és Észtország is ezt teszi, másrészt pedig fontos volna, hogy „a felvetett kérdéseket ne egyoldalúan oldják meg, éppen ezért szükséges a szocialista berendezésű országok küldötteinek részvétele is.” Ráadásul „ott tartják meg az LVSZ végrehajtóbizottságának [sic!] választását s a Lund-Quist-tel folytatott megbeszélés alapján abban egy helyet kaphatnánk, aminek nagy jelentősége lenne az LVSZ további fejlődése szempontjából..., hogy ... képviselve legyen benne a szocialista világ szava is.” Javasolja továbbá azt is, hogy a küldöttség vegyen részt néhány, a világgyűlés témáját bevezető, arra felkészülő konferencián. Michalko három ilyen rendezvényt ajánl az állam figyelmébe.

„Valamikor talán egész korunkat a végtelen és legtöbbször értelmetlen konferenciák korszakának nevezik majd.”

Az egyik a springfieldi, a belső misszióval, elsősorban szociális ügyekkel foglalkozó konferencia (amelyen a magyar delegáció két tagja is részt vett), a másik a világmissziói témájú izlandi (augusztus 2–10.). Michalko azért tartotta fontosnak a részvételt ezen a két gyűlésen, „mert ezeken bizonyára szó lesz a gyarmati országok kérdéseiről és a missziók további öt évre vonatkozó tervével kapcsolatban.”¹⁰⁵ A harmadik konferencia, amelynek a látogatását ajánlja, a teológiai tanárok konferenciája volt, amit talán azért javasol, mert teológiai tanár lévén, felkeltette az érdeklődését, és számított arra, hogy ha megy a szlovák küldöttség,¹⁰⁶ annak ő is a tagja lesz.

A jelentés végén Michalko megsürgeti az államot, hogy „mielőbb dönteni kell küldöttségünk kiküldetéséről és összetételéről”, s be kell jelenteni azt a Lutheránus Világszövetségnek.

Minthogy Michalko maga is érdekelt volt abban, hogy állama engedélyezze a csehszlovákiai delegáció útját, ezért feltételezhetjük, hogy olyan érveket vetett be, amelyekkel véleménye szerint megnyerheti őket. Ezek közül az érvek közül az egyik legfontosabb, hogy úgy véli: az LVSZ-nagygyűlés fóruma lehet a keleti blokk országai által küldött egyházaknak, ahol képviselhetik a szocialista szellemiséget, s így lehetőség kínálkozna arra, hogy a minneapolis-i tanácskozás végeredménye sokkal inkább a szocialista berendezkedésű országok szája íze szerint alakuljon. Ennél is lényegesebb azonban kiemelni azt a szándékot, amellyel Michalko arra igyekszik felhívni az állam figyelmét, hogy egy delegáció kiküldése esetén megvan annak a lehetősége, hogy valaki a szlovákok közül kerüljön be az LVSZ végrehajtó bizottságába. Valószínűleg Michalko ezzel rátapintott a szocialista államok egyházpolitikájának egyik legfontosabb mozgatójára: szeretették

104 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., E-257-4/1957. Michalko János jelentése (1957. febr. 11.).

105 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, P. 50636 K 5/C., E-257-4/1957. Michalko János jelentése (1957. febr. 11.).

106 Michalko végül tagja lett a szlovák delegációnak. Lásd *Napló* 1957. aug. 14.

volna, ha a legfontosabb nemzetközi világszervezetekben, azok vezető testületeiben saját megbízható embereik ülnének, ily módon törekedve arra, hogy e világszervezetek működése lehetőleg minél inkább szocialista érdekek szerint történjen. A magyar állam részéről Ordass Lajos pedig ekkor még egyértelműen saját, megbízható embernek számított, és esélyesnek tartották arra, hogy a világszövetség bürokráciájában előkelő rangot kapjon. Ordass ugyan a tavasz folyamán a naplójában egyre többet panaszkodik az állam mindinkább követelőzőbb elvárásaira, de a Horváthtal folytatott megbeszélések végeredménye mindig az, hogy bár aggasztó az egyház helyzete, Horváth személyében mégis egyfajta biztosítékot vagy legalábbis reményt lát arra, hogy a problémákat kedvező módon oldják meg.¹⁰⁷ A bizalom pedig – úgy tűnik – kölcsönös volt. Horváth, aki annak idején saját maga karolta fel Ordass rehabilitálásának ügyét, és támogatta Ordass püspöki székbe való visszatérését,

A jelek szerint tehát Horváth és Ordass kölcsönösen félreismerte egymást.

állítólag még 1957 őszén is olyan kijelentéseket tett, hogy „Ordass a szocializmus híve”,¹⁰⁸ pedig ekkor már alaposan kiéleződtek az állam és az Ordass-féle egyházvezetés közötti ellentétek.

A jelek szerint tehát Horváth és Ordass kölcsönösen félreismerte egymást. Míg Ordass Horváth udvarias, megértő stílusát az állam részéről való rugalmasságnak, addig Horváth Ordass őszinteségét és szókimondását együttműködésre való hajlamnak értelmezte. Horváth tehát bízott abban, hogy Ordass, aki Nyugaton hatalmas népszerűségnek örvendett és rendkívül kiterjedt külföldi kapcsolatokkal, befolyásos barátokkal és nagy tekintéllyel rendelkezett, a Lutheránus Világszövetség nagygyűlésén (és az Egyházak Világtanácsához közel álló liselundi konferencián) személyével biztosítja majd a szocialista állam érdekeit, és enyhíthet azon a negatív képen, amely a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányról az 1956-os forradalom leverése kapcsán alakult ki Nyugaton. Mi mással reprezentálhatták volna jobban azt, hogy Magyarországon szabadság van és népakarat, minthogy kiküldenek a világnak – szocialista szempontból éppen – az ellenpólusára egy olyan személyt, aki megjárta Rákosi börtöneit, s aki ezért nyugatiak előtt is hitelesen nyilatkozhat a magyar államvezetés érdemeiről?

Az már más kérdés, hogy Ordass végül a hozzá fűzött reményeket nem teljesítette be. Nyáron tovább fokozódtak a feszültségek az állam és az egyház között, az állam egyre többet követelt, egyre több lelkészt tartóztattak le, ismét kezdett hangjára találni az egyházi baloldal, s ennek köszönhetően Ordass is kénytelen volt egyre keményebb hangot megütni, s a védekezés érdekében megvetni a lábát.¹⁰⁹ Az őszi, állammal folytatott tárgyalások során pedig Ordass már olyan vádak érték, hogy az evangélikus egyház vezetősége túlságosan passzív, nem nyilvánít kellően erőteljes véleményt az állam mellett.¹¹⁰

(folytatjuk)

107 „A vacsorán meglehetősen sok nehéz – és részben aggasztó – kérdés került tárgyalásra, de örömmre Horváthról való eddigi jó benyomásaim érvényben maradtak, sőt bizonyos mértékig fokozódtak.” (Napló 1957. ápr. 15.)

108 ÁBTL 3.1.5. O-13599/2. 26–28. lap. Győri Vilmos jelentése, 26.

109 Bővebben lásd Ordass 1987, 629–644.

110 Ordass 1987, 707.

Böröcz Enikő teológiai tanulmányait 1969–1975 között végezte. Segédlelkészi éveit után 1979-től a kisbabeti gyülekezet lelkésze lett. 1989-től Budapestre került és félállásban a budahegyvidéki gyülekezet lelkésze lett, egy másik félállásban pedig az Evangélikus Országos Levéltár levéltárosa. 1990-től teljes állásban a levéltár alkalmazottja lett, ahol élete végéig dolgozott. 1993-ban tudományos munkatársi címet kapott, minthogy elkészítette a levéltár 1851-ig beérkezett kéziratának katalógusát.

Fő kutatási területe egyházunk 1945 utáni története és ezen belül is Ordass Lajos püspökségének, kétszeri félreállításának és a félreállítás éveinek története volt. Nem csak itthon, hanem külföldön is végzett kutatásokat. Járt az Egyesült Államokban, Németországban és Svájcban is.

Doktori értekezését Ordass Lajos második aktív püspöksége – A Magyarországi Evangélikus Egyház 1956 és 1958 közötti története témában nyújtotta be, doktori címet 2006-ban nyert. E munkának folytatása az Egyházfő viharban és árnyékban – Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspöki szolgálata (1945–1958) című könyve, melynek haláláig első kötete jelent meg.

Fordításai közül meg kell említeni Eric W. Gritsch Isten udvari bolondja, Bonhoeffer Követés és Luther Mária királynénak írt négy vigasztaló zsoltára munkáit.

Folyóiratunkban rendszeresen publikált. Utolsó tanulmányát a 2013. évi 4. számunkban közölhattuk Egy „emberi pap” portréja címmel, amelyben édesapja pályafutását mutatja be.

A szakmán túl... Böröcz Enikőről – személyesen

Október első napja óta valahányszor a 78-as trolibuszon hazafelé utazom, a Péterfy Sándor utcai kórház oldalához érve egyetlen mondat villan belém: itt halt meg. Ebben az épületben láttam őt utoljára. Előbb a halála előtt néhány nappal, pénteken, s akkor tudtunk még váltani néhány szót. Láthatóan örült nekem, de belül én is mosolyogtam. Olyan jó volt hallgatni, ahogy bár fátyolos, egyre nehezebben érthető hangon, mégis hamisítatlan előadói stílusában, logikusan, pontokba szedve vázolta a nyár óta folyamatosan felgyülemelő kórházi és szeretetházi tapasztalatait. Végül, mint előadásai vagy írásai végén is rendszeresen, összegezte az elhangzottakat. Örült a joghurtnak, amit vittem, de a kopottas éjjeliszekrényére sandítva láttam, ott sorakoznak rajta a látogatóktól kapott enni- és innivalók – felbontatlanul. A nővér aznap már sokadszorra próbált tőle vért venni, de nem talált egyetlen használható vénát sem, az életnedv alig folydogált benne. Kis ideig szerencsétlenül álldogáltam még az ágya mellett, aztán eljöttem. A tehetetlenség érzése töltött el, tudtam, nem segíthetek rajta.

Legközelebb szerdán mentem hozzá. Épp az Üllői úti levéltárból – a munkahelyéről – tartottam hazafelé, és az aznap kutatott Déli egyházkerületi iratok jártak a fejemben, köztük a

Személyi ügyek – Böröcz Enikő feliratú vékony köteg 1995-ből. Útközben azon tépelődtem, meglátogassam-e aznap vagy se. A Keleti pályaudvarhoz érve azonban hirtelen, szinte egyetlen villanásra (sugallatra?) megszűnt bennem a bizonytalankodás, és egyenesen a belgyógyászatra indultam, ahol Enikő legutóbb feküdt. Kérdéseimre, hogy hol találom, a nővér félszegen arra kért, várjak, majd egy doktornő közölte, hogy akit keresek, negyedórája elhunyt. Elkéstem hát. A kezelőorvos felajánlotta, hogy bemehetek hozzá, úgys van már nála egy hölgy. Joób Klára néni volt az, aki az utolsó hetekben barátként, testvérként volt mellette. Így ketten álltunk meg Böröcz Enikő halotti ágya mellett, előbb némán, a test romlandósága feletti megrendüléssel, aztán könnyező-hálaadó imaközösségben. Felemelő pillanatok voltak ezek, éreztem, hogy általunk ott sorakoznak a többi Joóbok, Zászkaliczkyak, Ittézések... Mind, akik életében – úgy hiszem – fontosak voltak neki.

Október eleje óta fel-felbukkannak Enikővel kapcsolatos emlékeim. Még fel tudom idézni, szinte hallom jellegzetes hanghordozását és sajátos kifejezéseit. Férjemmel különös nyelvhasználatára révén lettünk Kati bárány és Pali bárány, s ugyan kinek jutott volna még eszébe engem Mirákulum Katinak nevezni? De ugyanezzel a verbális leleménnyel nevezte ironikusan finom süteménynek a számára egyházpolitikailag kérdéses embereket. Enikőre sokszorosan igaz volt a franciák bölcsessége: *le style, c'est l'homme* – a stílus maga az ember.

Sorjáznak bennem az események, történések is, amelyek összekötnek vele. Közös utazás 1998-ban Erlangenbe, a Martin Luther Bund egyháztörténeti konferenciájára. Az indulásunk előtti estét nála töltöttem, hogy hajnalban minél korábban útra kelhessünk. Különös érzés volt az Üllői úti szolgálati lakásában aludni, csupán két emelettel feljebb a munkahelyénél (s az én korábbi munkahelyemnél is) s azoknál az iratoknál, amelyek nemcsak a szakmáját jelentették, de élete jelentős részét ki-, illetve betöltötték. Máig kedves emlékként őrzöm szinte anyai gondoskodását, amit akkor, egyéjszakás szállóvendéggént tőle kaptam. És számos helyszín, istentisztelet, megemlékezés, OLBK-ülés, ünnepség, konferencia vagy könyvbemutató – másé vagy épp egymásé –, amelyen mindketten jelen voltunk. Ilyenkor váltottunk néhány szót, s pillanatok alatt kiderült, melyikünk mit gondol az alkalomról, a témáról, az előadóról, az épp bemutatott könyvről. Bár Enikő sokbeszédű és nagy tudású ember lévén egy-egy témát képes volt hosszan kifejteni, ismeretségünk alatt megtanultuk félszavakból is megérteni egymást. Szinte minden fontos teológiai-egyháztörténeti programon részt vett, számára elsődleges volt a szakmai felkészültség. Gyakorlott levéltáros-történészként tisztában volt azzal a kíméletlen ténnyel, hogy a tudományos kutatás halad a maga útján, senkire nem vár, s aki nem ismeri az új eredményeket, az lemarad és elmarad. 2011 februárjától szinte havonta összejöttünk az Eötvös utcában. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára akkor indította el a Történelmi Kávéház című előadássorozatot. Az egyik alkalmon, kávézás közben azt mondta, azért jön el, ha csak teheti, hogy legalább minimálisan tájékozott legyen az állambiztonsági területen is.

Legfontosabb beszélgetéseink, eszmecsereink és vitáink persze az Üllői úton zajlottak. Mindketten dolgoztunk az evangélikus levéltárban. Ő közel 25 évig, én csak 1989–90-ben, közvetlen munkatársak azonban soha nem voltunk. Különös módon váltottuk egymást. Már a gyedre készülődtem, amikor a levéltár akkori vezetője megemlítette, hogy – egyelőre félállásban – egy

Böröcz Enikő nevezetű lelkésznő kerül a helyemre, aki vidéki gyülekezeti szolgálata és svájci ösztöndíjas tanulmányai után költözik Budapestre. Vető Béla hangjában mindannyiszor éreztem valami furcsa remegést, amikor az új kolléga nevét kiejtette. A belső egyházi összefüggésekben akkor még járatlan egyháztagként és pályakezdő történészként nem tudtam, csak éreztem, hogy Enikő személye körül valami „nincs rendben”. Érkezését tartózkodó várakozás, még inkább aggodalom kísérte. Személyesen csak évekkel később ismertem meg az „utódomat”. Az is csak évekkel később lett világos, milyen „kockázati tényezőként” élhették meg az Üllői út akkori vezetői – a rendszerváltás idejének bizonytalanságai közepette –, hogy nem más, mint az „egyházi reakció” egyik legmarkánsabb alakjának, a szovjet munkatábort is megjárt evangélikus lelkésznek, Böröcz Sándornak a lánya kerül a levéltárba, s ezzel – nem mellesleg – perdöntő kortörténeti iratok közvetlen közelébe.

Bármikor találkoztunk, Enikőtől mindig tanultam valamit. Legszemélyesebb hagyatéka számomra az az intelme marad, hogy az egyháztörténet-írás nem nélkülözheti a teológia és a *korabeli* teológiatörténet ismeretét. Enélkül nehezen értelmezhetők vagy éppenséggel félreértelmezhetők egy adott korszak egyháztörténeti eseményei, de lényegüket tekintve az egyéni döntések és életutak sem érthetők meg. Később jöttem rá, hogy számára – minden látszat, tudományos egyháztörténeti eredmény, doktori teljesítmény ellenére – a teológia volt a tudomány. Történelemszemlélete is e forrásból fakadt, ő maga elsősorban teológus volt.

Sokat tanultam tőle, pedig nem mindenben értettünk egyet. Voltak hangosan megvívott szakmai vitáink, de belső perlekedésünk is a másik eredményeivel szemben. Olykor eltérően gondolkodtunk a módszerekről, az egyes levéltári iratok jelentőségéről és megbízhatóságáról, esetenként másként láttuk a mindkettőnk által kutatott kommunista korszak egyes figuráit. Néha vitáztunk az általa előszeretettel használt kategóriákon (első és másodosztályú kollaboráns), ő hibásnak tartotta az állambiztonsági iratok alapvető forrásként való kezelését, én Enikő írásainak pontatlanságai és prekoncepciói miatt háborogtam olykor. Mégsem jutottunk el soha a töréspontig. Segített, támogatott, biztatott, bármilyen szakmai kérdéssel kerestem is meg. Pusztán tárgyismeretnél mélyebb tudással rendelkezett, mert nemcsak kutatta és iratok alapján próbálta rekonstruálni a magyarországi kommunizmus időszakát, hanem családjával együtt szenvedő alanya is volt az általa oly jól ismert rendszernek. Tiszteletet parancsoló életismeret és -tapasztalat volt az övé.

Korai és hirtelen halál után laptopban félbehagyott életmű... Félkész kéziratok, a hazai, az európai és a tengerentúli levéltári kutatómunka temérdek eredménye, jegyzetek, tervek, vázlatok garmadával. És a már kész művek, cikkek, tanulmányok, néhány hasábos hírlap-cikktől a több száz oldalas fő műig. Egy precízen összeállított irodalomjegyzék megmutatja majd e rendkívül gazdag és termékeny egyháztörténeti munkásság egészét és részleteit. Hagyatéknak bizony nem kevés, bőven maradt ránk befejezni és folytatni való. Csak győzzük az övéhez hasonló energiával, munkabírással, megszállottsággal és elhivatottsággal! És azzal a hittel, amellyel oly világosan látta az egyedül helyes sorrendet: „Én a magam szolgálata során először és mindenekfelett Jézus Krisztust próbáltam és próbálok szolgálni, a Magyarországi Evangélikus Egyházat csak ezen keresztül.”

Summary

Preparing ourselves for Christmas we open our last issue of the year with a sermon for Advent from **Csaba Lőrinc** which could also be heard in the television at the Advent of 2013.

In our series *Luther's Theology for everyone* we handle the eschatological question of the final times to come.

The *Lectures* column offers various topics. First our readers will come across a *Bible study* which was written by **Gábor Weltler**; this is followed by the lectures of **László Attila Kovács** and **József Tubán** about the essence of the church service. Following this we can get to know the *life of the Lutheran pastor Michael Biberauer together with the sermon of his most difficult service in his life*. His sermon and the circumstances among which it was born is presented by **dr. Csanády Bodoky Ágnes**, the great-great-granddaughter of the pastor. The book of his life is presented by **Pál Zászkaliczky Sen.**

Our longest study introduces the readers to *the trip to Minneapolis of Lajos Ordass*, starting from the preparations all the way to the home coming. We bring the first part of the study from **Gergely Isó**.

In our *Memories* column we meet a sorrowful obligation by parting from the deceased **Enikő Böröcz** who often published in our periodical, and was not only the researcher of the life of Lajos Ordass, but also was a curator member of the Ordass Lajos Foundation.

We hope our colorful supplement will be to our readers' pleasure.

Zusammenfassung

In Vorbereitung auf das Weihnachtsfest beginnen wir diese letzte Jahresausgabe mit der *Adventpredigt* von **Csaba Lőrincz**, die im Advent 2013 im Fernsehen ausgestrahlt wurde.

Wir schauen in unserer Reihe *Lutherische Theologie für Jederman* auf die Endzeit und beschäftigen uns mit Luthers Eschatologie.

Die Rubrik *Vorträge* beginnt mit verschiedenen Themen. Unsere Leser finden zunächst eine Bibelarbeit von **Gábor Weltler**; dann Gedanken über das *Wesen des Gottesdienstes* in Vorträgen von **Attila László** und **József Tubán**. Anschließend stellen wir die *Predigt und das schwere Leben des evangelischen Pfarrers Michael Biberauer* vor. Die Enkelin des Pfarrers **Csanády Andrásné Dr. Bodoky Ágnes** macht uns mit den Predigt und den Umständen ihres Entstehens bekannt, einen Roman zum Leben stellt **Pál Zászkaliczky sen.** vor.

In unserer längsten Studie stellen wir die *Reise von Lajos Ordass nach Minneapolis* von den Vorbereitungen über die dortigen Geschehnisse bis zu seiner Heimkehr vor. Wir veröffentlichen den ersten Teil von **Gergely Isós** Abhandlung.

In der Rubrik *Wir erinnern* kommen wir der traurigen Pflicht nach, von der Pfarrerin **Enikő Böröcz** Abschied zu nehmen, die oft in unserer Zeitschrift publiziert hat, ein Mitglied des Kuratoriums der Lajos Ordass Stiftung war sowie eine wichtige Ordass-Forscherin.

Unsere Leser möchten wir mit einer bunten Bildbeigabe erfreuen.